

ROCZNIK
CENTRUM
STUDIÓW NAD UKRAINĄ

CSU

ЩОРІЧНИК
ЦЕНТРУ
ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНИ

STUDIUM EUROPY WSCHODNIEJ
UNIWERSYTET WARSZAWSKI

ROCZNIK
CENTRUM
STUDIÓW NAD UKRAINĄ

CSU

ЩОРІЧНИК
ЦЕНТРУ
ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНИ

Nº 1/2023

UKRAINE CHALLENGES OF INDEPENDENCE

edited by
Henryk Litwin

UKRAINE CHALLENGES OF INDEPENDENCE

Editor-in-Chief

Henryk Litwin

Editorial Reviews

Prof. dr hab. Iwona Hofman

Instytut Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Dr hab. Stanisław Stępień, prof. PANS

Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu

Prof. dr hab. Mirosław Szumiło

Instytut Historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Prof. dr hab. Igor Tsependa, rektor

Przykarpacki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stefanyka

Editorial secretary

Oleksandr Skydan | Studium Europy Wschodniej UW

Proof-reading

Chris Moore

Summaries translations

Kancelaria Środa

Graphic design / Layout

Hubert Karasiewicz | Studium Europy Wschodniej UW

Concept of the publishing series

Jan Malicki

Printing

Fabryka Druku Sp. z o.o.

Circulation

100 copies

Distribution

wydawnictwa.studium@uw.edu.pl

© Copyright by Studium Europy Wschodniej UW, Warszawa 2023

UNIwersYTET WARSZAWSKI

First edition

Submitted for publication, December 2023

CONTENTS

Henryk Litwin, Introduction.	7
Владислав Верстюк, Українська Центральна Рада: від створення до проголошення Української Народної Республіки.	15
Vladislav Verstiuk, Ukrainian Central Rada, from the establishment to the proclamation of Ukrainian People's Republic – summary.	41
Юрій Шаповал, Петро Шелест в політичній історії України XX століття.	47
Yuri Shapoval, Petro Shelest in the political history of Ukraine of the 20th century – summary.	79
Олександр Шевченко, Польсько-українські стосунки в текстах Богдана Осадчука в 2004-2010 рр.	85
Oleksandr Shevchenko, Polish-Ukrainian relations in the texts of Bohdan Osadczuk in 2004-2010 – summary.	93
Olga Brusylovskaya, Scientific Discourse on Ukraine-EU Relations through the Prism of “The European Idea”.	95
Iryna Matiash, Public Diplomacy of the First Lady: Traditional Responsibilities and New Tools (with the example of Ukraine and Poland).	107
Olga Bogorodetska, Cultural Diplomacy of Ukraine: a Challenging Start.	131

Mykola Riabchuk, Mapping a “Nowhere Nation”. The Toxic Spell of “Imperial Knowledge” and the Challenges of Decolonization.	155
---	-----

HENRYK LITWIN

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES,
CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES, UNIVERSITY OF WARSAW

INTRODUCTION

In 2022, following the escalation of Russian aggression against Ukraine, a Center for Ukrainian Studies was established at the Study of Eastern Europe at the University of Warsaw on the initiative of SEW director Jan Malicki. A group of Ukrainian researchers – historians and political scientists who thus became employees of SEW UW without abandoning their previous academic affiliations – were included in its work. This group included prominent and experienced Ukrainian scholars and outstanding researchers of the younger generation who had already been associated with the University of Warsaw. Since the beginning of the 2022/2023 academic year, the honor and pleasure of coordinating the work of this noble body fell to the undersigned. The CSU-affiliated scholars have joined the university's teaching process by conducting two university-wide lecture series on Ukrainian topics – „Ukraine – the Birth of a Nation” and „Ukraine 2022.” In the 2023/2024 academic year, this program was supplemented by another cycle – „Cities of Ukraine.” In addition to the lecture activity, the CSU's participants were involved in organizing scientific conferences devoted to Eastern studies. They conducted their own research projects, the results of which are enclosed in this publication. We are convinced that it will begin a new series of SEW publications, as part of the *Bibliotheca Europae Orientalis* series and will be published regularly, summarizing further research initiatives of the Center's participants.

Our first volume opens with an article by Vladyslav Verstiuk discussing the activities of the Ukrainian Central Council from its inception on March 20, 1917 (an old-style date) to the adoption by the UCR on November 20, 1917, of the so-called Third Universal, which proclaimed the establishment of an independent state, the Ukrainian People's Republic (URL). The Author organizes the available knowledge of the UCR's activities and places the history of its first eight months in the context of the policy of the Provisional Government formed after the March Revolution in Russia seeking to preserve the unity of the empire but forced to make compromises with the Kiev center of power. He recalls the Council's achievements, i.e., the so-called First Universal (June 23, 1917), which in-

voked the principle „we will make our own lives” and proclaimed Ukrainian autonomy within the Russian Federation, and the Second Universal (July 16, 1917), which confirmed Ukraine’s autonomous status and was the result of a compromise with the Provisional Government. Verstiuk emphasizes the importance of Ukrainian reactions to the Bolshevik coup in Petrograd, the mood leading to resistance to the expanding reach of the communist regime’s influence, which resulted in the Third Universal and the proclamation of the URL covering a vast territory, similar in size to the borders of today’s Ukraine. Although the Third Universal still mentioned ties with the federal Russian state, the Author posits that the declaration was tantamount to „the rebirth of Ukrainian statehood in the 20th century,” ultimately confirmed by the Fourth Universal of January 22, 1918. Verstiuk cites the history of the UCR’s functioning as a convincing argument refuting today’s claims of Russian propaganda, questioning the historical existence of a separate Ukrainian state and nation and treating Ukrainian territory as part of the „eternal triune” Russia.

Another article by Yuri Shapoval tackles the issue of the vitality of the idea of Ukraine’s separateness during the Soviet era. It includes a portrait of Petr Shelest, the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine from 1963 to 1972. The Author accurately reconstructs the biographical feature of his hero and cites many opinions about him left by activists contemporary to Shelest and later historians. He focuses on an attempt to define Shelest’s attitude to Ukrainian and, in particular, Cossack traditions and the position of the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (KPU) on the question of the extent of the Ukrainian Soviet Socialist Republic’s subjectivity in relation to the Moscow center. Yuriy Shapoval is reticent about the „myth” of Shelest’s „Ukrainian patriotism.” However, he admits that in his actions and statements, as well as in the texts he produced, there are clear signs of respect for Ukrainian and Cossack traditions and even a specific identification with them. The Author sees his protagonist as a high-party official interested in working at the republican level rather than in a Moscow career, pursuing goals related to the local dimension of political and economic activities. He points out that Shelest’s eventual „weaning” in 1972 was prepared by principled criticism of his book *Our Soviet Ukraine*, which was accused of „limiting the possibilities for criticism of anti-historical tendencies,” which in Soviet newspeak meant excessive respect for pre-revolutionary traditions. Shapoval emphasizes that Shelest believed in „divided loyalty” and „Ukrainian identity” while supporting Soviet unity. No doubt, he is right to call for further research into the events of the „Shelest era,” which, in our opinion, may clarify to what extent the attitude of the „national communists” similar to those of the first secretary sustained the Ukrai-

nians' sense of separateness, and to what extent it exposed them to the melting of „Cossack” traditions in the ideological conglomerate of the state of the „popular masses of towns and villages.”

The third of the articles of a historical nature – Oleksandr Shevchenko's text on Bohdan Osadchuk – is a kind of „transition” to the political logic part of the volume. The Author recalls the main theses of his hero's journalism, focusing on Osadchuk's conviction that the shape of mutual relations between Poles and Ukrainians is of fundamental importance for the future of these nations and their states. In this context, he recalls, among other things, the prominent publicist's critical assessment of President Viktor Yushchenko's decision to apotheosize the achievements of Stepan Bandera, which, according to Osadchuk, resulted from a misunderstanding of the essence of political processes in Central and Eastern Europe and the importance of friendly Polish-Ukrainian relations for the future of the two neighboring states. Shevchenko also devotes much attention to his protagonist's reaction to Poland's accession to the „Schengen zone,” which, according to Osadchuk, was supposed to create an undesirable barrier to developing interpersonal contacts between Poles and Ukrainians. Recalling Osadchuk's theses, which go „against the grain” of the prevailing political science trends in Ukraine and Poland, is of vital importance in today's situation of Polish-Ukrainian dialogue and makes one reflect on the timeless thesis of the importance of relations between the two neighboring nations, bound by numerous historical ties, for their future.

In the political science section of the volume, we first come across the text of Olga Brysylovska discussing the issue of Ukraine's integration into the EU, observing first of all the changes in the attitude of Ukrainians on the one hand and politicians of EU countries on the other towards Ukraine's future membership. Considering the course of the evolution of Ukrainians' attitudes towards the EU, the Author uses the concept of „Ukrainian strategic culture,” recognizing that the shape it traditionally forms is conducive to accepting EU leadership. Noting this undoubtedly accurate remark, however, the volume editor must distance himself from one of the accompanying statements. The Author's opinion that „a characteristic feature of Ukrainians was that, despite their traditional affiliation with the Polish or Russian empires, Ukrainians never strategically defined Poles or Russians as enemies.” an inaccurate diagnosis was used, defining the „Polish state” of the early modern „Polish empire” era. The Polish-Lithuanian Commonwealth, a multicultural state based on a social contract with a weak central authority and strong, largely autonomous local governments, was never an empire and did not recognize itself as such. Turning from the order of this discrepancy, one has to give credit for Brusylovska's consideration of the infor-

mation about the gradual change in the stance of Ukrainian society toward the prospect of European integration. As the Author points out, the idea needed to be faster to gain support, which only in 2010 exceeded 50% of respondents in opinion polls and fell again three years later to 45.8%. On the European side, there needed to be more readiness to set a clear membership perspective for Ukraine for many years. The Author recognizes the importance of the EU's Joint Strategy for Ukraine, adopted in 1999, as a recognition of Ukraine's „European” ambitions, but also reminds us that we had to wait until 2022 and the effective Defense of Ukraine against Russian full-scale aggression for concrete results. This positive shift in EU sentiment gives the Author grounds for an optimistic conclusion on the future of Ukraine's European integration and the statement that „we are witnessing the emergence of a new concept of the EU's foreign policy and a shift from „strategic partnership” to „strategic confrontation” with Russia.” Let us hope this trend proves to be sustainable.

The following two articles subject the actions of modern Ukrainian diplomacy to detailed analysis in the face of the challenges posed by Russian aggression and ongoing hostilities. Iryna Matiash's article focuses on a description of the activities of current Ukrainian First Lady Olena Zelenska but also includes an exhaustive discussion of the literature on „public diplomacy” as well as a historical introduction to the topic referring to examples of the activities of First Ladies active in the twentieth-century history of Ukraine and Poland – Maria Hrushevskaya, Olha Petlura, Maria Wojciechowska, Aleksandra Pilsudska, and Michalina Moscicki. Discussing Olena Zelenska's activities, the Author describes the First Lady's involvement in social and humanitarian projects but also highlights her activity in the field of cultural diplomacy, in particular concerning the promotion of the Ukrainian language abroad. She recalls Olena Zelenska's patronage given to the extremely important project of developing AND launching audio guides in Ukrainian for museums from 25 countries around Europe, America, and Central Asia. She discusses the proceedings of the First Ladies' Summit held in Kyiv on August 23, 2021, attended by ten spouses of heads of state from around the world. However, she devoted most of her attention to Olena Zelenska's public diplomacy activities after the escalation of Russian aggression against Ukraine, i.e., in March 2022. She has presented numerous initiatives that have contributed to disseminating knowledge about Ukraine worldwide and deconstructing the influence of the Russian historical narrative, which questions the separateness of Ukrainians from Russians and the existence of millennia-old traditions of Ukrainian statehood. The Author cites facts about the joint initiatives of the first ladies of Ukraine and Poland, as well as the activity of Agata Kornhauser-Duda in organizing support and humanitarian aid for Ukraine at-

tacked by the Russian aggressor. She concludes with the thesis that with their activities, „Agata Kornhauser-Duda and Olena Zelenska changed the perception of the role of presidential wives in the development of public diplomacy.”

The article by Olga Bohorodetska, comprehensively presents Ukrainian theoretical achievements in the creation of the concept of Ukrainian „cultural diplomacy” in the post-1991 period and describes the process of implementation of the adopted assumptions in the practice of state foreign policy. It emphasizes the importance of the state institution established to carry out such tasks, namely the Ukrainian Institute, established in 2019. He discusses this institution’s program of activities contained in the Strategy of the Ukrainian Institute for 2020–2024. He also exposes the importance of activities undertaken by non-governmental actors involved in Ukrainian cultural diplomacy, especially the Ukrainian Cultural Foundation, the Ukrainian Institute of America, the Ukrainian Canadian Congress, and the Ukrainian Cultural Centre in Israel. The Author reports with special attention placed on the activities of Ukrainian cultural diplomacy undertaken after the escalation of Russian aggression in 2022. She points out the barriers emerging at that time that hindered the conduct of practical activities, most notably the significant reduction in funding opportunities for cultural programs and initiatives, but also new „opportunities for Ukrainian cultural diplomacy to make an impact and build bridges between Ukraine and the rest of the world.” The material presented by Olga Bohorodetska proves that Ukraine is taking up the challenge of raising awareness of Ukrainian culture and history among international audiences and can successfully promote awareness of these issues worldwide.

The final article can be treated as a kind of punch line to the entire volume. In this text Mykola Ryabchuk reveals the difficulties faced by Ukraine’s integration with the West, resulting from Russia’s successful spread of Imperial knowledge over an unusually long period, the application of which led to the undermining of the subjectivity of subjugated nations. The Author points out that the foundation of this way of thinking about Eastern European history was Moscow’s seizure of the essentially separate tradition of Kievan Rus’ as its own and the making of a semantic manipulation that renamed Eurasian Muscovy into the European „Russia.” Ryabchuk briefly describes the process of Ukrainians extracting themselves from the identity trap of „Rus’ mir,” which, however, went unnoticed by Russians ignoring signals such as the „Orange Revolution” and the „Revolution of Dignity” that were treated as a Western conspiracy aimed against Russia. In doing so, the Author points to the peculiar success of imperial knowledge in the West, the adoption by Western political and academic elites of the Moscow point of view, and the treatment of enslaved nations in the empire and later in the USSR

as „naturally” subordinate to Russia. This has led to the treatment of Ukrainians as a „nowhere nation,” of which numerous and emphatic examples relating to prominent representatives of academic spheres and prominent politicians are presented in the article. One critical statement by the Author: „The prevailing academic discourse has served to assure the Russian government of its impunity and emboldened its aggressive and violent political course.” It was not until the escalation of Russian aggression against Ukraine in 2022 that Western elites realized the need to make fundamental changes in understanding the structure of historical developments in Eastern Europe, abandon imperial knowledge as the basis of narratives about the region, and see that the nations hitherto considered „unhistorical” once conquered by Russia are total participants both historically and in the present. However, the vast majority of these changes are still ahead of us. Riabchuk believes they should be part of the „decolonization” of the Western European way of doing social science research and creating a political narrative. However, he sees many potential difficulties, first and foremost, regarding the effective deconstruction of the habits of thought associated with post-imperial and post-colonial stereotypes persisting in the West. The Author also warns that Russia will be determined to defend imperial knowledge, for removing Ukraine from Moscow’s narrative „creates a huge black hole, a bleeding wound at the very center of Russian imperial identity and imperial imaginary.” However, he sees an opportunity for Western academia to overcome the pro-Moscow burden by opening up to contacts with social science researchers from Ukraine and other countries in the Eastern European region.

The articles collected in the presented volume touch on various topics, but they are united in facing the arch-important and complex challenge of disseminating knowledge about the deep traditions of Ukrainian statehood and independence and overcoming the stereotypes associated with the long-standing and, unfortunately, quite effective propagation in the world of the Russian imperial discourse, which questions the existence of Ukraine and the Ukrainian nation as a separate social, political and cultural entity. Mykola Riabchuk’s article is particularly devoted to this issue, but all the published texts, in their way, constitute the realization of the task outlined above. Vladyslav Verstiuk’s study recalls the struggle of Ukrainians for independence, undertaken in the era of the collapse of the Russian empire at the end of World War I. Yuriy Shapoval’s text does not allow us to forget that even during Soviet enslavement, the idea of Ukrainian separateness was not completely forgotten and influenced even prominent Communist activists. Oleksandr Shevchenko, talking about the views of Bohdan Osadchuk, in turn, refers to the strategic importance of Ukrainian-Polish relations, treated as an alternative to dependence on Russia, providing

a bridge to Ukraine's positioning in the Western world. In her text, Olga Brusylowska shows the perspective of European integration for Ukraine, leading to the destruction of the „Russkiy mir” paradigm. Finally, articles by Irina Matiash and Olga Bohorodetska show the activities of the Ukrainian public and the cultural diplomacy that serve the same purpose. The entire volume makes a compelling case for the thesis that Ukraine has made the ultimate choice of civilizational development and is moving forward as part of the Western European cultural circle. There are, arguably, still unbroken relics of post-colonial dependence – other Central and Eastern European countries are not entirely free of them either – but a „critical mass” of the variety has already been reached.

ВЛАДИСЛАВ ВЕРСТЮК

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW/INSTITUTE OF THE HISTORY OF UKRAINE OF THE
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА: ВІД СТВОРЕННЯ ДО ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Резюме: Автор статті ставить собі за мету в умовах сучасної російсько-української війни звернути увагу англомовного читача на глибоке коріння українсько-російського протистояння, а саме, революційні події 1917 р., коли після падіння російського самодержавства, Україна стала на шлях здобуття/відновлення власної державності. в фокусі дослідження історія створення Української Центральної Ради, формування її структури, а також її стратегія і тактика в питанні суверенізації України. Магістральна лінія політичного життя України 1917 р. проходила через спроби УЦР вести політичний діалог з Тимчасовим урядом, який під різними приводами уникав вирішення національного питання, бо притримувався ідей про єдність і неподільність Росії. Аналогічну позицію займала російська політична еліта. УЦР намагалася не виходити за межі конструктивної співпраці з урядом, навіть коли це було їй на шкоду і змушувало до відступу із завойованих позицій. Восени 1917 р. ситуація загострилась настільки, що УЦР відкрито почала говорити про проголошення України демократичною республікою. Діалог з урядом був обірваний, а після падіння Тимчасового уряду Центральної Рада оголосила про утворення Української Народної Республіки.

Streszczenie: W kontekście obecnej wojny rosyjsko-ukraińskiej, autor artykułu stawia sobie za zadanie zwrócenie uwagi anglojęzycznych czytelników na głębokie korzenie konfrontacji ukraińsko-rosyjskiej, a mianowicie na rewolucyjne wydarzenia z 1917 roku, kiedy to po upadku rosyjskiej autokracji Ukraina wkroczyła na drogę zdobycia/przywrócenia własnej państwowości. Badania koncentrują się na historii Ukraińskiej Rady Centralnej, kształtowaniu się jej

структур, а також jej strategii i taktyki w kwestii suwerenności Ukrainy. Główną linią życia politycznego na Ukrainie w 1917 roku były próby podjęcia przez UCR dialogu politycznego z Rządem Tymczasowym, który pod różnymi pretekstami unikał rozwiązania kwestii narodowej, ponieważ wyznawał idee jedności i niepodzielności Rosji. Podobne stanowisko zajmowały rosyjskie elity polityczne. UCR starała się nie wychodzić poza konstruktywną współpracę z rządem, nawet wtedy, gdy było to dla niej niekorzystne i zmuszało ją do wycofania się z uzyskanych pozycji. Jesienią 1917 roku sytuacja eskalowała do tego stopnia, że UCR otwarcie zaczęła mówić o ogłoszeniu Ukrainy demokratyczną republiką. Dialog z rządem został zerwany, a po upadku Rządu Tymczasowego Centralna Rada ogłosiła powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej.

Ключові слова: революція, Українська Центральна Рада (УЦР), Тимчасовий уряд, Універсал, національно-територіальна автономія.

Сучасна війна розв'язана Росією проти України зробила останню однією з головних інформаційних тем світу. Центральним є питання чи вдасться Україні вистояти в битві з набагато потужнішим агресором, і в результаті зберегти свою державу, націю, чи ворог використовуючи не тільки військові, а й політичні, дипломатичні, інформаційні ресурси заволодіє українською територією. Проблема значно ширша ніж окремо взяті стосунки України і Росії, вона має глобальний характер. Війна фактично знищила ту систему світової безпеки, яка старанно вибудовувалася після Другої світової війни, поставила під сумнів принципи мирного співіснування країн, недоторканість існуючих кордонів, принципи демократії і міжнародного права. Розв'язана в центрі Європи країною, яка володіє ядерною зброєю, війна погрожує з локальної перетворитися в чергову світову війну. Ця ймовірна небезпека консолідує світове співтовариство навколо підтримки України, породжує цікавість не тільки до її сучасних проблем, але й до минулого, яке в російсько-українському конфлікті відіграє не останню роль. Російська пропаганда заперечує існування української державності, як і українського народу, вважаючи українські території російськими, а українців – однією з гілок єдиного російського народу. Ці твердження мають довгу історичну тяглість і активно поширюються сьогодні російськими інформаційними ресурсами, включаючи і наукові. Щоб зрозуміти їх штучність і фальш треба глибше зануритися в історію України, яка, на жаль, не є добре знаною в світі.

Дана стаття має на меті сфокусувати увагу англomовного читача на одній з ключових тем української історії періоду Першої світової війни (1914

– 1918 рр.), а саме створення і діяльності Української Центральної Ради (УЦР), з іменем якої тісно пов'язана проблема проголошення новочасної української державності – Української Народної Республіки. На жаль, в англомовній літературі ця тема розглянута дуже побіжно в рамках значно ширших досліджень¹. Тому є кілька пояснень. Довший час більшовицький переворот у листопаді 1917 р. у Петрограді і захоплення влади більшовиками в Росії подавався як перша успішна комуністична революція, яка трактувалася як пролог майбутнього комуністичного оновлення світу. Саме до неї були приковані погляди і думки істориків. Зовні дуже привабливі комуністичні гасла довший час мали велику кількість adeptів і шанувальників, які вірили, що світ рухається в напрямку комунізму, тому всі інші проблеми, розглядалися як перешкоди на цьому шляху і трактувалися негативно. Особливу роль тут відігравала советська історіографія, яка доклала максимум зусиль, щоб глорифікувати роль більшовиків у революції спотворити дії їх опонентів, а український національно-визвольний рух зобразити не як прагнення народу до національного визволення і створення незалежної держави, а як підступні дії українських буржуазних націоналістів, які зазнали краху. Ці ідеї і сьогодні в ледь зрєдагованому вигляді знаходяться в арсеналі путінської пропаганди, яка заперечує право України на самостійне державне життя. Не треба думати, що антиукраїнськи були налаштовані лише більшовики. Заперечення України як суб'єкта історичного процесу характерно практично для всього спектру російської політики. в центрі даної статті знаходяться складні стосунки Української Центральної Ради з російським Тимчасовим урядом. Автор ставить перед собою завдання розповісти, якою була УЦР, якою була її політика, і в чому полягав російсько-український конфлікт.

Перша світова війна відбувалася під гаслами права націй на самовизначення, і стала причиною і наслідком розвалу європейських імперій. Порівняно слабо модернізована Російська імперія, яку називали «в'язницею народів», першою не витримала випробування світовою війною. в березні 1917 р. країну охопила революція, наслідком якої стало падіння самодержавства. Новоутворений російський уряд назвав себе Тимчасовим, бо поставив своїм завданням довести країну до скликання Всеросійських Установчих зборів, які мали визначити майбутній устрій країни і накреслити шляхи розв'язання найважливіших проблем. Однією з тихих проблем

1 The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study In Nationalism //John S Reshetar Jr.; The Gates of Europe. A History of Ukraine//Sergii Plokyh. Princeton. 1952. P.347. Published by Basic Books New York. 2015.

було національне питання². Неросіяни складали більшість населення імперії, але були фактично позбавлені можливості вільно розвивати свою національну культуру та освіту. Ще в перші дні Світової війни практично всі українські організації були заборонені, а преса згорнута. Лютнева революція³ явочним порядком зламала подібні заборони і відкрила широкі можливості для громадсько-політичної діяльності.

Українці ентузіастично підтримали падіння самодержавства, у березні 1917 р. в Україні швидкими темпами відроджувалися різноманітні національні осередки: легалізували діяльність раніше заборонені політичні партії, громадські об'єднання, кооперативи, наукові установи, але над цими процесами домінував стихійний національний рух. Повстало завдання його організації, це завдання взяла на себе Центральна Рада, громадсько-політичне об'єднання, яке виникло у Києві в перші дні революції. Датою його створення вважається 20 березня 1917 р. Спочатку рада була малочисельною і була створена для координації української діяльності в Києві, зокрема для представництва у нових революційних міських органах влади, керівництво якими як більш організована одразу захопила російська революційна демократія.

Головою Центральної Ради заочно було обрано надзвичайно авторитетного в українському русі історика, професора Михайла Грушевського, автора фундаментального національного гранд-наративу – багатотомної «Історії України-Руси». На початку війни він був заарештований російською владою, звинувачений у співпраці з австрійцями і засланий до Симбірська, потім Казані. 1916 р. Грушевський отримав дозвіл на перебування в Москві. Лише в кінці березня 1917 р. йому вдалося повернутися до Києва, практично одразу він очолив Центральну Раду і надав їй роботі новий імпульс.

22 березня 1917 р. УЦР ухвалила першу відозву до українського народу, в якій закликала взяти активну участь у виборах до Всеросійських Установчих зборів, організовуватися, гуртуватися в політичні і громадські

2 Видатний представник російської революційної демократії, один з керівників Петроградської ради робітничих депутатів, міністр Тимчасового уряду І. Церетелі в своїх спогадах відзначив, що національне питання визначало долю російської революції. в усякому разі в Україні революція досить швидко набрала ознак національно-визвольного руху Див.: Церетелі І. Г. Воспоминания о Февральской революции. в 2-х кн.- Кн. вторая. Париж, 1963. С. 69.

3 В Росії до лютого 1918 р. діяв юліанський календар, який на 13 днів відставав від григоріанського календаря, тому події в Петрограді, які привели до падіння самодержавства формально відбулися у лютому місяці і дістали назву Лютневої революції. в даній статті всі дати наведені за григоріанським календарем.

товариства, домагатись від Тимчасового уряду запровадження української мови в шкільних, судових та урядових закладах. Відозва була надзвичайно поміркованою і обережною, вона засвідчила, що в перші дні свого існування УЦР ще не мала плану широкої політичної діяльності. Та й сама організація була маловпливовою.

Ситуація корінним чином змінилася після повернення до Києва М. Грушевського. 28 березня 1917 р. він вперше головував на засіданні ради. Першою масовою акцією Ради було проведення у Києві національної демонстрації – Українського свята свободи, в якому взяли участь 100 тис. чоловік. Маніфестанти пройшли центром міста, а закінчив акцію багатотисячний мітинг на Софійському майдані.⁴ Розмах демонстрації засвідчив високий рівень національних очікувань. Обставина не пройшла повз увагу Грушевського. Він надзвичайно швидко зрозумів імперативи революції, її масовий характер, мітинговість, які вимагали нових підходів, нової політичної стратегії і тактики, нової риторики гасел на відміну від тих старих мінімальних прохань з царині культури та освіти, яких домагалося від царської влади старше покоління українських громадсько-політичних діячів. Він сформулював два найважливіших завдань моменту: по-перше, розбудову УЦР, її організаційне зміцнення, перетворення з київської міської у всеукраїнську організацію, яка мала об'єднати всі українські громадсько-політичні сили, по-друге, чітке і добре зрозуміле обґрунтування політичної програми Ради, а саме: здобуття Україною національно-територіальної автономії у складі реформованої федеративної, демократичної республіки Росії. Розглянемо, як ці завдання були реалізовані в найближчі місяці революції.

Першим важливим організаційним кроком стало скликання Центральною Радою Всеукраїнського національного конгресу, який відбувся у Києві 19 – 21 квітня 1917 р. Після вдало проведеної інформаційної та логістичної роботи до Києва зібралося за різними джерелами від 900 до 1500 делегатів, які представляли переважну більшість українських територій, а також українські громади Петрограда, Москви інших міст, армії та флоту. Вражена розмахом українського руху київська російська преса назвала конгрес українським національним паломництвом⁵. Його робота мала величезний політичний резонанс, вивела УЦР на передній край української політичної сцени. Спогади М. Грушевського, В. Винниченка, М. Галаґана, М. Ковалевського, С. Русової передають враження епохальності

4 Нова рада, 1917, 25 березня

5 Киевская мысль 1917, 7 апреля

й національної єдності конгресу. Важливою складовою частиною роботи конгресу стало переобрання складу Ради. в останній день роботи конгресу за спеціально розробленими квотами було обрано 118 членів Ради, які репрезентували окремі українські губернії, українські громади Москви, Кубані, Ростова-на-Дону, політичні партії, громадські та культурно-освітні організації. Всеукраїнський національний конгрес дозволив УЦР кооптувати до свого складу нових членів (15%). Це право було значно розширене другими загальними зборами УЦР і зафіксоване 6 травня 1917 в “Наказі Українській Центральній Раді”. Керівництво УЦР широко ним користувалося. До УЦР були залучені Всеукраїнські ради робітничих, селянських та військових депутатів. Влітку 1917 згідно з домовленістю з Тимчасовим урядом склад УЦР було розширено за рахунок представників національних меншин. Вони отримали 202 місця дійсних членів УЦР та 51 кандидата. За даними мандатної комісії шостих загальних зборів УЦР її розрахунковий склад досяг 798 мандатів, на які було обрано 643 особи. За рахунок ротації кадрів та наступного кооптування нових членів (в кінці 1917 до складу УЦР було залучено Морську генеральну раду (20 членів), всіх обраних від України членів Всеросійських Установчих зборів (близько 140 осіб) представників окремих рад).

75% мандатів в УЦР належали українцям, решта національним меншинам. Переважну більшість з них розділили між собою росіяни (14% мандатів), євреї (близько 6%) та поляки (2,5%); молдавани отримали 4 місця, німці й татари – по 3, білоруси, чехи, греки – по одному. За соціальним складом більшість в УЦР складали селяни. Інакше й бути немогло. Їм належали практично всі мандати Всеукраїнської ради селянських та значна частина Всеукраїнської ради військових депутатів. Другою за кількістю і найактивнішою соціальною групою УЦР була інтелігенція. Однак вона не являла єдиної політичної сили, ділилася на окремі табори за партійними та національними ознаками. Інтелігенції належало більшість місць у Малій Раді- постійно діючому осередку Ради. До складу УЦР входили представники 19 політичних партій, з яких 17 називали себе соціалістичними. з них найвагоміші фракції мали три українські партії: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів та соціалістів-федералістів. Українські есери завдяки своєму впливу на селянство мали найчисельніше представництво в УЦР, проте у персональному підборі кадрів поступалися УСДРП. Українські соціал-демократи Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Микола Порш, Дмитро Антонович, Борис Мартос, Валентин Садовський, Іван Стешенко, Михайло Ткаченко, Левко Чикаленко складали ядро ради, якому належала переважна більшість ініціатив і яке в 1917 визначало на-

прям її діяльності. Однак не треба забувати, що голова УЦР М. Грушевський маніфестував свою близькість до партії українських есерів, хоч формально не був її членом. з найактивніших есерівських діячів у Раді варто назвати Миколу Ковалевського, Павла Христюка, Микиту Шаповала, Всеволода Голубовича.

З розвитком діяльності Центральної Ради ускладнювалась її структура. Відповідно до демократичних принципів, на яких будувалася робота УЦР, її вищим органом визнавалися загальні збори (сесії). Відповідно до регламенту, загальні збори мали збиратися не рідше, ніж один раз на місяць, проте відбулося лише дев'ять таких сесій (перша – 8 квітня; друга – 5-6 травня; третя – 20-22 травня; четверта – 14-16 червня; п'ята – 3-14 липня; шоста – 18-22 серпня; сьома – 11-15 листопада; восьма – 25-30 грудня; дев'ята – 28 січня – 7 лютого 1918 р.). Загальні збори заслуховували і затверджували звіти про діяльність Комітету УЦР, згодом Малої ради, на їх порядок денний виносилися гострі, актуальні питання поточного моменту, однак головний напрям діяльності УЦР, її найвагоміші рішення і документи готувалися і ухвалювалися в Комітеті УЦР, реорганізованому 12 липня 1917 р. в Малу Раду.

Постановою п'ятих загальних зборів Мала Рада отримала право “вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центральної Ради”. Тією ж постановою її склад збільшувався з 20 до 40 членів, поповнившись представниками нацменшин, Мала Рада виросла кількісно до 58, а у січні 1918 – до 82 членів. Склад Малої Ради формувався на основі партійних фракцій. Кожна з них мала квоту пропорційно до своєї чисельності у Великій Раді. Проте усталеного, затвердженого списку членів Малої Ради не існувало, побутувала практика заміни одних діячів іншими (заступниками). Тому можна говорити не стільки про персональний склад Малої Ради, як про осіб, які брали участь у її засіданнях. Структурну вершину УЦР складала Президія, обрана вперше Всеукраїнським Національним конгресом у складі голови УЦР – Михайла Грушевського та двох його заступників – Володимира Винниченка та Сергія Єфремова. 10 липня 1917 р. президія була доповнена чотирма товаришами голови: Микола Шраг, Сергій Веселовський, Андрій Ніковський, Федір Крижанівський та чотирма секретарями: Микола Чечель, Антін Постолювський, Левко Чикаленко, Яків Левченко. Президія була спільною і для Великої, і для Малої Рад.

28 червня 1917 р. Комітет УЦР створив Генеральний секретаріат – свій виконавчий орган, який після угоди з Тимчасовим урядом був визнаний вищою виконавчою владою України, а після проголошення УНР виконував функції її уряду. Після ухвалення IV Універсалу Генеральний секретаріат

ріат був реорганізований в Раду Народних Міністрів. Склад Генерального Секретаріату неодноразово змінювався. Частиною структур УЦР були чисьельні комісії, які утворювались за рішенням ради на постійній чи тимчасовій основі.

Весна – літо 1917 р. засвідчили перетворення УЦР в провідну політичну силу України, лідера українського національно-визвольного руху. Діяльність Центральної Ради в цей час відбувалась в умовах демократичного державного ладу і сама мала демократичний характер. Головною особливістю цього періоду була боротьба за національно-територіальну автономію України в складі федеративної демократичної Росії. Ця боротьба передбачала, з одного боку, мобілізацію сил українського суспільства, а з іншого – складні політичні маневри в стосунках з Тимчасовим урядом.

Уже початковий момент творення Центральної Ради показав, що українському русі діяли різноманітні сили з відмінною ідеологією. Поряд з ліберально-демократичною інтелігенцією Товариства українських поступовців активно подавали голос радикальні елементи соціал-демократичного та есерівського напрямків, лунали голоси самостійників та націоналістів. Необхідно було їх об'єднати і сцементувати в єдиний національно-визвольний рух. Це було складне завдання. з одного боку, треба було перекопати ліберально-демократичну інтелігенцію не обмежуватись програмою культурно-національних вимог, ставлячи їх гостро, демонструючи, за висловом Михайла Грушевського, «загальнонародний імперативний характер українських домагань»⁶. з іншого боку, треба було зробити так, щоб соціал-демократи та соціалісти-революціонери, які тяжіли до соціальних гасел та співпраці з аналогічними собі російськими партіями, не розкололи український рух, не відірвали від нього соціальними гаслами частину низового елементу.

Вдалося цього досягнути завдяки авторитету і політичному хисту Михайла Грушевського. Саме він першим подав знак до переведення українських домагань з площини національно-культурних вимог до політичних. Віддаючи належне йому, інший український історик Дмитро Дорошенко писав, що «Грушевський вірно схопив ситуацію і ясно поставив перед українством завдання, які розгорталися перед ним з вибухом революції»⁷. Грушевський насамперед висловився за надання українському рухові широкого політичного поступу під гаслами національно-територіальної автономії України у федеративній Російській республіці. В статтях „Велика

6 Цит. за: Верстюк В. Українська Центральна Рада. К. 1997. С.112.

7 Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр. – Т.1. Доба Центральної Ради. Нью-Йорк, 1954. С.44.

хвиля” і „Повороту немає”, опублікованих на початку квітня у газ. «Нова рада», Грушевський писав, що програма культурного самовизначення України вже нікого в Україні не задовольнить: „Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім зв’язку – се та програма даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад”⁸.

Під впливом постаті Михайла Грушевського ці гасла стали ідейним осереддям українського руху, їх взяли на озброєння фактично всі тодішні українські партії, і саме вони забезпечили українському руху єдність і мо-
нолітність.

Гасло національно-територіальної автономії зовсім не означало ідейну й апіорну відмову від державності та суверенності України. Швидше це був цілком необхідний і послідовний крок до них. Проте крок, який було зовсім непросто зробити, тому що ідейно-теоретична підготовка його була досить слабкою, а ще гірше стояла справа освідомлення мас. Тому з кінця березня в українській пресі з’явилося чимало теоретичних і пропагандистських статей, автори яких намагалися на різні боки тлумачити ідею автономії. Легітимність автономного устрою України багатьма авторами виводилася з факту Переяславської угоди 1654 р., яка передбачала збереження власного державно-політичного устрою України. Історичне минуле використовувалося для дискредитації царського централізму, його повної негачії. Централізм мав бути цілком зруйнованим і заміненим федералізмом – таким державним устроєм, який давав, на думку українських політиків, змогу гармонізувати державні інтереси окремих народів. „Федералізм – єсть дальший розвиток принципу незалежности народів, а не його пониженням”, – писав Панас Феденко²³.

Майже одночасно із статтею Феденка у київській пресі з’явилася стаття Михайла Ткаченка, який звернув увагу на таку обставину. Майбутня автономія України має творитися не стільки рішенням Тимчасового уряду, скільки волею та правом українського народу (ця думка дала назву статті): „...Український народ утворює сам свою автономну країну на власних Установчих Зборах (Учредительном Собрании), зваженої з власного права, входячи по своїй охоті, а не з примусу в спілку з іншими націями Росії й утворюючи Російську Федеративну демократичну республіку”. Якщо це вдасться, міркує автор, то „не будемо зараз створювати власної незалежної від Росії держави, тільки сполучимося з нею в федеративну спілку”. На цій підставі Ткаченко робить важливе узагальнення: „Отже, федеративна ре-

8 Грушевський М. Повороту нема//Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991. С. 99.

спубліка – се значить республіка складена зі сполучених окремих держав, які віддають спільні справи у ведення спільному урядови”.

Обговорення питання про характер майбутньої автономії та принципи її розбудови стало в центрі уваги з’їздів ТУП, УРДП, УСДРП та УПСР. Важливим моментом ствердження гасла національно-територіальної автономії України в політичний постулат, програму Центральної Ради став Всеукраїнський національний конгрес, на якому було заслухано і обговорено шість доповідей на тему автономії та ухвалено спеціальну резолюцію⁹. Рішення Всеукраїнського національного конгресу, активно підтримані українським загалом, стали потужним імперативом розвитку національного руху, а сам з’їзд – моделлю для проведення губернських українських з’їздів, на порядок денний яких ставились питання підтримки УЦР, ставлення до українізації армії, освіти, державних установ. УЦР виступила ініціатором створення губернських і повітових українських рад. Відповідно український соціум активно підтримував Раду і навіть підштовхував її до активних політичних дій, прямого діалогу з Тимчасовим урядом на тему автономії.

Складний політичний діалог УЦР з Тимчасовим урядом можна вважати центральним нервом політичного життя України 1917 р. Він вівся з перемінним успіхом, оскільки кожна сторона мала власне бачення розвитку подій, яке не поділялося опонентом. Проте УЦР дотримувалася думки, що краще поганий мир, ніж відкрита війна, а тому намагалася не виходити за межі конструктивної співпраці, навіть коли це було їй на шкоду і змушувало до відступу із завойованих позицій. Життя показало, що це був не кращий сценарій, але саме він був реалізований. Спробуємо відтворити його в найголовніших рисах.

Провідну роль в Тимчасовому уряді відігравали члени партії народної свободи, чи як їх ще називали кадети (конституційні демократи). В теорії вони не заперечували необхідності вирішення національного питання, але фактично були прихильниками збереження «єдиной и неделимой» Росії. З усією відвертістю на травневому 1917 р. з’їзді партії кадетів це визнавав її лідер і одночасно міністр Тимчасового уряду П. Мілюков: «Збереження державної єдності Росії – це та межа, якою продиктоване крайне

9 Конгрес визнав, що «тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечать потреби нашого народу і всіх інших народностей, що живуть на українській землі», а разом з тим оголосив, що «прихильники нового ладу на Україні не можуть зіставитися пасивними» і повинні за згодою з національними меншинами України «негайно творити підстави її автономного життя»//Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. в 2-х томах. Т.1 К. 1996. С.58.

рішення партії. Розклад держави на суверенні незалежні одиниці уявляється їй абсолютно неможливим. Така постановка питання може не зовсім співпадати з прагненнями деяких із російських національностей (зрозуміло, це були камінці в город Центральної Ради і українців – Авт.). Ми добре знаємо, що деякі з російських національностей начебто йдуть далі, прагнучи до створення національно-територіального об'єднання, компетенції якого вони уявляють собі ширше, ніж уявляє їх собі Центральний комітет партії»¹⁰.

Не кращими за лібералів виглядали позиції російських демократичних партій. Жодна з них не спромоглася відкрито визнати за українським народом право на самостійне життя бодай у формі національно-територіальної автономії у складі федеративно-демократичної Росії. Національне питання стало каменем, об який спіткнулася російська революція. Кожна з партій висувала свої причини, які, на їх думку, не дозволяли Україні самовизначитися: це і стан війни, в якому перебувала Росія, і необхідність рішення Установчих зборів, і побоювання затушувати національними проблемами – класові. Думається, що за всією цією політичною еквілібристикою стояв цілком реальний інтерес – не випустити Україну з рук, ні за яких обставин не дозволити українцям стати повноправними господарями своєї землі. Особливу активність в цьому напрямі займали праві російські партії, насамперед російські націоналісти. Їх рупор газета «Киевлянин», передусім її головний редактор Василь Шульгін не пропускав можливостей для нападок на український рух. Оцінюючи результати Всеукраїнського національного конгресу, він пише: «Якщо заснований ним (конгресом. – Авт.) „Центральній Раді” не протипоставити другу силу, силу опору всіх тих, хто ще не захоплений українським гіпнозом і угаром у нашому краї – вона буде намагатися і вже намагається інсценізувати ще крикливіше й пишніше те, що ми назвали найбільшою історичною підтасовкою»¹¹. Ця антиукраїнська газета відверто закликала чорносотенні націоналістичні елементи до організації та боротьби: «Українським організаціям, українським домаганням повинні бути протипоставлені організації і домагання російські». Для організації боротьби з українським рухом і був покликаний новостворений союз «югороссов».

Не зважаючи на очевидні речі, УЦР на перших порах активно підтримувала Тимчасовий уряд, а тому мала надію на справедливе вирішення ним українського питання. Однак уряд не поспішав висловлюватись з україн-

¹⁰ Речь. Петроград. 1917, 10 мая.

¹¹ Киевлянин. 1917. 11 апреля.

ського питання. 22 березня Київ за дорученням голови Тимчасового уряду відвідав член Державної Думи Чихачов, який у Раді об'єднаних громадських організацій виголосив промову, центральне місце в якій було відведено тезі: «Тепер не час вести обговорення і суперечки навколо питання про влаштування політичного ладу Росії. Установчі збори, на яких прозвучить вільний голос всієї країни, вирішать майбутній лад Росії»¹². Перші контакти представників петроградської громади українців з головою Тимчасового уряду у кінці березня 1917 р. не мали особливих результатів. Князь Львов на тій аудієнції, згадував Олександр Лотоцький, «добродушно слухав, м'якенько запитував, уникав рішучого слова та не давав певної відповіді... По суті справи, міністр-прем'єр обмежився лише запевненням, що правительство принципіально не має нічого проти запропонованих делегацією заходів»¹³. Українцям, на відміну від поляків і фінів, пропонувалося терпляче чекати закінчення війни і гадати, яким же буде рішення Установчих зборів.

В травні 1917 р. в Києві відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд, делегати якого представляли 900 тис. українців військових. На з'їзді виникла ідея направити до Петрограда повноважну делегацію УЦР для переговорів з урядом на Петроградською радою робітничих та солдатських депутатів, яка була урядовою альтернативою. На третій загальній сесії УЦР ця ідея була підтримана і сформовано склад делегації на чолі з Володимиром Винниченком. 26 травня вона виїхала до Петрограда. У портфелі делегації лежав пакет документів, запропонованих на розгляд уряду, делегацією також була підготовлена пам'ятна записка уряду. Головні думки її зводилися до того, що з самого початку революції в Україні розгорнувся глибоко демократичний національний рух, який об'єднав мільйони людей. Ці люди визнали своїм вищим національним органом Центральну Раду, яка дала стихії українського руху добру організацію. Однак неукраїнські верстви, зазначалося в записці, настроєні вороже до українського руху, намагаються його дискредитувати, перекидують факти, сіють чутки про сепаратизм, націоналізм. Ці настрої оволоділи й російською демократією. У подібній конфронтації захована велика загроза. Український рух може вийти з-під контролю, якщо урядом не будуть зроблені кроки до порозуміння з ним: «Ми берем на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового уряду, Ради робітничих і солдатських депутатів і всієї російської демократії на сучасний стан речей і закликаємо піти нам назустріч в розв'язан-

12 Киевская мысль. 1917. 10 марта.

13 Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина третя. Варшава, 1934. С.343

ні нашого тяжкого відповідального завдання – направлення української стихії по такому шляху, який не тільки не допомагав би усе збільшувачій сварці, а навпаки, допоміг би організації сил всієї Росії»¹⁴.

16 травня делегація з'явилася на прийом до голови уряду Георгія Львова. Наслідком розмови стала заява прем'єра про те, що уряд не має права приймати рішення про автономію, оскільки це є винятковим правом Установчих зборів. Георгій Львов запропонував передати розгляд вручених йому вимог спеціальній урядовій комісії, складеній з фахівців юристів. 21 та 22 травня відбулися дві зустрічі комісії з делегацією, в ході яких точилися жваві дискусії. Їх загальний настрій описав Сергій Єфремов: «Найбільш, як і треба було сподіватись, суперечок викликав пункт про відношення правительства до автономії України – цей кардинальний пункт в українській програмі нашого часу. І треба було бачити й слухати, як учені учасники розмови силкувалися розбити, власне, цей пункт, щоб зрозуміти, як до автономії України не звикли ще в російських кругах, як її не розуміють навіть спеціалісти – учені, й як, нарешті, її всі бояться!.../ Треба ще додати, що опоненти, вимагаючи од делегації цілком виробленого, до найменших деталей опрацьованого статуту автономії, домогалися, щоб їм було вияснено, звідки взялося слово «Україна», й виложено мало не всю історію українського руху»¹⁵. Закінчилися зустрічі заявою комісії, що уряду потрібен час на вирішення питання, тобто безрезультатно. Делегати УЦР мали зустрічі з міністрами освіти Олександром Мануйловим та земельних справ Віктором Черновим. Обидва міністри стояли на тому, що майбутній лад Росії, і в тому числі України, мають визначити Установчі збори. Делегація зробила ряд енергійних спроб встановити контакти з революційною демократією столиці в особі Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, сподіваючись знайти в ній союзника й чинник тиску на уряд, з цього теж нічого позитивного не вийшло. Незважаючи на прикру невдачу, поїздка делегації багато що прояснила й створила ситуацію, близьку до відкритого протистояння українців та росіян.

Тимчасовий уряд передав декларацію УЦР на розгляд спеціальної Юридичної наради. 30 червня вона, розглянувши українські вимоги, вирішила можливим задовольнити повністю лише одну з них, яка стосувалася повернення додому галичан, депортованих силоміць з рідних місць російською армією, та поліпшення становища полонених українців-галичан. В усьому іншому нарада не бачила підстав для позитивного вирішення, її

14 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали Т.1. С.95.

15 Нова Рада. 1917, 28 травня.

аргументи були відомими: Тимчасовий уряд не є правочинним вирішувати питання надання автономії, а Центральна Рада не є представником «всього населення України». Симптоматичною була відмова у вимозі запровадити посаду крайового комісара України, бо тоді треба було визначити не лише компетенції комісара, але й територію, на яку вони поширювалися, тобто територію України, а це з погляду росіян було абсолютно неприйнятним, бо виглядало як замах на принцип неподільності.

1 червня уряд інформував про свою одноголосну відмову у вимогах Центральної Ради. Відповідь була досить казуїстичною і формальною. Тимчасовий уряд повідомляв, що, оскільки УЦР «не вибрана всенародним голосуванням, то уряд навряд чи може визнати її виразницею точної волі всього українського народу». Тому робився досить несподіваний за логікою висновок, уряд вважає, що «як з формального, так і тактичного боку питання про встановлення автономії України може вирішитись тільки Установчими зборами»¹⁶. Уряд не вважав за можливе видання з цього приводу будь-якого позитивного акту. Очевидно, щоб якимось чином збити абсолютно негативне враження, яке могло створитись в Україні від подібного рішення, воно закінчувалося урядовим визнанням національних особливостей і своєрідних умов життя України, як і необхідності вирішення питання про майбутній устрій України, але знову ж таки Установчими зборами. Але кого цей заключний пасаж міг увести в оману?

Відповідь уряду була з радістю зустрінуто російською політичною демократією в Україні, а у російських націоналістів вона викликала триумф. Їх лідер Віталій Шульгін, посиляючись на розмову, яку він начебто мав з головою уряду кн. Львовим, через пресу широко повідомив, що уряд нізачо не дасть згоди на українські домагання, буде їм рішуче протидіяти, а автономія України – це справа не українського, а всього російського народу.

2 червня у Києві відбулося спільне засідання виконкомів Ради об'єднаних громадських організацій, Ради робітничих депутатів, Ради військовій депутатів КВО, Ради коаліційного студентства, яке спеціально обговорило відповідь Тимчасового уряду на вимоги УЦР. Обговорення вийшло жвавим. Меншовик Михайло Балабанов оголосив, що на даний момент постановка національного питання веде до ослаблення сил революції. Це і є причиною того, чому «ми, – на думку Балабанова, – з такою тривогою відносимося до всіх проявів українського руху, в тому числі і його соція-

16 Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року... - С.378.

лістичних течій»¹⁷. Можна було думати, що Балабанов говорить від імені своєї партійної організації, але ухвалена спільна резолюція не залишала сумніву у солідарності всіх, хто брав участь у засіданні. Підсумкова резолюція теоретично допускала принцип децентралізації і широкої автономії, але в конкретному випадку присутні визнали, що «всією силою свого авторитету підтримать точку зору уряду»¹⁸. Тут не було нічого дивного, якщо згадати про попередню реакцію російської демократії на українське питання.

Активний український громадсько-політичний діяч Петро Стебницький, засуджуючи недалекоглядність урядового рішення, формальність його підходу, досить точно оцінив ситуацію, що склалася. в нарисі «Мозок Росії» він у червні 1917 року писав: «Автономія України, очевидно, страшніша для Росії, аніж всеросійська анархія»¹⁹.

З іншого боку, відмова уряду мобілізувала українські сили, боляче зачепила їх національні почуття. Україна, завирувала настроями протесту, події жваво коментувалися в пресі, обговорювалися на зібраннях та мітингах. Ситуація переросла факт урядового рішення. Воно дало лише формальну причину для того, щоб національні чинники революції опинилися на гребені політичного життя. «Киевская мысль» 18 червня змушена була визнати, що «минулого тижня хвилі українського народного руху підіймалися високо і круто».

15 червня закінчив свою роботу Всеукраїнський селянський з'їзд. Два дні 2500 його делегатів обговорювали обставини та наслідки перемовин делегації УЦР у Петрограді. Доповідь про поїздку української делегації до Петербурга зробив Микола Ковалевський. Він констатував, що в столиці „нас там не почули, або не захотіли почути”. Доповідач закликав селян не давати глумитися над собою і домагатися своїх прав. Ідеї „стати хазяїном свого краю”, „позбавитись панування над нашим народом” блискавично опанували аудиторією. Понад 30 делегатів просило слова для виступу. Панівними темами у промовах стала критика діяльності уряду та вимоги самостійного проголошення автономії. „Діти нам не простять, коли ми не доб'ємося найменшого – національно-територіальної автономії. Коли не допомагають слова, то допоможуть шаблі. Прийшов час, коли ми мусимо

17 Киевская мысль. 1917. 3 июля.

18 Там само.

19 Український національно-визвольний рух. Березень- листопад 1917 року... - С.403.

взяти своє. Просити, кланятися ми не будемо, бо то – наше!»²⁰ – так запально пропонував вирішити справу солдат Білик, селянин з Черкащини.

З'їзд одностайно підтримав домагання Центральної Ради та доручив Всеукраїнській раді селянських депутатів „негайно виробити проект положення про автономію України”²¹. Співзвучні резолюції ухвалила Всеукраїнська конференція УПСР, що відбулася одразу за з'їздом.

13 червня відкрилися четверті загальні збори Української Центральної Ради, щойно поповненої Всеукраїнською радою селянських депутатів. В центрі уваги зборів постало питання про стосунки з Тимчасовим урядом. Обговорення на закритих засіданнях тривало два дні. Членам Центральної Ради було над чим замислитись, їм необхідно було виходити з альтернативи: або конфронтація з Тимчасовим урядом, або втрата масової підтримки українців. І те і інше несло серйозні політичні ризики. На карту було поставлено надто багато. Одне неправильне рішення і справа, так блискуче розгорнута декілька місяців тому, могла завершитися крахом.

Політичний досвід та інтуїція підказали керманичам Центральної Ради, що доцільніше орієнтуватися не на ту чи іншу крайність, а шукати вихід між ними, зберігаючи контроль над ситуацією, не втрачаючи політичного авторитету і не даючи уряду навіть формальних підстав до відкритих репресивних дій. Такий вихід було знайдено. „Загальне переконання було, – згадував Михайло Грушевський, – що на грубий жест уряду український народ устами Ц. Ради мусить відповісти декларацією своєї державності в можливо здержливій, але рішучій формі...”²². Рада вирішила „звернутись до всього українського народу із закликом організуватися і приступити до негайного закладення підвалин автономного ладу на Україні”²³. Рівно через тиждень, 23 червня, вона ухвалила документ, який увійшов в історію як І Універсал. Для українців слово «універсал» мало особливе значення, воно нагадувало про старі часи гетьманщини, власної державності.

Ухвала Універсалу стала однією з кульмінацій Української революції, на певний час дала новий поштовх для її розвитку. Текст Універсалу констатував, що Тимчасовий уряд не може забезпечити лад в Україні, і на цій підставі формулювався заклик – «однині самі будемо творити наше життя»²⁴. Вперше оприлюдненим Універсалу був на II Всеукраїнському

20 Див.: Хміль І. В. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня – 2 червня 1917 р.). К., 1992. С. 7- 13.

21 Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року... С.347.

22 Грушевський М. Спомини//ж. Київ.1989. №9. С.142-143.

23 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали ... Т.1. С.101

24 Там само. С.103

військовому з'їзді, який відбувся у Києві у червні, не зважаючи на заборону військового міністра Олександра Керенського. Документ знайшов ентузіастичну підтримку делегатів, які представляли близько 2 млн українців-військовослужбовців фронтових та тилкових частин армії. З'їзд у своїй резолюції висловив недовіру Тимчасовому уряду, з одного боку, а з іншого, вимагав негайно приступити «до фактичного переведення в життя підстав автономного ладу»²⁵. Позиція уряду зазнала осуду в українському середовищі, а дії Ради – захоплення. Обговорення Універсалу перетворилося в свого роду плебісцит українців, у ході якого визначилася недовіра до Тимчасового уряду і підтримка Центральної Ради. «Цей Універсал справив на українське суспільство надзвичайно глибоке враження... – згадував Павло Христюк. – До Центральної Ради посилялися сотнями, тисячами безконечні палкі привітання від різних груп та організацій українського суспільства, від військових частин, від земств з заявами, що вони визнають Центральну Раду за свій найвищий уряд, що будуть коритися їй і тільки їй, що будуть з радістю, охоче і пильно виконувати її приписи, її накази»²⁶.

Абсолютно протилежними, мінорними виявилися настрої в неукраїнському середовищі. І праве, і ліве крило (за винятком більшовиків) російської революційної демократії кинулися таврувати дії українців. Кадетська «Речь», ухвалу Універсалу кваліфікувала як ще одну ланку німецького плану розкладу Росії, а дії Центральної Ради – як відмову підкорятися Тимчасовому уряду. Кадетський орган вважав, що «вчинок українців є прямим злочином проти закону, який вимагає проти себе негайного застосування суворих законних покарань»²⁷. Кадети відверто підштовхували Тимчасовий уряд до застосування сили проти Центральної Ради, тому що були переконані, що українці матимуть проти себе не лише уряд, але й осуд рішуче всіх громадських російських сил. Останнє сподівання виявилось вірним. Російська преса замайоріла статтями, які так чи інакше звинувачували УЦР з особливим запалом це робили російські націоналісти, рупором яких виступала газета «Киевлянин». в противагу українській делегації з Києва до Петрограда відправилася контрверсійна делегація товариства «Русь», «югороссов» та «Русского торгово-промышленного общества».

Спочатку Тимчасовий уряд не прямо, а опосередковано через Юридичну нараду, заявив, що «категорично не визнає за так званим універсалом

25 Український національно-визвольний рух. Березень- листопад 1917 року...С. 387- 388.

26 Христюк П. Замітки і матеріали з історії Української революції. В 4-х т. Т.1. Відень, 1921. С.74

27 Речь. 1917. 14 июня.

українського народу будь-якої сили. Він висловлює тверду впевненість, що вірна російській революції більшість українського народу його повністю відкине»²⁸.

Однак енергія, з якою вибухнув український рух, його сконсолідованість і одностайність у підтримці Універсалу змусили російську революційну демократію в Україні переглянути свої позиції і визнати відкриту боротьбу з УЦР безперспективною. Тим же шляхом пішов і Тимчасовий уряд. 28 червня уряд виніс два рішення по ситуації в Україні. По-перше, вирішив видати спеціальне звернення до українського народу, в якому було б обгрунтовано небезпечність схваленого УЦР Універсалу, а також погляд уряду на цей документ, а по-друге, ухвалив створити авторитетну комісію, якій належало виїхати в Україну і на місцях ознайомитися з потребами і побажаннями українців. 11 липня до Києва прибула повноважна урядова делегація з чотирьох міністрів для ведення переговорів з Центральною Радою. Очолював делегацію Іраклій Церетелі.

Переговори завершилися компромісом, який був зафіксований у спеціальній урядовій декларації та II Універсалі Центральної Ради. з боку останньої компроміс полягав у публічній відмові від явочних методів запровадження автономії, поповненні Ради представниками нацменшин в обмін на офіційне визнання Тимчасовим урядом Центральної Ради та затвердження Генерального Секретаріату вищим крайовим органом виконавчої влади.

Досягнутий під час переговорів компроміс, як і його наслідок – II Універсал Центральної Ради, безумовно, не мали такого революціонізуючого резонансу в українському середовищі, як I Універсал, але на певний час призвів до пом'якшення політичної атмосфери, його вітали не лише українці, а й поляки, євреї. Громадські організації північних повітів Чернігівської губернії, які відзначалися поліетнічним складом населення, зібравшись на нараду 22 липня у Новозибкові, вирішили, що «північні повіти губернії (Новозибківський, Мглинський, Стародубський, Суразький та Новгород-Сіверський) не відділяються від південних, а залишаються на території автономної України з обов'язком забезпечення прав меншин»²⁹.

11 липня відповідно до досягнутої в Києві угоди представники національних меншин уперше взяли участь у роботі Малої Ради. Загалом у складі УЦР їм було виділено 202 мандати. Здавалося, що принаймні de-facto

28 Там само. С. 60–61.

29 Черниговская земская газета. 1917. 18 июля.

питання національно-територіальної автономії України вже вирішене. Але, як з'ясувалося за кілька днів, це була оманлива поверхова візія.

Угода між Тимчасовим урядом і Центральною Радою мобілізувала антиукраїнські сили. На знак протесту проти київських домовленостей 17 липня Тимчасовий уряд залишили міністри-кадети, за ними у відставку пішов прем'єр-міністр Георгій Львов. Уряд болюче переживав кризу та зміну персонального складу. Природу липневої міністерської кризи ініціатор київських переговорів І. Церетелі пояснював тим, що керівники кадетської партії перейшли на позиції великодержавного шовінізму та російського націоналізму. Висунувши гасло боротьби з автономістськими прагненнями народів Росії, «вони сподівалися пробудити націоналістичні інстинкти в російських (руських) народних масах і знайти серед цих останніх в царині національного питання більше співчуття, ніж у питаннях соціального законодавства чи аграрних законів, де їх класова позиція відштовхувала від них широкі трудящі верстви російського народу»³⁰. Певним чином їм це вдалося.

Наприкінці липня – у серпні в російській пресі почалися інсинуації на тему таємних стосунків УЦР з урядами Австро-Угорщини та Німеччини. Як по команді активізувалася діяльність шовіністичних російських організацій, які демонстративно протестували проти «примусової українізації», доводили, що політика Центральної Ради є ворожою Росії й не відповідає бажанням більшості місцевого населення. Показовою в цьому зв'язку була стаття Василя Шульгіна «Против насильственной украинизации Южной Руси»³¹, а також видрукована окремою листівкою, її автор звинувачував Тимчасовий уряд у тому, що він не мав права домовлятися з Центральною Радою, як і визнавати Південь Росії Україною, а його населення – українцями. Співзвучним статті Шульгіна виявився лист ради професорів Київського університету до Тимчасового уряду. Стара російська реакційна професура залякувала владу тим, що позиція керівників українського руху в Києві загрожує російським загальнодержавним інтересам. У неї не було сумніву, що «мова йде про досягнення чогось багато більшого, ніж обласна автономія України; що керівники українського руху прагнуть до повного політичного відмежування і відчуження від решти Росії тих областей, які вони визнають українськими»³².

Це була відверта спроба тиску на уряд правих російських кіл, консолідуєчим центром яких стала партія кадетів. Кадетська «Речь» 15 серпня

30 Церетели И. Указ. соч. Кн. 2. С.161.

31 Киевлянин. 1917. 18 июля.

32 Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року... С. 582.

в статті «Украинские затруднения» закликала уряд в українському питанні піти далі шляхом, яким він пішов, розпустивши фінляндський сейм. Мотивувала газета це тим, що «політика національностей в багатьох випадках далеко виходить за межі того, що припустимо при збереженні єдності та неподільності Росії».³³ Її члени довго не давали згоди на те, щоб увійти в новий, очолений О. Керенським склад уряду, а пішли туди, лише виставивши ряд жорстких умов. Саме кадети стали ініціаторами зламу урядом досягнутих у Києві домовленостей.

Наприкінці липня з Києва до Петрограда виїхала друга делегація УЦР, в портфелі якої лежав розроблений за домовленостями досягнутими в Києві «Статут вищого управління України», його мав затвердити Тимчасовий уряд. Але і цього разу українці не отримали того на що мали право сподіватися. Нарешті 17 серпня Тимчасовий уряд замість того, щоб схвалити «Статут вищого управління України», видав «Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду», якою обмежив дію повноважень Генерального секретаріату територією Київської, Волинської, Подільської, Полтавської і частково Чернігівської губерній і до того ж скасував секретарства військових, продовольчих, судових справ, шляхів сполучення, пошт і телеграфів.

Урядова інструкція викликала довгу й болючу кризу Центральної Ради, яку розривали суперечності та сумніви при спробі визначити своє ставлення до урядового рішення. Нарешті, Рада погодилася на інструкцію. Найповніше пояснення цієї позиції дав Михайло Грушевський у статті «Україна дійде свого». Він писав, що УЦР добре розуміла, що від Тимчасового уряду, в якому гору взяли централісти-кадети, ворожі до українського уряду, більшого за інструкцію сподіватися не варто. Тому частина Центральної Ради кликала до розриву з урядом і повернення до революційної роботи, проте інша частина вважала необхідним використати ті реальні підстави, які «давала для утворення нового ладу на Україні навіть така «куца» автономія, яку давала інструкція уряду 17 серпня». Грушевський говорив ще про одну важливу деталь, на яку не можна було не зважати. А саме – про велику масу людності, яка не хотіла цілковитого розриву з урядом³⁴. Очевидно, йшлося про людей з російською чи малоросійською ідентичністю, для яких автономія дозволяла зберегти зв'язок з Росією. Це була велика і складна проблема. в містах таких людей було дуже багато, можливо, не всі вони активно брали участь у політичному житті, але їх настрії

³³ Речь. 1917. 2 августа.

³⁴ Див.: Грушевський М. Україна дійде свого//Твори у 50 томах.Т.4. Кн.І. Львів, 2007. С.58-59.

справляли на політику суттєвий вплив. Члени Центральної Ради повинні були на це зважати.

Сергій Єфремов вважав, що захватний метод може дати швидкі результати, але сумнівався, що вони будуть довготривалими «... Не треба забувати, – писав він, – що культурні меншості на Україні, елемент найбільш культурний, здебільшого зрусифікований, і мимоволі тягнутимуть до старого, підсилюючи тим наших чорносотенних ольстерців. Тут мало самого порозуміння з меншостями та забезпечення їхніх прав, тут треба ще утворити тісний зв'язок їхніх інтересів з автономним ладом на Україні, бо тільки тоді вони стануть громадянами землі української»³⁵.

Влітку Центральна Рада намагалася вирішити цю проблему, і після компромісу з урядом опонентів і відкритих ворогів української автономії стало менше. Загальною масою населення ідеї автономії України сприймалися восени набагато спокійніше, ніж весною. За це Центральна Рада заплатила досить високу ціну: морально пов'язала себе з урядом, який з початку осені 1917 р. почав стрімко втрачати владу і контроль над країною. з цього приводу Єфремов у цитованій вище статті «На повороті» не без гіркої іронії зазначав, що українці потрапили на роль героя, який опинився біля фатального стовпа з зловісним написом: підеш праворуч – втратиш коня, ліворуч – сам загинеш, прямо – коня втратиш і сам пропадеш»³⁶.

В широкому потоці радикалізації суспільних настроїв з початку осені 1917 р. не важко було помітити українські голоси, які таврували Тимчасовий уряд за штучне розчленування України та перепони, які він чинив діяльності Генерального секретаріату, і зовсім зникли характерні для початку революції ентузіастичні голоси його підтримки. На шпальтах «Нової Ради», «Народної волі», «Робітничої газети» друкувалося чимало документів, що засвідчують протести загальних зборів, з'їздів, які відбувалися на території етнічних українських земель, відірваних з-під юрисдикції Генерального секретаріату, проти антиукраїнської політики Тимчасового уряду. в значній кількості документів висловлювалась моральна підтримка Центральної Раді, а головне – пропагувалась програма конкретних дій, аби зламати ганебний стан речей і повернутися до угоди 3 липня і навіть до квінтесенції І Універсалу: самим творити наше життя.

Так, II конференція УПСР, яка відбулася 17- 20 вересня 1917 р., знову говорила про ідею якомога швидшого скликання Українських Установчих зборів незалежно від Всеросійських Установчих зборів. Ця ж ідея була під-

35 Єфремов Сергій. На повороті//Нова Рада. 1917. 4-6 серпня.

36 Там само.

тримана 19 вересня виконкомом Всеукраїнської ради робітничих депутатів, а 12 жовтня зайняла центральне місце в новій декларації Генерального секретаріату. в ній, зокрема, йшлося про те, що «основою нового життя кожна нація вважає право на своє національно-державне самовизначення. Українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту – Центральної Ради – виразно визначила майбутній національно-політичний стан свій як рівноправного, державного тіла в федеративній республіці Росії»³⁷. Далі в декларації йшлося про те, що Генеральний секретаріат має «забезпечити українському народові державне право на його землі», і розгорталася програма невідкладних дій для порятунку України від економічної руїни, яка насувалася.

У вересні Центральна Рада скликала й провела у Києві з'їзд «поневолених народів» Росії. Одна з резолюцій з'їзду була цілком однозначною: «Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б жодної можливості централізації»³⁸. Одночасно з пропагуванням гасел автономної України, федеративного переустрою Росії УЦР розгорнула критику дій Тимчасового уряду. Спочатку це було зроблено опосередковано, через Всеукраїнську раду селянських депутатів, друга сесія якої відбулася 15-18 вересня у Києві. Вона висловила підтримку Центральній Раді і вимагала від Тимчасового уряду розширити компетенцію Генерального секретаріату, а також поширити його владу на всю етнічну українську територію.

27 вересня Мала Рада виробила наказ українським посланцям на Демократичну нараду, яка скликалась для підтримки Тимчасового уряду. в наказі йшлося про здійснення автономії України в повному обсязі, визнання за всіма націями нічим не обмеженого права на самовизначення, проведення крайових установчих зборів, передання в Україні влади в руки УЦР та Генерального секретаріату. Коли речник Української Центральної Ради Микола Порш намагався ознайомити Демократичну нараду з цим наказом, йому влаштували обструкцію з вигуками: «В Якутский край его!». Михайло Грушевський згадував, що після Демократичної наради в українських колах більше, ніж коли-небудь виникло «бажання відчепитися від усяких рахунків з нею (російською демократією. – Авт.) й іти своєю дорогою»³⁹. Досить чітко напрям цієї дороги визначив ІУ з'їзд УСДРП (12 – 16 жовтня 1917 р.). Він визнав «за необхідне поставити на порядок денний партійної діяльності будування Української Демократичної Респу-

37 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали ... Т.1. С.323.

38 Там само. С. 308.

39 Грушевський М.. Спомини//ж. Київ. 1989. №11.- С.147.

бліки, котра має стати в федеративному зв'язку з Російською Республікою, а коли би се було можливо, і з іншими європейськими республіканськими державами»⁴⁰. Це завдання з'їзд доручив ЦК УСДРП занести до партійної програми.

2 листопада у Києві відкрився III Всеукраїнський військовий з'їзд. Вітаючи делегатів з'їзду, один з лідерів українських есерів Микола Ковалевський почав з того, що надії, викликані I Універсалом, не виправдалися через те, що керівники УЦР стали на компромісний шлях, проти якого виступали українські есери. Тепер УПСР закликає, наголосив Ковалевський, до «утворення власними силами Української Демократичної Республіки»⁴¹.

З'їзд привітав цей заклик оплесками і вніс його до своїх резолюцій. Не менш радикальним був виступ Володимира Винниченка, який заявив, що генеральні секретарі не є чиновниками Тимчасового уряду, а сам Генеральний секретаріат непідзвітний Тимчасовому уряду, а тільки українській демократії, що його утворила. Отже, найчисленніші і найвпливовіші українські партії (УПСР та УСДРП), які мали більшість у Центральній Раді, взяли курс на проголошення України демократичною республікою.

Невідомо, коли і в який спосіб УЦР вдалося б проголосити таку республіку, якби Тимчасовий уряд залишився при владі. Найвірогідніше, це сталося б самочинно за сценарієм проголошення I Універсалу, але швидке падіння уряду знищило останні ймовірні перешкоди на цьому шляху.

Захоплення влади у Петрограді на початку листопада 1917 більшовиками, падіння Тимчасового уряду досить сильно вплинуло на політичну ситуацію в Україні. Перші повідомлення про більшовицький заколот у Петрограді надійшли в Київ 7 листопада о 14 годині. УЦР засудила події у Петрограді, вважала, що відповідальність за них порівну несуть уряд і більшовики, оголосила, що «буде боротися з усякими спробами підтримки цього повстання на Україні»⁴².

11 листопада у Києві відкрилися сьомі загальні збори Центральної Ради. Наступного дня присутні заслухали доповідь Михайла Грушевського про проект конституції України. в доповіді говорилося про Українську республіку, яка повинна стати складовою частиною федеративної Російської держави. Через день загальні збори УЦР вирішили поширити владу Генерального секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, Холмську і частково Таврійську, Курську і Воронежську губернії, а також

40 Робітнича газета. 1917. 5,7 жовтня.

41 Христюк П. Вказ. праця. Т.2. С.40.

42 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали ... Т.1. С.364.

розширити його компетенції на справи військові, продовольчі, шляхи сполучення.

16 листопада на об'єднаному засіданні виконкомів Рад робітничих і солдатських депутатів Києва Центральну Раду було визнано крайовою владою України. Декількома днями раніше це зробила Полтавська Рада робітничих і солдатських депутатів, а також численні міські думи та земства. Можна сказати, що на початку листопада в Україні не було альтернативної Центральній Раді за авторитетом і політичною вагою сили.

В цьому слід вбачати дію двох тенденцій. По-перше, завдяки політичній діяльності Центральної Ради Київ став перетворюватися в загальноукраїнський політичний центр, чого не було раніше. Навколо Києва і Центральної Ради об'єдналися не лише українські політичні сили, до нього почали тяжіти в силу реально діючих територіальних інтересів і обставин організації російських, єврейських і польських політичних партій та громадських організацій України. Звичайно, тут варто говорити швидше про тенденцію, а не про закінчений процес. Але цю тенденцію не можна не помітити у виступі Мойсея Рафеса 8 листопада на засіданні Київської міської думи. Лідер бундівців з приводу подій у Петрограді заявив: „Наше щастя, що ми живемо в Україні, де є Українська Центральна Рада, до голосу якої прислуховується все населення і селянство... Якщо у Києві більшовики поведуться сумирно, то це тому, що побоялись Ц. Ради, і навіть самі увійшли до крайового комітету нею створеного”⁴³. Подібні думки поділяла більшість революційної демократії України, налякана і обурена подіями у Петрограді.

По-друге, падіння Тимчасового уряду пришвидшило державну дезінтеграцію Росії, привело до утворення на її теренах регіональних урядів та проголошення автономних державних утворень. У листопаді Білоруська рада у „Грамоті до білоруського народу” засудила дії більшовиків у Петрограді, підтримала Комітет порятунку батьківщини і революції, створений у Ставці верховного головнокомандувача. Тоді ж „Союз об'єднаних горців Кавказу” створив спочатку уряд Гірської республіки, а у грудні – Тимчасовий Терсько – Дагестанський уряд. 11 грудня в Уфі татарські національні збори проголосили створення Урало-Волзьких штатів. У грудні загальноказахський з'їзд проголосив на території Казахстану (тоді Киргизії) Алаську автономію, обрав партійно-урядовий центр „Алаш-орда”. Надзвичайний загальносибірський обласний з'їзд у Томську ухвалив рішення про

43 1917 год на Киевщине. Хроника событий. К. 1928. С.317.

автономію Сибіру. Цей перелік можна доповнити Кримськотатарським національним, Військовим Донським, Кубанським крайовим урядами.

Провідна роль у цьому процесі належала Україні. Питання проголошення Української республіки обговорювалося в жовтні на кількох з'їздах, але на практичний ґрунт було поставлене на початку листопада. 19 листопада Генеральний секретаріат обговорив проект III Універсалу Центральної Ради. 20 листопада з цією метою зібралася Мала рада. Відкриваючи її засідання, Михайло Грушевський зазначив: „Після довгих міркувань і сумнівів Генеральний секретаріат прийшов до тої думки, що для того, щоби крайова власть стала справжньою фактичною властю, під нею повинна бути міцна підвалина, і такою підвалиною може бути тільки проголошення Української Народної Республіки”⁴⁴. Ці слова викликали грім оплесків.

Текст Універсалу, зачитаний Грушевським, був поіменно проголошений Із 47 членів Малої ради, які були на засіданні, за Універсал висловились 42 (всі українці і євреї), проти не було подано жодного голосу, утрималося п'ять осіб). Широке оприлюднення Універсалу відбулося 22 листопада у Києві на Софіївському майдані.

Проголошення III Універсалу знаменувало відродження української державності у XX ст. в історії Центральної Ради це була помітна віха, якою розпочинався новий етап її діяльності – етап державно-національного будівництва. У відповідності з світоглядними і політичними переконаннями діячів Центральної Ради це мала бути демократична держава, сувереном якої виступав народ України. Називаючи Україну народною республікою, Центральна Рада, як свідчив Микола Ковалевський, базала цим „підкреслити ідею українського народоправства і демократії”⁴⁵.

III Універсалом були зроблені перші важливі кроки до цього. Він декларував програму соціально-економічних і політичних реформ: націоналізацію землі, запровадження 8-годинного робочого дня, встановлення державного контролю за виробництвом, поширення місцевого самоврядування, забезпечення свобод слова, друку, віросповідання, зібрань, союзів, страйків, недоторканість особи і її помешкання, скасування смертної кари, проголошення амністії у політичних справах, рівність мов, забезпечення національно-персональної автономії для росіян, євреїв та поляків. Універсалом було призначено вибори до українських Установчих зборів на 27 грудня 1917 р., а днем їх відкриття названо 9 січня 1918 р. Територію України Універсал визначив як „землі, заселені у більшості україн-

44 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали ... Т.1. С.323.

45 Ковалевський М. При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. С.425.

цями”, тобто ті, на які за декілька днів перед цим було поширено юрисдикцію Генерального секретаріату, проте остаточне визначення кордонів республіки Універсал відкладав на майбутнє, коли буде досягнуто згоди «організованої волі народів»⁴⁶. Здається, у III Універсалі знайшли місце більшість демократичних принципів. в розвиток положень III Універсалу Центральною Радою було ухвалено цілу низку законів, Конституцію УНР, запроваджено власну грошову систему, затверджено герб, гімн УНР, надано українській мові статусу державної. Безумовно історики не мають права не говорити про очевидні прорахунки і помилки УЦР. Як і про те, що державотворча діяльність наштовхувалась на цілий ряд перешкод, головними серед яких з кінця 1917 стали більшовицька агресія проти України, незавершеність Першої світової війни, розлад суспільних зв'язків, падіння авторитету влади і держави. Не зважаючи на це, створення та діяльність Української Центральної Ради є однією з найяскравіших сторінок історії України початку XX ст.

46 Українська Центральна Рада. Документи і матеріали ... Т.1. С.396.

VLADISLAW VERSTIUK

UKRAINIAN CENTRAL RADA, FROM THE ESTABLISHMENT TO THE PROCLAMATION OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC – SUMMARY

The current war waged by Russia against Ukraine has made the latter one of the most prominent information topics in global discourse. The central question is whether Ukraine will be able to resist the vastly superior aggressor and thus preserve its state and nation, or whether the enemy, using not only military force but also political, diplomatic and informational resources, will take over Ukrainian territory. Russian propaganda denies the existence of Ukrainian statehood and the legitimacy of the Ukrainian people, claiming that Ukrainian territory is Russian and that Ukrainians are an offshoot of the united Russian people. These claims have a long history and are actively propagated today by Russian information outlets, including academic sources. To understand their artificiality and falsity, it is necessary to delve deeper into the history of Ukraine, which is unfortunately not well known in the world.

The purpose of this article is to draw the attention of English-speaking readers to a key issue of Ukrainian history during the First World War (1914-1918) – namely, the establishment and functioning of the Ukrainian Central Rada (UCR), a body closely linked to the issue of the proclamation of contemporary Ukrainian statehood – the Ukrainian People's Republic. Unfortunately, in the English language literature, this subject is treated very briefly within the framework of more comprehensive studies. And it is only today that the world community has begun to deal with the Ukrainian problem in a broader and deeper way.

Relatively poorly modernised and often referred to as the „prison of nations“, the Russian Empire was the first to succumb to the challenges of the Great War. In March 1917, a revolution swept the country, leading to the overthrow of the autocracy. The newly established Russian liberal-democratic government had to deal with a number of complex socio-economic and political problems that it had been confronted with but had been unable to solve. One of these problems was the national question. Non-Russians, including Ukrainians, constituted the majority of the empire's population, but they were effectively denied the opportunity to freely cultivate their national culture and education. Already in the first

days of the World War, almost all Ukrainian organisations were banned and the freedom of the press was restricted. The February Revolution arbitrarily lifted these restrictions, providing an opportunity for widespread public and political engagement. Ukrainians welcomed the fall of autocracy with enthusiasm. In March 1917, various national centres spontaneously and rapidly emerged and revived in Ukraine. The need arose to organise them into a unified national liberation movement. This task was undertaken by the Central Rada, a socio-political association formed in Kyiv during the early days of the revolution. It is considered to have been officially founded on March 20th, 1917. Professor Mykhailo Hrushevskiy, a highly respected historian in the Ukrainian movement, was elected chairman of the Central Rada in absentia. He had been arrested by the Russian authorities at the beginning of the war, accused of collaborating with the Austrians and subsequently exiled. He only managed to return to Kyiv at the end of March 1917. He quickly grasped the imperatives of the revolution, its mass and collective nature, which required new approaches, a new political strategy and tactics, and a new rhetoric of slogans. This was a departure from the old minimalist cultural and educational demands that the older generation of Ukrainian public political figures had made of the tsarist authorities. He outlined two crucial tasks: first, the development of the UCR, its transformation into an all-Ukrainian organisation that would unite all Ukrainian public and political forces; and second, a clear and unambiguous political creed of the Rada (Council) – namely, the achievement of national-territorial autonomy for Ukraine as part of the reformed federal democratic republic of Russia. Let's consider how these tasks were implemented in the following months of the revolution.

The first significant organisational stride was the convening of the All-Ukrainian National Congress by the Central Rada, held in Kyiv on April 19th-21st, 1917. The Congress elected 118 members of the Rada, representing individual Ukrainian provinces, political parties, public, cultural and educational organisations. It also allowed the UCR to co-opt new members. In the end, there were more than 800 delegates in the Central Rada. The full Rada (Council) met only for sessions (there were only nine of them), while day-to-day activities were carried out by a smaller group (known as the Small Rada). The UCR consisted of diverse political forces united around the issue of gaining autonomy for Ukraine. Ukrainian society actively supported the Rada and even encouraged it to take active political initiatives and establish direct contacts with the Provisional Government regarding autonomy.

The complicated political dialogue between the UCR and the Provisional Government is at the centre of the Ukrainian political landscape in 1917. The dialogue unfolded with varying degrees of success, as each side had its own vision of developments that the other did not share. However, the UCR believed that

a bad peace was better than open war. Therefore, it tried not to go beyond constructive cooperation, even if it was to its detriment and meant retreating from previously won positions – a scenario that, in retrospect, turned out not to be the best, but was implemented anyway. Let's look at the most important aspects.

Members of the People's Freedom Party, commonly known as the Cadets (constitutional democrats), played a leading role in the Provisional Government. In theory, they did not deny the need to address the national question, but in practice they advocated the preservation of a „united and indivisible” Russia. Other Russian political forces and public associations were lukewarm, if not openly hostile, to the idea of granting autonomy to Ukraine. The national question became a stumbling block for the Russian revolution. Each Russian party presented its own justifications for preventing Ukrainian self-determination. Russian nationalists were particularly active in this direction. The first visit of the Ukrainian delegation to the Provisional Government in May 1917 ended with the government virtually refusing to speak positively about Ukrainian autonomy. In response, the UCR, with strong support from Ukrainian society, issued a declaration (1st Universal) of its statehood. The adoption of the Universal was one of the high points of the Ukrainian Revolution; for a time it gave new impetus to its progress. The text of the Universal declared that the Provisional Government was incapable of ensuring order in Ukraine, and on this basis the call was formulated: „From now on we will create our own life ourselves”. The government's stance was condemned by Ukrainian society, while the Rada's actions were met with admiration and support.

The discussion of the Universal turned into a kind of plebiscite for Ukrainians, revealing distrust of the Provisional Government and support for the Central Rada. In the non-Ukrainian community, on the other hand, sentiments turned out to be quite the opposite and insignificant. In the realm of Russian revolutionary democracy, both the right and the left (with the exception of the Bolsheviks) rushed to criticise the actions of the Ukrainians. The cadet newspaper „Rech” described the Universal Resolution as another link in the German plan for the collapse of Russia, and the actions of the Central Rada as a refusal to obey the Provisional Government. The cadets openly urged the Provisional Government to use force against the Central Rada, convinced that not only the government but all prominent Russian public forces would vehemently condemn the Ukrainians. The latter expectation proved to be correct. The Russian press was flooded with articles condemning the UCR in one way or another.

However, the fervour with which the Ukrainian movement surged, its consolidation and the unanimous support for the Universal forced the Russian revolutionary democracy in Ukraine to reconsider its position and realise that an

open struggle against the UCR was futile. The Provisional Government followed the same path. On July 11th a high-level government delegation consisting of four ministers arrived in Kyiv for negotiations with the Central Rada. The delegation was led by Irakli Tsereteli.

The negotiations ended with a compromise, formalised by a special government declaration and the Second Universal of the Central Rada. The UCR's compromise included a public renunciation of overt methods of implementing autonomy, the expansion of the Rada's representation to include members of national minorities, in exchange for official recognition of the Central Rada by the Provisional Government and the recognition of the General Secretariat as the highest regional executive authority. Once again, however, the Russian side violated the agreements reached. In late July and August, allegations of covert links between the UCR and the governments of Austria-Hungary and Germany began to circulate in the Russian press. Almost in synchrony with these allegations, chauvinist Russian organisations intensified their activities, vociferously protesting against what they called 'forced Ukrainisation'. They argued that the policies of the Central Rada were anti-Russian and did not reflect the wishes of the majority of the local population. Exploiting the situation, on 17 August, instead of endorsing the „Statute of the Higher Administration of Ukraine” developed by the UCR, the Provisional Government issued a „Temporary Instruction to the General Secretariat of the Provisional Government” which restricted the General Secretariat's powers to the territory of Kyiv, Volyn, Podilia, Poltava and partially Chernihiv provinces. It also abolished the Secretaries of the Military, Food, Justice, Communications, Post and Telegraph.

The government's instruction caused a long and painful crisis in the Central Rada, which was torn by contradictions and doubts as it tried to determine its position on the government's decision. In the end, the Rada agreed to the instruction but did not become an ally of the government. Amidst the increasing radicalisation of public attitudes since the beginning of autumn 1917, it was not difficult to discern Ukrainian voices denouncing the Provisional Government for the artificial disintegration of Ukraine and the obstacles it created for the activities of the General Secretariat, while the enthusiastic voices of support for it, characteristic of the early days of the revolution, completely disappeared. The columns of „Nova Rada”, „Narodna Volia”, „Robitnycha Gazeta” published numerous documents describing the protests against the Provisional Government's anti-Ukrainian policy at general meetings and congresses held on the territory of the ethnic Ukrainian lands separated from the jurisdiction of the General Secretariat. A considerable number of documents expressed moral support for the Central Rada and, above all, advocated a concrete plan of action to rectify

the shameful situation and return to the agreement reached on July 3rd and even to the quintessence of the First International: to create our own life.

In the autumn of 1917, Russia experienced a new outbreak of socio-economic crisis. Confidence in the Russian government was waning and it struggled to find ways to overcome the growing mistrust. The situation was quickly and effectively exploited by the Bolsheviks, who had been acting as anti-government opponents since the spring of 1917, rallying a demoralised society to a socialist revolution, promising land to the peasants, peace to the soldiers, and factories to the workers. In early November, through military mutiny and political deception, they managed to seize power in Petrograd.

The first reports of the Bolshevik uprising in Petrograd reached Kyiv on November 7th at 2 p.m. The UCR condemned the events in Petrograd, asserting that the government and the Bolsheviks were equally responsible for them, and announced its determination to „fight against all attempts to support this uprising in Ukraine”.

In Ukraine the Bolshevik party had limited influence, and attempts by local Bolsheviks to emulate the Petrograd example were unsuccessful. It can be said that by the beginning of November there was no alternative force in Ukraine to the Central Rada in terms of authority and political weight. That is why power in Ukraine passed into its hands. The fall of the Provisional Government accelerated the disintegration of the Russian state, leading to the formation of regional governments on its territory and the proclamation of autonomous state entities. Ukraine played a leading role in this process. The issue of the proclamation of the Ukrainian Republic was discussed at several congresses in October, but was practically formalised in early November. On November 19th the General Secretariat discussed the draft of the 3rd Universal of the Central Rada, which proclaimed the establishment of the Ukrainian People's Republic. On November 20th the Little Rada voted on this historic document. (The Universal was supported by 42 deputies, with no votes against and five abstentions).

The proclamation of Universal III marked the revival of Ukrainian statehood in the 20th century. This event was a remarkable milestone in the history of the Central Rada, marking the beginning of a new stage of its activity – the stage of state-national construction. Undoubtedly, historians are obliged to discuss the UCR's obvious miscalculations and mistakes, as well as the challenges it faced during the state-building process. From the end of 1917, the main obstacles included the Bolshevik aggression against Ukraine, the unfinished business of the First World War, the disruption of social relations, and the decline of the authority of the government and the state. Despite all this, the creation and functioning of the Ukrainian Central Rada stands out as one of the most significant chapters in the history of Ukraine at the beginning of the 20th century.

ЮРІЙ ШАПОВАЛ

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW/INSTITUTE OF POLITICAL AND ETHNONATIONAL
STUDIES, NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE.

ПЕТРО ШЕЛЕСТ В ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Резюме: Статтю присвячено одному з найцікавіших і амбівалентних гравців на авансцені політичної історії України ХХ століття. Автор аналізує життєвий шлях, особисті якості та політичну лінію Петра Шелеста, який очолював Центральний Комітет Компартії України з 1963 до 1972 року. Він обстоював інтереси України, вимагав того, щоб московське керівництво дотримувалося офіційно декларованих принципів у взаєминах центру і тодішніх союзних республік. Це, а також зусилля політичних конкурентів, створили Шелесту імідж „надмірного” українського патріота, який нібито плекає плани більшої «автономізації» України, не протистоїть «українському націоналізму». Стаття містить спробу намалювати реалістичний портрет Петра Шелеста, деконструювати міфи і стереотипні уявлення про нього.

Streszczenie: Artykuł poświęcony jest jednemu z najciekawszych i najbardziej ambiwalentnych graczy na czele historii politycznej Ukrainy XX wieku. Autor analizuje drogę życiową, cechy osobiste i linię polityczną Petra Szelesta, który stał na czele Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy w latach 1963–1972. Bronił interesów Ukrainy, domagał się od kierownictwa Moskwy przestrzegania oficjalnie deklarowanych zasad w stosunkach między centrum a ówczesnymi republikami związkowymi. To, podobnie jak starania konkurentów politycznych, stworzyło u Shelesta wizerunek „nadmiernego” ukraińskiego patrioty, który rzekomo pielęgnuje plany większej „autonomizacji” Ukrainy, nie sprzeciwia się „ukraińskiemu nacjonalizmowi”. Artykuł zawiera próbę narysowania realistycznego portretu Petra Shelesta, dekonstrukcji mitów i stereotypów na jego temat.

Ключові слова: Петро Шелест, Компартія України, «відлига», контрольований український автономізм, обмежена «українізація», подвійна лояльність, дисидентський рух, політична конкуренція.

Довгий час, особливо в період існування Радянського Союзу, Петро Шелест залишався діячем, чий життєвий шлях і політична діяльність були недостатньо висвітлені. Тому не дивно, що спроби оцінити діяльність Петра Шелеста містилися переважно у публікаціях західних дослідників.¹ І донині, як, зокрема, засвідчує видана 2019 року книжка італійського історика Сімоні Аттіліо Беллеца «Берег сподівань: культурне дослідження шістдесятників», не згасає інтерес зарубіжних науковців до особи й діяльності Петра Шелеста.²

В добу горбачовської «перебудови», а особливо з проголошенням незалежності України, спроби показати значення Шелеста в контексті політич-

1 Див. наприклад: Kravchuk T., *Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest*, In: *International Socialist Review*, 1973, Vol. 34, № 10; Bilinsky Ya., *The Communist Party of Ukraine after 1966*, In: *Ukraine in the Seventies*. Ed. by P. J. Potichnyj, Oakville (Ont.), 1975; Pelenski J., *Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963–1972): A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism*, In: Peter J. Potichnyj (ed.), *Ukraine in the Seventies*, Oakville, Ontario, 1975; Tillett L., *Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest*, *Slavic Review* 34, no. 4 (Winter 1975), pp. 758–61; Hodnett G., *The Views of Petro Shelest*, In: *The Annals of the Ukrainian Academy*, 1978–1980, Vol. XIV, № 37–38; Szporluk R., *Ukraine: A Brief History*, Detroit, 1982; *Ukraine after Shelest*. Ed. By B. Krawchenko, Edmonton, 1983; Lewytskyj B., *Politics and Society in Soviet Ukraine 1953–1980*, Edmonton, 1984; Krawchenko B., *Social Changes and National Consciousness in Twentieth-Century Ukraine*, London 1985; Subtelny O., *Ukraine: A History*, Toronto-Buffalo-London, 1988; Markus V., Senkus R., *Shelest Petro*, In: *Encyclopedia of Ukraine*. Ed. by D. H. Struk, Toronto-Buffalo-London, 1993, Vol. 4, P. 634–635; Magocsi P. R., *A History of Ukraine*, Seattle, 1996.

2 Bellezza SA, *The Shore of Expectations: A Study on the Culture of the Ukrainian Shistdesiatnyky*, Toronto, 2019.

ної історії України ХХ століття знаходимо у працях українських істориків,³ в тому числі і у працях автора цієї статті.⁴

Документальних даних та інших свідчень щодо Шелеста не бракує. Спектр і еволюцію оцінок його діяльності можна виразно прослідкувати навіть за енциклопедичними і довідковими виданнями.⁵

Його діяльність по-різному трактується у виданнях мемуарного характеру.⁶ Не можна забувати видання, що підписані іменем самого Петра Шелеста і що характеризують спосіб його мислення і поведінки як політичного діяча.⁷ Крім того, надруковані щоденникові записи і спогади самого Петра Шелеста (московське видання з'явилося ще за його життя).⁸ Ще з 1930 року він робив щоденні записи про пережите, а з 1974 року почав

3 Див.: *Про минуле заради майбутнього*. Упорядник Ю.І.Шаповал, Київ, 1989, с. 164–178; Савельєв В.Л., *Чи був П.Ю. Шелест виразником «українського автономізму»?* В: Український історичний журнал, 1991, № 4, с. 94–105; Баран В.К., *Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр.*, Львів, 1992; Курносів Ю. О., *Інакомислення в Україні. (60-ті-перша половина 80-х рр. ХХ ст.)*, Київ, 1994; Касьянов Г. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років*, Київ, 1995; Грицак Я., *Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття*, Київ, 1996; Баран В.К., Даниленко В.М., *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*, Київ, 1999; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г., *Опозиція в Україні (друга половина 50-х–80-ті рр. ХХ ст.)*, Київ, 2000; *Історія України. Навчальний посібник*. Видання 3-є, доповнене й перероблене. Під ред. В. А. Смолія, Київ, 2002. Бажан О.Г., *Петро Шелест і чехословацька криза 1968 року*, В: Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей, гол. ред. В. Смолій, відп. ред. В. Даниленко, ред.-упоряд. В. Швидкий, Випуск 25, Київ, 2020; Його ж, *Петро Шелест: «Вірю в розквіт моєї рідної України...»*, Київ, 2021, та ін.

4 Див.: Шаповал Ю., *Діалектика державного пошанування*, В: Критика, 2003, Число 5, с. 9–10; Його ж, *Петро Шелест*, Харків, 2013; Його ж, *Партійний “націоналіст”. Парадокси Петра Шелеста*, Львів, Київ, 2020.

5 Див. наприклад: Шелест Петро, В: *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина*, т. 10, Paris-New York, 1984, с. 3838; *Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді*, Київ, 1990, с. 324–332; *Комуністична партія України: з'їзди і конференції*, Київ, 1991, с. 459–465; Шелест П.Ю., В: *Довідник з історії України*. Видання 2-ге, доопрацьоване і доповнене, Київ, 2001; Лозицький В.С. *Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991)*, Київ, 2005, та ін.

6 Див. наприклад: Врублевський В.К., *Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды*, Київ, 1993; Овчаренко Ф.Д., *Спогади*, Київ, 2000; Ляшко А.П., *Груз пам'яті. Трилогія. Воспоминания*, Київ, 2001; Крючков Г.К., *Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника*, Киев, 2004, та ін.

7 Див.: Шелест П.Ю., *Историческое призвание молодежи*, Москва, 1968; *Україно наша Радянська*, Київ, 1970; Його ж, *Ідеї Леніна перемагають*, Київ, 1971.

8 Див.: Шелест П.Е., *«...Да не судимы будете». Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС*, Москва, 1995; Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, за ред. Ю.Шаповала, Київ, 2003.

працювати над спогадами. Як розповідали мені сини Шелеста Борис і Віталій, доля цього рукопису не стала такою драматичною, як, скажімо, спогадів Микити Хрущова. Тим не менш наприкінці 1970-х років, за словами молодшого сина Шелеста Віталія Петровича, рукопис ретельно ховали, а один з примірників навіть закопали в землю, боячись, що КГБ може його вилучити. Однак все закінчилося вдало, а з початком горбачовської «перебудови» виникла можливість видання.

Таким чином, наявна архівно-джерельна база дозволяє створити повноцінну наукову біографію Петра Шелеста, визначити його місце у політичній історії України ХХ століття.

Шлях у політику

Він народився 1 (за новим стилем 14) лютого 1908 р., в селі Андріївка, нині Харківської області. Коли підріс, батрачив, працював водовозом, листоношею, вантажником, ремонтним робітником на залізничній станції. У 1926–1927 роках вчився в Ізюмській радпартшколі,⁹ у 1928-му став членом ВКП (б). Згодом навчався у харківській трирічній партійній школі імені Артема, а потім у Харківському інженерно-економічному інституті.

У 1932–1936 роках працював на Маріупольському заводі імені Ілліча змінним інженером, заступником начальника і начальником цеху, одночасно навчався на вечірньому відділенні Маріупольського металургійного інституту. Саме у цей час дружиною Шелеста стала Любов Банна, яка народила йому двох синів – у 1933-му – Бориса, у 1940-му – Віталія. У січні 1942 року після кількох років тяжкої хвороби вона померла, а у квітні того самого 1942-го Шелест одружився із Іраїдою Мозговою, якій судилося виростити і виховати Бориса і Віталія.

У 1936–1937 роках Шелест служив у Червоній Армії, а з 1937-го працював начальником цеху, виробництва, головним інженером Харківського заводу „Серп і молот”. Обирався членом парткому заводу, звідки рішенням ЦК КП (б)У був скерований на партійну роботу. Шелеста відправили

9 Радянсько-партійні школи (радпартшколи) створювались у 1920–1921 роках. Вони готували пропагандистів, завідувачів хат-читалень і організаторів кооперативного будівництва. Існували до 1936 року.

на співбесіду до Києва у ЦК КП (б)У. Там він уперше зустрівся з тодішнім першим секретарем ЦК КП (б)У Микитою Хрущовим.¹⁰

З 1940 по грудень 1941 року Шелест був секретарем Харківського міського комітету КП (б)У по оборонній промисловості. Під час з нацистсько-радянської війни і у перші повоєнні роки завідував відділом оборонної промисловості Челябінського обкому ВКП (б). Згодом його призначили інструктором ЦК ВКП (б), парторгом ЦК ВКП (б)¹¹ на ряді заводів, заступник секретаря Саратовського обкому партії по оборонній промисловості. У 1946–1948 роках Шелест – парторг ЦК ВКП (б) на Саратовському заводі № 292 Міністерства авіаційної промисловості (МАП) СРСР. У 1948 році його як фахівця-механіка направляють до Ленінградської партійної організації. Там до нього придивилися і вже у Ленінграді рішенням обкому партії, а згодом і рішенням ЦК ВКП (б) його призначають директором заводу № 272 МАП СРСР.

Однак у “північній столиці” Росії Шелест не затримався надовго: рішенням ЦК ВКП (б) від 12 квітня 1950 року його затвердили директором Київського заводу № 473 Міністерства авіаційної промисловості СРСР¹². Як і у Ленінграді, працював Шелест на директорській посаді енергійно і успішно. Це, зокрема, засвідчено у характеристиці на нього, підписаній секретарем Київського обкому Григорієм Гришком¹³ у грудні 1952 року: «За час роботи тов. Шелест виявив себе енергійним і технічно грамотним

10 Хрущов Микита Сергійович (1894–1971) – партійний і державний діяч СРСР. У 1938–1949 роках – перший секретар ЦК КП (б)У, одночасно в 1944–1947 роках – голова РНК (з лютого 1946 року – Ради Міністрів) УРСР. Від 1939 року – член політбюро (з 1952 – Президії) ЦК ВКП (б)–КПРС. з червня 1941 року – член військових рад Південно-Західного напрямку, Південно-Західного, Сталінградського, Південного, Воронезького, 1-го Українського фронтів; генерал-лейтенант (1943). з 1949 року – секретар ЦК і перший секретар Московського міськкому ВКП (б). У вересні 1953 – жовтні 1964 року – перший секретар ЦК КПРС, водночас з березня 1958 року – голова Ради Міністрів СРСР. У жовтні 1964 року відсторонений від влади і відправлений на пенсію.

11 У період з 1933 по 1961 рік у СРСР на великих підприємствах, будівництвах та інших об'єктах, що мали з огляду партійного керівництва особливо важливе значення, діяли парторги ЦК КПРС (до 1952 року – парторг ВКП (б)). Водночас вони були виборними секретарями бюро парткомів первинних партійних організацій.

12 Центральний державний архів громадських об'єднань України, далі – ЦДАГОУ, фонд 1, опис 24, справа 5799, аркуш 129.

13 Гришко Григорій Єлисейович (1906–1959) – партійний і державний діяч СРСР. У березні 1951 – вересні 1952 року – секретар ЦК КП (б)У, у вересні 1952 – лютому 1957 року – перший секретар Київського обласного комітету Компартії України. У лютому 1957 – лютому 1959 року – інспектор ЦК Компартії України.

керівником підприємства; добився систематичного і ритмічного виконання і перевиконання державного плану. Завод № 473 протягом 1951–1952 рр. займає перші місця у соціалістичному змаганні серед підприємств міста Києва, а також підприємств авіаційної промисловості СРСР»¹⁴.

У Шелеста могла б скластися нормальна управлінська біографія, як би його не втягували у політику (чого він особисто не дуже прагнув). У листопаді 1952 року його викликають до тодішнього першого секретаря ЦК КПУ Леоніда Мельникова¹⁵ і пропонують посаду голови Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР. Шелест відмовляється, його відряджають для співбесіди до ЦК ВКП (б). Однак у Москві він ще раз відмовляється. Згодом йому пропонують посаду першого заступника міністра меблевої промисловості України. Він відмовляється, оскільки до меблевої промисловості ніколи не мав жодного відношення. Та історія з пропозиціями не закінчується.

Ось що згадував сам Шелест: «Ще у 1953 році мене обрали заступником голови Київського міськвиконкому – без моєї згоди. Так я й працював кілька місяців на двох чи на трьох змінах і заступником мера столиці України, і директором авіазаводу. Падав з ніг – зранку на завод, на десяту – у міськвиконком, а на вісімнадцяту – знову на завод. Потім таки втрутився міністр авіаційної промисловості, мене звільнили з посади заступника голови виконкому й залишили на заводі. А через рік обрали другим секретарем міськкому партії. Я знову до міністра Дементьєва:¹⁶ «Петре Васильовичу, рятуй! Не хочу кидати завод!». А він: «Директор ти чудовий, тому і врятував я тебе від радянської роботи, це було мені під силу, але від партійної – вибачай... Через три дні призначимо тобі зміну – проти вашого республіканського керівництва я воювати вдруге не можу». Так і став я партійним працівником»¹⁷.

14 ЦДАГОУ, фонд 1, опис 24, справа 5799, аркуш 130.

15 Мельников Леонід Георгійович (1906–1981) – партійний і державний діяч СРСР. з грудня 1949 до 4 червня 1953 року – перший секретар ЦК КП (б)У. Після смерті Й. Сталіна втратив свою посаду та був відряджений послом до Румунії, де перебував до 1955 року. Згодом перебував на державних посадах у Казахстані та Росії.

16 Дементьєв Петро Васильович (1907–1977) – державний діяч. У 1941 році призначений першим заступником народного комісара (з 1946 – міністра) авіаційної промисловості СРСР, пропрацював на цій посаді до 1953 року. Під час війни відповідав за серійний випуск літаків. У 1953–1977 роках – міністр авіаційної промисловості СРСР.

17 *Без культури немає народу*, В: Київ, 1989, № 10, с. 92–93.

У 1957–1962 роках він очолював Київський обласний комітет партії, потім його обрали секретарем ЦК Компартії України. Олександр Ляшко,¹⁸ який в той час працював у Донецькій області, згадував, що взимку 1962 року «в області побував Петро Юхимович Шелест, новий секретар ЦК по промисловості і будівництву... Петро Юхимович справив на мене враження людини, яка виявляла великий інтерес до виробництва і лише трохи до партійно-організаційної і політичної роботи. Та за посадою воно, напевно, так і належало»¹⁹.

Невдовзі Шелесту довірили керувати всією Україною: 2 липня 1963 року його обрали першим секретарем ЦК Компартії України. На цій посаді він змінив Миколу Підгорного²⁰ і знаходився до травня 1972 року. Шелест став членом ЦК, а згодом і найвищого у комуністичній ієрархії органу – політбюро ЦК КПРС. Неодноразово обирався депутатом Верховних Рад тодішнього СРСР і УРСР. Він одержав найвищі тогочасні нагороди: Зірку Героя Соціалістичної Праці, три ордени Леніна, ордени Вітчизняної війни 1-го ступеня, Червоної Зірки. Тим не менш у травні 1972 року його увільнили від обов'язків першого секретаря ЦК КПУ. Крім інших факторів (про як іще йтиметься), чималою мірою цьому сприяли риси характеру Шелеста.

Людські якості

У 45 років він почав працювати другим, а у 49 його обрали першим секретарем обкому партії. з наступником Шелеста Володимиром Щербиць-

18 Ляшко Олександр Павлович (1915–2002) – партійний і державний діяч доби СРСР. У 1960–1963 роках – перший секретар Сталінського (Донецького) обласного комітету КПУ. У січні–липні 1963 року перший секретар Донецького промислового обласного комітету КПУ. У 1963–1966 роках – секретар ЦК Компартії України, Голова Бюро ЦК КПУ по промисловості і будівництву, у березні 1966 – червні 1969 року – другий секретар. У 1969–1972 роках – Голова Президії Верховної Ради Української РСР. У 1972–1987 роках – Голова Ради Міністрів Української РСР.

19 Ляшко А.П., *Груз пам'яті. Трилогія. Воспоминания. Книга II. Путь в номенклатуру*. Київ, 1997, с. 493.

20 Підгорний Микола Вікторович (1903–1983) – партійний і державний діяч доби СРСР, у 1957–1963 роках – перший секретар ЦК Компартії України, у 1963–1965 роках – секретар ЦК КПРС. Був одним з учасників групи вищого партійного керівництва, які підготували й здійснили у жовтні 1964 року зміщення Микити Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС. У 1965–1977 роках – Голова Президії Верховної Ради СРСР.

ким²¹ все було навпаки. Він прагнув вершин політичного «Олімпу» і підкоряв їх послідовно. Підкоряв не без труднощів, але ніколи не рекламуючи свою політичну технологію.²² Як зазначав колишній помічник Щербицького, він «не був відкритою людиною»²³.

По-іншому поводив себе Шелест. У зв'язку з цим колишній довголітній комсомольський і партійний працівник Юрій Єльченко²⁴ (який не ідеалізує Шелеста) зауважував: «Був Петро Юхимович працівником принциповим, наполегливим, вимогливим, навіть жорстким, виявляючи ці якості постійно і без коливань. Не пасував перед найвищими авторитетами, міг прямо висловлювати і захищати свою точку зору, без огляду на особи. Будемо говорити відверто – це не завжди і не всім подобалось. Безумовно, тут виявлялись і його природні людські риси. Ми знали його як особу твердого характеру, безхитрісну людину. Бував він і дещо брутальним, а часом не соромився і у висловах. У побуті (а мені доводилось кілька разів бути з ним у такій обстановці) поводив себе просто, розкуто, був відвертим, говорив про сімейні справи. До речі, звертав увагу на необхідність, недивлячись на виняткову зайнятість, знаходити час на виховання дітей. Вважав, що своїх синів виховав людьми гідними. Знаю, що це так і було».²⁵

21 Щербицький Володимир Васильович (1918–1990) – партійний і державний діяч, у 1957–1961 роках – секретар ЦК Компартії України, у 1961–1963 і 1965–1972 роках – Голова Ради Міністрів УРСР. Був близьким приятелем Леоніда Брежнєва і жорстким конкурентом Петра Шелеста у боротьбі за посаду першого секретаря ЦК Компартії України. Сприяв поваленню Шелеста, отримав цю посаду у травні 1972 року, перебував на ній понад сімнадцять років. Не сприйняв політику перебудови, започатковану генсеком ЦК КПРС з 1985 року Михайлом Горбачовим. Фактично до осені 1989 року, тобто до виходу Щербицького на пенсію, Україна вважалася «заповідником комунізму».

22 Докладніше див.: Шаповал Ю.І., В.В.Щербицький: *особа політика серед обставин часу*, В: Український історичний журнал, 2003, № 1, с. 118–129; Шаповал Ю., Якубець О., *Служитель залежності: Володимир Щербицький за обставин часу*, Київ, 2021.

23 Врублевский В.К., *Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды*, с. 41.

24 Єльченко Юрій Никифорович (1929–2019) – радянський політичний діяч. У 1960–1968 роках – перший секретар ЦК ЛКСМ України, у 1968–1969 роках – інспектор ЦК Компартії України, у 1971–1973 роках – міністр культури УРСР, у 1973–1980 роках – завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України. У 1980–1987 роках – перший секретар Київського міського комітету Компартії України. У квітні 1987 – червні 1990 року – секретар ЦК Компартії України.

25 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 755.

А ось думка Володимира Семичастного,²⁶ колишнього голови КГБ СРСР, а згодом заступника голови Ради Міністрів УРСР: «Авторитарним керівником за наявності Політбюро ЦК Компартії України, жорсткого контролю з боку ЦК КПРС бути майже неможливо. Шелест інколи дозволяв собі директорські замашки – адже у минулому він директор заводу. Інколи допускав і всілякі недипломатичні вислови. Інколи міг висловлювати роздратування через незначні події, що здавалися йому підозрілими...».²⁷

Недипломатичні вислови», тобто матюки, це родова ознака майже всіх радянських керівників. Виникла нагода перевірити, чи була вона у Шелеста, особливо у неформальних умовах. Під Києвом, у місті Яготині, зберігся колись «закритий» об'єкт – Яготинське мисливське господарство Міністерства лісового господарства України. Саме сюди у радянські часи, починаючи з повоєнних років, партійно-державні керівники України їздили полювати на качок. Початок цій традиції поклав Микита Хрущов. При ньому побудували перший будинок у мальовничому місці біля озера, де, власне, полювання і відбувалось. На початку 1970-х років побудували зручніший двоповерховий будинок.

Двічі-тричі на сезон сюди приїздив і Шелест. Я розшукав колишніх єгерів Олександра Меткалика і Івана Галушка, які понад 30 років забезпечували полювання, сідали разом із керівниками України у човен, спілкувались з ними, разом стріляли качок. Таким чином бачили і чули таке, що в архівах не знайти. Писати спогади єгері відмовились, а от розповіли багато цікавого. Зокрема, те, що Шелест завжди поводився коректно, пив лише червоне вино, разом з Іваном Галушком співав українських пісень, «недипломатичні вислови» не вживав. На моє запитання, чи був Шелест азартним під час полювання, я одержав відповідь, що був. На відміну Щербицького, для якого полювання було скоріше необхідним ритуалом і який у човні міг відкласти рушницю і годинами роздумувати про щось, що зов-

26 Семичастний Володимир Юхимович (1924–2001) – партійний і державний діяч, перед війною і під час війни перебував на комсомольській роботі. У 1947–1950 роках – перший секретар ЦК ЛКСМ України. У 1950–1958 роках – секретар ЦК ВЛКСМ, у 1958–1959 роках – перший секретар ЦК ВЛКСМ. У березні–серпні 1959 року – завідувач відділу партійних органів ЦК КПРС по союзних республіках. У 1959–1961 роках – другий секретар ЦК КП Азербайджану. У 1961–1967 роках – голова КГБ СРСР. У 1964 році – один з ініціаторів усунення М. Хрущова від влади. Був зміщений Л. Брежнєвим з посади Голови КГБ. У 1967–1971 роках – перший заступник голови Ради Міністрів УРСР. У 1971–1981 роках – заступник голови Ради Міністрів УРСР. У 1981–1988 роках – заступник голови правління Всесоюзного товариства «Знання».

27 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 726.

сім не стосувалося ні вранішнього озера, ні качок на нім. Щоправда, заради справедливості слід зауважити, що і Щербицький, за спогадами егерів, «недипломатичних висловів» у їх присутності не вживав.

Загалом, можна констатувати, що Шелест був достатньо відкритою, часами імпульсивною людиною і керівником, не боявся рішуче обстоювати свою точку зору, розумів сімейні цінності та дорожив ними.

Відповідаючи на запитання, чи уособлювали Щербицький і Шелест два різні типи номенклатури, 1-й Президент України (в минулому партійний функціонер) Леонід Кравчук відповів, що ні: «І той, і той були захисниками існуючого ладу, виступали за зміцнення Радянського Союзу, за перехід до комунізму... Це були люди одного гатунку, тільки Щербицький був, на мою думку, на порядок вищим за людяністю і значно легшим у спілкуванні. Шелест був людиною крутою, не дуже любляв дискусії і висловлювався завжди однозначно».²⁸ Можливо й був Шелест «крутим», але навіть тодішні українські дисиденти, відгукувалися про нього стримано і навіть з певною симпатією. Щодо Володимира Щербицького оцінки негативні.

Володимир Семичастний був переконаний: якщо порівняти політичні якості Шелеста і Щербицького та їхній масштаб як керівників, то є підстави стверджувати, що Шелест, безумовно, вищий: «Щербицький – служака, він був відданим брежневським холуєм, він ніколи не заперечував ні одній навіть найдурнішій пропозиції Брежнєва».²⁹

28 Цит. за: Шаповал Ю. *Столітній Шелест*, В: День, 2008, 9 лютого (№ 24).

29 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. *Спогади, щоденники, документи, матеріали*, с. 726. Брежнев Леонід Ілліч (1906–1982) – політичний і державний діяч, перший секретар ЦК КПРС (1964–66), генеральний секретар ЦК КПРС (1966–82), голова Верховної Ради СРСР (1960–64, 1977–82), Герой Радянського Союзу (1966, 1976, 1978, 1981), Герой Соціалістичної Праці (1961), Маршал Радянського Союзу (1976), лауреат Ленінської премії (1979). Виявив себе як майстер залаштуноквих політичних інтриг і противник десталінізації. Був одним ключових гравців у політичному заколоті проти М.Хрущова. з діяльністю Л.Брежнєва пов'язана неосталіністська лінія, посиленню русифікації народів СРСР, придушення інтелектуальної свободи і прав людини (із застосуванням психіатричного терору, арештів і вислань дисидентів), посилення тотального контролю за суспільством з боку органів КГБ, зростання моральної деградації партійно-державної номенклатури, формування культу особи самого Л.Брежнєва. Разом з тим у зовнішньополітичній царині було досягнуто окремих успіхів, особливо у спробах порозуміння із США, у проведенні політики “розрядки”. При цьому зовнішня політика СРСР залишалась достатньо агресивною (придушення протестів у країнах “соціалістичного табору”, а серед них “празької весни” 1968, авантюристична війна в Афганістані, розпочата у 1979), що спиралась на шалену і руйнівну для господарства країни ескаляцію озброєнь, а також підтримку “революційних” режимів у країнах “третього світу”.

Утім не слід заперечувати того, що у Шелеста і Щербицького насправді було багато спільного. Наприклад, на початку 1960-х років вони критикували політику Микити Хрущова. Колишній помічник Щербицького пише, що його патрон «не міг не опинитися в опозиції. Бездумне збільшення площ під кукурудзу, впроваджуваний згори шаблонний квадратно-гніздовий спосіб її вирощування призвели зовсім не до зростання валових зборів, а до збільшення постачання зерна до союзного фонду, чому опирався в [олодимир] в [асильович]. Формальним приводом опали стало те, що в [олодимир] в [асильович] не сприйняв поділу партії за «галузовим» принципом. А на відміну від інших – і не мовчав. Не звиклий до такого повороту справи, Хрущов відправляє Щербицького в «заслання».³⁰ Проте це не було засланням до Сибіру або ще до якогось сумного місця, якими так уславлений був Радянський Союз. У липні 1963 року Щербицький повернувся до Дніпропетровська і знову став першим секретарем обласного комітету партії. На цій посаді він перебуватиме до жовтня 1965 року. Дотепер не вдалося встановити, де саме, за яких обставин, «не мовчав» Щербицький. Жодних документів про антихрущовську «фронду» Щербицького не збереглося. Цілком імовірно, це були (напів)приватні розмови й оцінки, про які Микиту Хрущова проінформували.

Взаємини Шелеста і Хрущова не були однолінійно-мажорними. Шелест також не підтримував хрущовську ідею про розподіл парторганізацій на сільські й промислові. І не просто не підтримував, а відверто висловлював свою позицію. Можливо, те, що Хрущов не дотягнувся (не встиг) до Шелеста його автоматично вважали висуванцем хрущовської доби, а Щербицького – навпаки. Це помилкове враження. І Шелест, і Щербицький висунулися на значні керівні посади за Хрущова.

Понад те, саме Шелест відіграв важливу роль у жовтневому перевороті 1964 року, тобто у поваленні Хрущова. Саме йому Брежнев і Підгорний доручили переговорити про недоліки в роботі Хрущова з великою групою (36 осіб) партійних працівників з України. І Шелест мав такі розмови, фактично готуючи усунення Хрущова на пленумі ЦК КПРС. Пізніше в одному з інтерв'ю він стверджував, що, мовляв, питання про усунення Хрущова до жовтневого пленуму не ставилось і що сам Шелест дізнався про наміри зазолотників лише на засіданні Президії ЦК КПРС³¹.

Це не зовсім відповідає дійсності. Шелест не міг не знати якихось подробиць чи колізій, що виникли під час засідання Президії ЦК КПРС, але

30 Врублевский В.К., Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, с. 22.

31 Див.: Человеку свойственно ошибаться, В: Комсомольская правда, 1989, 19 октября.

ще 4 липня 1964 року він власноруч зафіксував у щоденнику: «...Брежнев і Підгорний хочуть усунути Хрущова від керівництва. Але дуже бояться цього кроку, тим більше, що він пов'язаний з їхнім боягузством і безпринципністю, жадобою влади, ось і шукають опори, при цьому покладають великі надії на партійну організацію України, зокрема на мої з ними дії».³²

Свою місію Шелест виконав, а Щербицького у жовтні 1965 року знов призначили головою Ради Міністрів УРСР. Отже, цим двом діячам довелося працювати разом. У 1966 році Щербицького обирають кандидатом, а у квітні 1971-го членом Політбюро ЦК КПРС. Це був не лише унікальний випадок: жодна з тодішніх союзних республік ніколи не мала двох членів Політбюро ЦК КПРС. Це був виразний сигнал для Шелеста. У своєму щоденнику він фіксує, що «зі мною про вибори Щербицького розмови не було... Обрання Щербицького до складу Політбюро – це сигнал не на мою користь, хоча Брежнев це і прикриває значимістю для республіки...».³³ Тут місце сказати не лише згадати спільні риси Щербицького і Шелеста, а й різницю між ними.

Політична лінія

Серед істориків і політологів утвердилася думка, що Петро Шелест сприяв деяким господарським реформам з метою більшої автономізації України чи «контрольованого українського автономізму», підтримував обмежену «українізацію».³⁴ Насправді Шелестова політична лінія базувалась на своєрідній подвійній лояльності – загальносоюзній і республіканській, постійному маневруванню між двома політичними дискурсами – централізаторським і антицентралізаторським. «Працювати стає дедалі важче, народ майже відверто виказує своє незадоволення, все це «фіксується». Все зацентралізовано до межі, до нерозумного», – це оцінка Шелестом ситуації кінця 1950-х років, тобто доби Хрущова³⁵. Після падіння Микити Хрущова ця Шелестова оцінка мало змінилася.

Шелест вперто розсилав у центральні московські інстанції листи, в яких вимагав в принципі простих речей: дотримання конституційних прав України як суверенної республіки в рамках СРСР. Збереглося багато

32 Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду...» Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 180.

33 Там само, с. 342.

34 Pelenski Jaroslav, *Shelest and His Period in Soviet Ukraine (1963–1972), A Revival of Controlled Ukrainian Autonomism*, In: Peter J. Potichnyj (ed.). *Ukraine in the Seventies*, Oakville, Ontario, 1975.

35 Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду...» Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 124.

різного роду записок Шелеста до московських центральних установ, насамперед до ЦК КПРС, в яких він чітко висловлював свою позицію насамперед у господарських питаннях, критикував центральні управлінські (господарські) структури. До речі, чимало документів вони підписали разом із Володимиром Щербицьким, як наприклад, лист до ЦК КПРС від 8 липня 1969 року, в якому протестували проти пропозицій московських керівників ліквідувати Міністерство енергетики і електрифікації УРСР³⁶.

У 1965 році на засіданні Політбюро ЦК КПРС Шелест увійшов у відкритий конфлікт із Михайлом Сусловим³⁷ та іншими тодішніми партійними керівниками. Причина: свавільні дії Міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, яке вирішило продати Швейцарії 450 тисяч тонн соняшникової макухи, навіть формально не запитавши згоди українського керівництва. Шелест не просто протестував, а написав записку з пропозицією, щоб УРСР вийшла з-під опіки Зонішторгу СРСР³⁸ і всіх зовнішньоторговельних відомств Москви.

Шелест згодом згадував про це, як і про майже детективну історію з будівництвом київського палацу «Україна». Його Москва не дозволяла будувати на тій підставі, що в Києві є Жовтневий палац. Тоді Шелест вдався до такого маневру: він поінформував центральні органи, що будують сучасний кінотеатр. На це було дано згоду. Коли з'ясувалось, що будують все-таки не кінотеатр, вибухнув скандал. Шелеста почали виховувати, до Києва приїхала комісія на чолі з Миколою Підгорним. Однак грошей вже не повернеш – і палац таки побудували.

Ще один характерний епізод, про який згадував Шелест: «Ми довгий час зверталися до Держплану, щоб нам виділили 10–15 тисяч тонн металу для ремонту обладнання цехів металургійних заводів. Не виділяють – пишуть держпланівські чиновники, що нема. Тоді ми з І. П. Казанцем,³⁹ головою Ради Міністрів України, крутили-крутили і вирішили так: давай

36 Див.: ЦДАГОУ, фонд 1, опис 25, справа 169, аркуші 6–9.

37 Суслов Михайло Андрійович (1902–1982) – партійний діяч, секретар ЦК КПРС з ідеології (1947–1982). Зробивши політичну кар'єру за Сталіна, утримувався при владі за Микити Хрущова. За доби правління Леоніда Брежнєва залишався другою людиною в державно-партійній ієрархії СРСР, отримавши прізвисько «сірий кардинал» КПРС. Дотримувався вкрай консервативних і просталінських позицій. Встановив часовий рекорд перебування на посаді секретаря ЦК – 35 років.

38 Йдеться про Міністерство зовнішньої торгівлі СРСР – основний орган державної монополії зовнішньої торгівлі.

39 Казанець Іван Павлович (1918–2013) – партійний і державний діяч доби СРСР, з червня 1963 року по вересень 1965 року – Голова Ради Міністрів Української РСР, у 1965–1985 роках – міністр чорної металургії СРСР.

дамо директорам підприємств, міністрові чорної металургії УРСР завдання – нехай усе те, що вони вироблять понад план, візьмуть собі. Точніше, ми владою уряду України віддамо їм той надлишок для ремонту цехів. Так і зробили. І це Шелепін⁴⁰ назвав місництвом, розбазарюванням державного майна. Я знову обурився і відповів, що це не місництво, а розумна господарська ініціатива – адже металурги все робили понад план. Ми ж із Казанцем собі тої криці не взяли для будівництва дач, лімузинів тощо. Україна дає понад 52 відсотки всього металу країни, а сама не має чим ремонтувати ковші, що лопнули, секції батарей, які прогоріли. Металургам бракує металу. Це ж соромно! А крім того, і небезпечно – а як аварія, як зупиниться виробництво? з кого спитають – з держпланівського столоначальника чи з нас?!».⁴¹

У 1963 році з'явилася стаття одного з найцікавіших українських істориків ХХ століття Івана Лисяка-Рудницького «Україна в еволюції радянської системи». Автор торкався проблеми так званого місництва, яку тоді часто висвітлювали в радянській пресі. Найпопулярнішим було застереження, що не можна віддавати перевагу місцевим інтересам над інтересами загальнодержавними. Лисяк-Рудницький обстоював думку, згідно з якою місницькі ухили самі по собі не мусять мати характеру політичної опозиції. Це радше прагнення бюрократичних груп, об'єднаних на територіальній основі, до (за можливості) безконтрольного господарювання у своїх «удільних князівствах». Такі тенденції можуть виявлятися в самій Росії, наприклад у Сибіру чи на Далекому Сході.

Проте союзним республікам Лисяк-Рудницький давав шанс: тут місництво може набирати політичного забарвлення, буде зливатися з відцентровими прагненнями неросійських націй. «Ми, – писав Лисяк-Рудницький, – були б дуже наївними, коли б у сучасній українській радянській бюрократії хотіли бачити затаєних «мазепинців» або хоч би навіть комуністичних «націонал-ухильників» у стилі 1920-х років. Ці люди – вихованці

40 Шелепін Олександр Миколайович (1918–1994) – радянський партійний і державний діяч. У 1952–1958 роках – перший секретар ЦК ВЛКСМ. У 1957 році активно підтримував М. Хрущова в його боротьбі проти «антипартійної групи» Г. Маленкова, Л. Кагановича, В. Молотова. У 1958–1961 роках – Голова КГБ СРСР. з жовтня 1961 до вересня 1967 року – секретар ЦК КПРС, паралельно у 1962–1965 роках очолював Комітет партійно-державного контролю при ЦК КПРС і Раді Міністрів СРСР і був заступником голови Ради Міністрів СРСР. Активний учасник зміщення М. Хрущова у жовтні 1964 року, підтримував Л. Брежнєва, який згодом побачив у ньому політичного конкурента. У 1967–1975 роках – Голова ВЦРПС, у 1975–1984 роках – заступник Голови Держкомітету СРСР з професійної освіти.

41 *Без культури немає народу*, В: Київ, 1989, № 10, с. 96.

сталінської школи, що в ній вони зазнали довгого й ґрунтовного дресирування й приглушення морального інстинкту та здібності до незалежного політичного думання. Ми не помилимося, якщо цих людей уважатимемо передусім за безоглядних кар'єристів, а в кращому випадку за добрих адміністраторів та господарників... Проте скупчення крайових економічних інтересів в одну організовану спільноту сприятиме поглибленню «територіального патріотизму» серед верстви, що управляє Українською РСР».⁴²

Зрозуміло, на тлі брежнєвського централізму, уніфікаторської лінії обстоювання Шелестом локальної активності доволі легко можна було визнати «місництвом». Проте він вперто у виступах на засіданнях Політбюро ЦК КПРС, а також у численних записках до керівних органів захищав офіційно декларовані права УРСР.

При цьому його навряд чи доводиться кваліфікувати як опозиціонера. Він підтримував брежнєвську політику включно із агресією у Чехословаччину у 1968 році. Понад те, саме Шелест забезпечував перехід через Карпати і введення військ до «братньої країни». Взагалі у питаннях зовнішньої політики Шелест сповідував, як висловився один з дослідників, «орієнтацію на жорстку лінію».⁴³

Разом з тим було і те, що (за московськими критеріями) потрактували як «прояви націоналізму». Шелест (в категоріях Лисяка-Рудницького) почав виявляти «енергію в обороні національної індивідуальності своєї країни».⁴⁴ Наприклад, він енергійно підтримував ансамбль танцю, яким керував Павло Вірський, і взагалі народне мистецтво. Одначе при цьому не придушував інше мистецтво. Скажімо, творчість кінорежисера Сергія Параджанова.⁴⁵ На засіданні Політбюро ЦК Компартії України за ініціативою Шелеста було ухвалено постанову «Про створення багатотомної

42 Лисяк-Рудницький І. *Україна в еволюції радянської системи*, В: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*, видання 2-е, т. 2, упорядник Я. Грицак, Київ, 2019, с. 342-343.

43 Hodnett G., *The Views of Petro Shelest* In: *The Annals of the Ukrainian Academy*, 1978-1980, Vol. XIV, № 37-38, p. 225.

44 Лисяк-Рудницький І. *Україна в еволюції радянської системи*, В: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*, видання 2-е, т. 2, упорядник Я. Грицак, с. 343.

45 Параджанов Сергій Йосипович (1924-1990) – кінорежисер, сценарист, художник. Один із представників хвилі «українського поетичного кіно». Міжнародне визнання отримав після екранізації 1964 року повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». У 1965-1968 роках Параджанов разом з іншими відомими діячами української науки та культури, протестуючи проти масових політичних арештів в Україні, звертався у вищі партійні та державні органи з вимогою роз'яснити причини переслідувань українських інтелектуалів і виступав за проведення відкритих судових процесів, що мало б забезпечити справедливість розгляду справ. Неодноразово висловлювався за дотримання свободи слова у пресі. У 1973-1977 роках – політв'язень.

«Історії міст і сіл Української РСР». Це 26-томне енциклопедичне видання (проект був реалізований у 1967–1974 роках), хоч і робилося в рамках радянського ідеологічного канону, значно стимулювало інтерес до специфіки історії українських регіонів та їхніх традицій.⁴⁶

Вже на пенсії Шелест згадував: «Може, перед кимось я й досі винуватий, але прагнув прислухатися до думки вчених, фахівців, майстрів своєї справи завжди. Цьому привчився ще на виробництві – там без фахівців пропадеш. Так само і в республіці – інтелігенцію прагнув підтримувати, особливо молодь. А те, що «пробили», «довели» і встановили Шевченківську премію як найвищу нагороду республіки, котра присуджується тільки раз у житті, те, що прийняли спеціальну постанову Ради Міністрів про створення державного заповідника на Хортиці,⁴⁷ цим пишався і пишаюся й сьогодні. Так само, як і тим, що брав посильну участь у захисті чудових кінострічок Юрія Іллєнка,⁴⁸ у створенні Музею-заповідника української народної архітектури та побуту у селі Пироговому».⁴⁹

Можна наводити чимало прикладів, але один з них напевно вражає. Мало хто знає, що за ініціативи Шелеста виготовили макети українських орденів у металі. Тоді діяв закон про єдині союзні нагороди, але Шелест, мабуть, вирішив, що Україна і своїм минулим, і своєю впливовою роллю в Союзі РСР заслужила на те, щоб мати власні нагороди. Макети були виготовлені та показані в Москві Миколі Підгорному. Він і розповів про них Олександрю Ляшку, Голові Верховної Ради УРСР, підкресливши, що ініціативу Шелеста в центрі можуть інтерпретувати по-своєму. Ляшко дуже здивувався, оскільки ніякого попереднього обговорення ні в Політбюро ЦК Компартії України, ні у Верховній Раді УРСР не було.

46 Стверджували, що ідея цього проекту зародилася у Петра Шелеста, коли він був ще першим секретарем Київського обкому Компартії України. Під час чергової поїздки до обласної глибинки його машина застрягла в непрохідній багнюці. Тому довелося заночувати в найближчому селі. Там, у якійсь сільській хатині, Шелест випадково звернув увагу на дореволюційну книжку, де містився докладний опис села, зроблений місцевим дяконом. Після прочитання цієї книжки й виникла у Шелеста ідея створення сучасної науково-популярної публікації, яка б містила біографії майже 40 тисяч населених пунктів України

47 Йдеться про острів Велика Хортиця у місті Запоріжжя, пов'язаний з історією українського козацтва.

48 Шелест буквально врятував від заборони фільм режисера Юрія Іллєнка «Білий птах з чорною ознакою», відзнятий 1970 року на кіностудії імені Олександра Довженка, а також ще кілька українських фільмів, підданих жорсткій цензурі.

49 *Без культури немає народу*, В: Київ, 1989, № 10, с. 105.

Після приїзду до Києва Ляшко прийшов до Шелеста і детально розповів про розмову з Підгорним. Шелест, не відповідаючи, вийшов до сусідньої кімнати. За прочиненими дверима клацнули замки сейфа. Повернувшись він до кабінету, тримаючи в руках червону коробку. У ній були зразки українських орденів і медалей у вигляді малюнків, а кілька – вже в металі. «Усі вони, – за словами Ляшка, – були чисто радянськими: відбивали тематику праці з символами України в художньому оформленні. – Так-так, невчасно, значить, я це затіяв... – слабким голосом поскаржився Петро Юхимович, – хай полежить. Може, коли-небудь стануть у нагоді? – І закрив коробку».⁵⁰

Важко раціонально пояснити, на що розраховував Шелест. Був 1971 рік, і він не міг не розуміти, що грає з вогнем, оскільки вже знав своїх супротивників, що називається, в обличчя. Єдине, чим можна пояснити його ініціативу, – це прагненням довести ключову роль України в збереженні СРСР, її значущість у тому, що тоді називали «єдиним народногосподарським комплексом», нарешті, прагненням зберегти бодай якусь республіканську гідність в умовах тотального сервілізму й пристосуванства, коли від керівників вимагалось лише одне – підтакувати центру.

На спроби Шелеста діяти ініціативно реакція не забарилася. 16 липня 1970 року Головою КГБ при Раді Міністрів УРСР призначили Віталія Федорчука,⁵¹ який розпочав із жорсткої критики свого попередника і, як зазначив у своєму щоденнику Шелест, «почав займатися невластивими справами: перевищенням влади і законності, контрольними функціями за радянським і партійним активом».⁵² Федорчук виявив себе як беззасте-

50 Ляшко А.П. *Груз памяти: Трилогия. Воспоминания*, кн. 3, часть 1, с. 384.

51 Федорчук Віталій Васильович (1918–2008) – один з керівників комуністичної спецслужби, учасник нацистсько-радянської війни. Закінчив Вищу школу КГБ СРСР (1960). У 1963–1966 роках – заступник начальника Управління особливого відділу КГБ при Раді Міністрів СРСР по Групі Радянських військ в Німеччині. з лютого 1966 – начальник Управління особливого відділу КГБ при Раді Міністрів СРСР по Групі Радянських військ в Німеччині. з вересня 1967 року – начальник 3-го управління КГБ при РМ СРСР (військова контррозвідка). 16 липня 1970 року призначений Головою КГБ при Раді Міністрів УРСР. Виявив себе як беззастережний прибічник жорстокого придушення інакомислення, національної інтелігенції і самвидаву. У 1978 році провів істотне зміцнення органів КГБ в Україні. Це на практиці означало збільшення апарату й посилення тотального контролю за суспільством. з травня 1982 року – Голова КГБ при Раді Міністрів СРСР. з грудня 1982 по січень 1986 року – міністр внутрішніх справ СРСР. До виходу на пенсію (1991) працював генеральним інспектором Міністерства оборони СРСР.

52 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 327.

режний прибічник жорстоко придушення інакодумання, переслідування дисидентів, національної інтелігенції і «самвидаву». Однак головним завданням було зібрати матеріал на Шелеста, довести, що він належним чином не керував боротьбою проти націоналістів і дисидентського руху.

У зв'язку з цим один із дослідників зазначав: «Виникає питання: чи міг Шелест ліквідувати опір, якщо він справді цього хотів? Відповідь мала би бути позитивною, оскільки у 1972 році поліційними заходами вдалося зтероризувати і на той момент припинити найбільш відверті форми опозиції. Це могло бути зроблено і у 1969, 70-му або 71-му році, але цього не було зроблено з багатьох причин. Шелест, по суті сталініст, і аж ніяк не друг українського національного руху, відчував, що може маніпулювати ним у своїх власних інтересах. Виступаючи проти «буржуазного націоналізму» у промовах та статтях, він не протидіяв настільки сильно, наскільки міг, проявам українського націоналізму».⁵³

У СРСР не існувало закону про діяльність спецслужби, що створювало для неї величезні можливості і практично безмежну сферу компетенції. Крім того, варто брати під увагу і те, що «український» КГБ був всього лише провінційним філіалом московської централі. Недаремно у січні 1969 року Шелест фіксує у своєму щоденнику: «Про дисидента Чорновола потрібно зібрати всі матеріали, узагальнити все і висунути йому звинувачення. Але все це можна робити тільки із санкції Москви, але, якщо ми будемо зволікати, нас звинуватять у примиренні «фронди»».⁵⁴

За Шелеста погромних акцій у УРСР не бракувало. Достатньо згадати арешти і судові процеси над дисидентами у 1965–1966 роках або гучний процес над В'ячеславом Чорноволом⁵⁵ у 1967 році. Проте ті акції не йдуть у порівняння з широкомасштабними діями Віталія Федорчука, переконаного, що Шелест заграє з націоналістами. Сам Шелест 19 вересня 1970 року робить запис у щоденнику: «...Федорчук займає екстремістську позицію, проявляє надто велику активність і сміливість. Безумовно, робить все це не самостійно, а з санкції та підтримки Москви, більше того: не тільки з санкції, а за прямою вказівкою і планом... «Докопується», чому не було

53 Kravchuk T. *Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest*, In: *International Socialist Review*, 1973, Vol. 34, № 10, p. 35.

54 Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду...». *Спогади, щоденники, документи, матеріали*, с. 299.

55 Чорновіл В'ячеслав Максимович (1937–1999) – політик, громадський діяч, публіцист, літературний критик, політичний в'язень в часи СРСР. з грудня 1992 року був головою Народного Руху України. Був народним депутатом України. Загинув за нез'ясованих обставин.

справжньої боротьби проти націоналістів і «праці» Дзюби. На його думку, боротьба тоді, коли не розбираючись, запроторюють до в'язниці».⁵⁶

Віталій Шелест згадував: «Цікава ситуація з книгою Івана Дзюби»⁵⁷ «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Вона була в батька майже настольною. Він її читав, плювався, говорив, що так неможна, я відповідав, що є факти, їх треба осмислити. Його позиція щодо Дзюби у наших розмовах багаторазово прокручувалась і поступово формувалась. А Параджанова він просто рятував. Практично відразу після відходу батька з посади Параджанова заарештували... в мене... була цікава розмова з Вячеславом Чорноволом. Він якось мені каже: «Ви не дивуйтесь, пане Віталію, що я до вашого батька добре ставлюся? Був такий випадок. Я вже сидів чотири роки, десь у січні 1970 року до мене підходить слідчий і каже: «Ну, Вячеслав, готуйся, скоро – на волю. Про тебе вже Петро знає». Але ж його зняли!».⁵⁸

Автор одного із досліджень писав: «Хто був Петро Шелест? «Націоналістичний ухильник» і «націонал-комуніст», як у цьому прагнула переконати масовано організована вже у 1973 році критика – чи лише провінційним радянським керівником, який «волів сам дозволяти заарештовувати, ніж одержувати наказ із Москви», як одного разу визначив дисидент Леонід Плющ? Цілком очевидно, що Шелест не був націоналістом чи сепаратистом, яким його хотіла зобразити пропаганда; він не ставив під питання приналежність України до Радянського Союзу...».⁵⁹

З Шелеста не слід робити регіонального сатрапа, який тішився «самостійницькими» можливостями здійснення репресивних акцій, або – навпаки – плекав надії на незалежність України. Цього не було. Падінню Шелеста сприяли інші фактори. Проаналізуємо їх.

56 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 328–329.

57 Дзюба Іван Михайлович (1931–2022) – літературознавець, літературний критик, громадський діяч, активний учасник руху за незалежність України, дисидент радянських часів. Наприкінці 1965 року написав пафлет «Інтернаціоналізм чи русифікація?», який надіслав П.Шелесту і В.Щербинькому. Протестуючи проти здійснених того року арештів інакодумців в УРСР, разом з тим торкався історії національної політики, підкреслював, що насправді не велось боротьби з російським державницьким шовінізмом. Памфлет був переданий за кордон і надрукований у перекладі кількома мовами. У першу чергу за цей текст був заарештований у 1972 році, а наступного року засуджений. Змушений був публічно покаятися, був звільнений. Восени 1989 року став одним із засновників Народного Руху України, у 1992–1994 роках – міністр культури України.

58 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 748.

59 *Geschichte der Ukraine*. Herausgegeben von Frank Golczewski, Goettingen, 1993, S. 286.

Партійні інтриги

До початку 1970-х років Леонід Брежнєв не протестував проти того, щоб під час засідань Політбюро ЦК КПРС відбувалась полеміка, висловлювались критичні думки. Власне, він і потім відкрито не виступав проти цього, але досвідчені кремлівські клевети швидко зорієнтувались, що подобається і що не подобається генсеку. Поступово навколо Брежнєва почала формуватись мовчазна «одностайність». в неї Петро Шелест не вписувався. І своїм характером, і своїм баченням ролі і місця України в СРСР. «Брежнєв, – фіксує у щоденнику Шелест у квітні 1971 року, – зовсім посмілішав, починає виявляти «вождизм», і з боку все виглядає дуже сміливо, але й сумно. Повторюється все спочатку, за що критикували Хрущова».⁶⁰

Пол Магочі цілком слушно твердить: «Шелестове несприйняття повернення Москви до економічної централізації, підтримка українських культурних інтересів і начебто толерантне ставлення до українських дисидентів привели його до зростаючого конфлікту з Брежнєвим та його прибічниками».⁶¹ Тим більше, що зусилля політичних ворогів, конкурентів і спецслужби, створили Шелесту імідж «надмірного» українського патріота, який нібито плекає плани більшої автономізації України та ще й гуртує навколо себе групу молодих політиків, які невдоволені політикою і поведінкою Брежнєва.

У зв'язку з цим цікавим видається епізод із спогадів Шелеста. Він розповідає, як вже після позбавлення всіх посад пішов на відверту розмову до Брежнєва: «Я його прямо зпитав: «У такому випадку скажіть, що мені ставилося у вину, коли вирішувалось питання про мій переїзд з України?». Він довго ялозив, але сказав: «Назбиралося багато матеріалів, частина правди, але багато і домислу». Я наполягав на тому, щоб мені Брежнєв сказав правду... Брежнєв довго думав і сказав: «Ти виявляв забагато самостійності у вирішенні питань, часто не рахувався з Москвою. Були елементи місництва і прояви націоналізму»».⁶²

60 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 343.

61 Magocsi P.R., *A History of Ukraine*, Seattle, 1996, p. 662.

62 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 411-412.

У лютому 1971 року до Києва приїхав Юрій Андропов.⁶³ Шелест був переконаний, що шеф КГБ «приїхав тільки із завданням в'янути мої думки і позиції перед з'їздом партії».⁶⁴ Відбулася відверта розмова, причому Шелест давав достатньо різкі критичні оцінки стилю роботи Політбюро під орудою Брежнєва. «...Я, – записав після цього Шелест у щоденнику, – про це сам говорив Брежнєву, і не один раз. У цілому, бесіда з Андроповим пройшла добре, але відчуваю, що вона для мене даремно не пройде».⁶⁵

Інтуїція не підвела Шелеста: вже у квітні 1971 року Володимир Щербицький став членом Політбюро ЦК КПРС, тобто наступника Шелеста вже визначили. Пізніше сам Шелест коментував ту ситуацію так: «І тоді вже мені стало майже все зрозуміло – всі плани Брежнєва. Почалась «операція підсидки». Якщо ж казати про Щербицького, а це моя власна думка, і я на неї маю право.., то це далеко не свята людина... А на Україні чимало проблем підігрівав «теоретик інтернаціоналізму» Валентин Юхимо-

63 Андропов Юрій Володимирович (1914–1984) – партійний і державний діяч, на партійній роботі з 1937 року, брав участь у боротьбі проти гітлерівської окупації. У 1953–1957 роках – посол СРСР в Угорщині, ключовий ініціатор і співорганізатор радянської інтервенції в Угорщину з метою придушення антикомуністичного повстання 1956 року. У 1957–1962 роках – завідувач відділу по зв'язках із соціалістичними країнами та комуністичними партіями цих країн, з 1962 року – секретар ЦК КПРС. У 1967–1982 роках – Голова КГБ при Раді Міністрів СРСР, брав активну участь в організації вторгнення до Чехословаччини у серпні 1968 року. У 1982–1984 роках – генеральний секретар ЦК КПРС, з 1983 року – Голова Президії Верховної Ради СРСР. Прагнув виправити деякі вади доби Л. Брежнєва: ініціював антикорупційну кампанію, заходи щодо зміцнення дисципліни, намагався адміністративними методами зупинити кризові явища.

64 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 338.

65 Там само, с. 338.

вич Маланчук⁶⁶ і ті, хто його підтримував, особливо науковці, що йому старанно прислужувались, доводячи, оспівуючи ліквідацію національних розбіжностей».⁶⁷

Рисьменник Віталій Коротич оцінив той момент так: «Шелест в принципі не був шкідливий... У нього не було тієї якості, що її повною мірою виявив Щербицький, який прийшов йому на заміну: Щербицький був геніальним у вмінні працювати не з людиною, а з посадою. Шелест був дуже людяним, він знав, що таке ностальгія, він вмів любити таку дивну людину, як Параджанов, Щербицький влаштовував будь-яке керівництво, він міг прилаштуватися до кого завгодно. Шелест цього не вмів, він був натурою, що йде... Шелест був чиновником за посадою, але не був їм за духом своїм».⁶⁸

Дослідникам ще належить з'ясувати, які саме (і чиїми зусиллями) накопичувались у Москві «матеріали» на Шелеста. Не підлягає сумніву інше – його наступник, Володимир Щербицький, майбутній перший секретар ЦК Компартії України отримав добрий урок для себе, як триматись, яку міру лояльності щодо центру сповідувати.

Випадок із Шелестом є типовим для тодішньої політичної системи. Він яскраво ілюструє стиль конкурентної боротьби у вищих ешелонах влади. Боротьба спрямовувалась не на формування широкої громадської думки, коли лідери змагаються за голоси виборців, за їхню довіру, демонструючи міру компетентності і професіоналізм керівника. Навпаки, основні акценти переносились на довготривале кулуарне протистояння, що передбача-

66 Маланчук Валентин Юхимович (1928–1984) – партійний діяч, доктор історичних наук, професор. Від 1952-го впродовж 12 років працював в апараті Львівського обкому партії: інструктором, лектором, помічником секретаря обкому, завідувачим відділом науки і культури. Перебуваючи на посаді секретаря Львівського обкому КПУ з ідеології, набув слави теоретика й борця з українським націоналізмом. Брутальна поведінка з львівською інтелігенцією стала причиною звільнення з посади секретаря. У 1967–1972 роках – заступник міністра вищої та середньої спеціальної освіти УРСР. 1972 року обраний секретарем ЦК КПУ. Період його перебування на посаді головного партійного ідеолога дістав назву «епоха маланчукізму». Вона характеризувалася різким зростанням політичних репресій, жорстким ідеологічним пресингом на творчу інтелігенцію, здійсненням заходів, спрямованих на штучне звуження сфери вжитку української мови, дискримінацію Української автокефальної православної церкви, ідеологічними чистками у Спілці письменників України, академічних установах. У квітні 1979 року без мотивації був звільнений з посади секретаря ЦК Компартії України. Останні роки завідував кафедрою історії КПРС в Київському політехнічному інституті.

67 *Без культури немає народу*, В: Київ, 1989, № 10, с. 104–105.

68 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 720.

ло інтриги, підсижування конкурента, комбінації, що мали на меті його дискредитацію. А вже по тому розпочинався публічний ритуал вигнання.

Початком такого вигнання для Шелеста стало «підвищення» – його запросили на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР. Це була особиста пропозиція Леоніда Брежнєва. Та пропозиція, від якої Шелест не зміг відмовитись. Не дивлячись на те, що 8-му п'ятирічкю УРСР завершила за формальними ознаками успішно, 25 травня 1972 року його звільнили з посади першого секретаря ЦК КПУ.⁶⁹ Жодних мотивів переміщень не було вказано, однак згодом їх почали формулювати.

Згадуючи тодішню ситуацію, Юрій Єльченко зауважує: «Ми знали, що у Брежнєва Володимир Васильович був більш ніж поважаною людиною, вихідцем з одного – Дніпропетровського – «партійного гнізда». Не виключено, що Брежнєв бачив у ньому і свого наступника. Однак на шляху стояв Шелест, якого і «висунули» у 1972 році на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР. Щербицький зайняв його посаду на Україні. Як вже мовилось, Петру Юхимовичу так м'яко приписали націоналістичні нахили. з того часу він з «незручного» (йдеться знов-таки про його різкості, прямоту і впертість) перейшов у категорію «небажаного».⁷⁰

Обрання Володимира Щербицького означало зміцнення близького до Леоніда Брежнєва «дніпропетровського клану» керівників, а в Москві тоді почали жартувати: «В історії України був допетровський період, потім петровський, а нині – дніпропетровський». Втім, як зауважував один коментатор, «падіння Шелеста не було несподіваним; це могло статися з будь-яким сталіністом у неросійській республіці, який опортуністично використовував національне питання проти великоросійських шовіністів у Кремлі. Це було схоже на спробу балансувати на безкінечному канаті».⁷¹

Розправа навздогін

У квітні 1973 року, коли Петро Шелест вже поїхав до Москви «у зв'язку з переходом на посаду заступника Голови Ради Міністрів СРСР» до Москви, але ще зберігав місце у Політбюро ЦК КПРС в Києві, в журналі «Комуніст України» (теоретичному і політичному органі ЦК Компартії України), з'явилась рецензія на книжку «Україно наша Радянська», яка вийшла друком у 1970 році і автором якої був Шелест. Цю рецензію не обговорю-

69 ЦДАГОУ, фонд 1, опис 2, справа 11, аркуш 3.

70 Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду...». Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 761.

71 Kravchuk T., *Ukrainian Nationalism and the Fall of Petro Shelest*, In: *International Socialist Review*, 1973, Vol. 34, № 10, p. 16.

вали на засіданні редколегії, оскільки матеріал під назвою «Про серйозні недоліки та помилки однієї книги» попередньо був санкціонований Москвою.

Одним з головних обвинувачень було таке: «У книзі, яка має назву «Україно наша Радянська», непомірно багато місця відводиться минулому України, її дожовтневій історії, водночас слабо показуються такі епохальні події, як перемога Великого Жовтня, боротьба за побудову соціалізму. При цьому порушуються ленінські принципи класово-партійного, конкретно-історичного підходу до аналізу окремих історичних явищ і фактів. Особливо наочно це виявилось у характеристиці Запорізької Січі. Автор значною мірою ідеалізує українське козацтво і Запорізьку Січ, розглядає їх як однорідну, так би мовити, позакласову спільність...Слід відзначити, що останніми роками в нашій літературі з'явилося ряд книг (Р. Іваничука, С. Плачинди, І. Білика), для яких характерна ідеалізація патріархальщини. Прикрашаючи минуле, такі автори протиставляють його сучасності. Книга «Україно наша Радянська» не тільки не допомагає розвінчувати подібні явища, а, навпаки, обмежує можливості критики антиісторичних тенденцій у висвітленні минулого українського народу в художніх і наукових виданнях».⁷²

Пізніше сам Петро Шелест згадував, як йому особисто влаштував скандал головний ідеолог брежнєвської доби Михайло Суслов: «...Мені Суслов кричав: «Архаїзм – ці ваші козаки!». Я йому відповів: «Якби не козаки, то й тебе б тут не було – козаки закрили грудьми кордони країни від кочових орд, від турків. Козаків ще царі використовували для захисту Вітчизни, для освоєння південних земель. І ми перед ними повинні голову схилити, а ви тут таке базикаєте. Образливо».⁷³

Молодший син Шелеста Віталій згадував: «Наш рід бере витoki в Запорозькій Січі, у літописах з'являється наше прізвище, про запорожців йому (Петру Шелесту. – Ю.Ш.) розповідав його батько, мій дід Юхим Дмитрович... Він з великою повагою ставився до цього етапу української історії. Я би навіть сказав так: Запорізька Січ була для нього ідеалом громадського ладу. Зректися цього він не міг. До речі, йому радили особливо не ідеалізувати і не романтизувати українське минуле, але він стояв твердо на своєму».⁷⁴ Проте – як вже було підкреслено – не за свої симпатії до козацтва Шелест був позбавлений впливової посади.

72 *Про серйозні недоліки та помилки однієї книги* В: *Комуніст України*, 1973, № 4, с. 77–78.

73 *Без культури немає народу*, В: Київ, 1989, № 10, с. 94.

74 Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 750.

Публікація книжки «Україно наша Радянська», як і рецензії на неї у журналі «Комуніст України», має свою історію. На відміну від усталеної традиції писати перший варіант книжки Шелест доручив не Інституту історії партії при ЦК Компартії України, а співробітникам редакції «Української Радянської Енциклопедії». Це, за спогадами колишніх співробітників згаданого партійного інституту, викликало стурбованість у його директора Івана Назаренка.⁷⁵ Саме за його наполяганням рукопис було «підсилено» цитатами із «класиків марксизму-ленінізму», іншим матеріалом, який оспівував успіхи «епохи соціалізму» на противагу іншим попереднім епохам.

Тим не менш у книзі, що являла собою, за словами автора, «подорож-розповідь»,⁷⁶ з описанням кожної області УРСР, було дещо таке, що при бажанні могло бути потрактовано як «націоналізм». Понад те, по суті Шелест перший з партійних керівників України (і задовго до Володимира Щербицького, який зробить це у грудні 1987 року) згадав про голод початку 1930-х років, вживши евфемізм «тяжке становище... з продовольством у 1933 році».⁷⁷

Власне, «критику» книги «Україно наша Радянська» розпочали не навесні, а ще восени 1972 року. 12 вересня до ЦК Компартії України надійшов розлогий лист за підписом академіка Миколи Шамоти, академіка Бориса Бабія і члена-кореспондента АН УРСР Арнольда Шевелева. Це була інвектива Шелестової книги⁷⁸. Автори листа вважали, що «про недоліки згаданої книги доцільно було б у прийнятній формі ознайомити партійний і господарський актив, наукову громадськість, а, можливо, широкі кола читачів».⁷⁹

20 лютого 1973 року Політбюро ЦК Компартії України обговорило цей лист, а 3 березня 1973 року Володимир Щербицький надіслав за своїм підписом такого листа до ЦК КПРС: «Політбюро ЦК КП України обговорило листа академіків АН УРСР М.З.Шамоти, Б.М.Бабія та члена-кореспондента АН УРСР А.Г.Шевелева про серйозні методологічні, ідейні помилки книги П.Ю.Шелеста «Україно наша Радянська». Під час обговорення висловле-

75 Назаренко Іван Дмитрович (1908–1985) історик, філософ, громадсько-політичний та державний діяч, доктор філоофських наук (1962), професор (1964). Працював у комсомольських і партійних органах. Учасник нацистсько-радянської війни. У 1956–1974 роках – директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України. Автор ідейно тенденційних досліджень творчості Тараса Шевченка.

76 Шелест П.Ю. *Україно наша Радянська*, с. 275.

77 Там само, с. 60.

78 ЦДАГОУ, фонд 1, опис 16, справа 166, аркуш 12–25.

79 Там само, аркуш 25.

но згоду з висновками зазначеного листа про те, що ряд положень книги П.Ю.Шелеста теоретично неспроможні та політично шкідливі. Враховуючи, що книга «Україно наша Радянська» з низки важливих принципових питань відходить від партійних, класових позицій та завдає шкоди справі інтернаціонального виховання трудящих, визнано за необхідне проінформувати про її серйозні помилки партійний актив, опублікувати в журналі «Комуніст України» аргументовану редакційну рецензію, після чого провести роботу з вилучення книги з бібліотек. (Підкреслення моє. Книжку вилучили, а частину 100-тисячного тиражу знищили. – Ю.Ш.). Одностайно також засуджено практиковане тов. Шелестом П.Ю. видання книг за його підписом без відома Політбюро ЦК КПРС та Центрального Комітету КП України. Надсилаємо при цьому одностайно прийняте рішення ЦК КП України «Про книгу П.Ю.Шелеста «Україно наша Радянська» та лист групи вчених з цього питання».⁸⁰

Санкцію на критику з ЦК КПРС було отримано і у квітні 1973 року у журналі «Комуніст України» з'явилась згадана редакційна стаття «Про серйозні недоліки однієї книги». Вона завершувалася так: «Виникає питання: яку мету переслідував автор, публікуючи названу книгу? Про це побіжно і туманно сказано в передмові. Здавалось би, що подібного роду об'ємисте видання повинно було відобразити основні риси соціально-економічного та ідейно-політичного життя українського народу в єдиній братній сім'ї народів СРСР. На жаль, доводиться констатувати, що автор з цим відповідальним завданням не справився».⁸¹

Після виходу статті у засобах масової інформації розгорнулась галаслива «антишелестівська» кампанія. Як іронічно зауважував один західній коментатор у 1973 році, «атака на Шелеста – це був немов стартовий вистріл на початку бігу, і всі учасники бігу старалися перегнати один одного у своїх лайливих виступах»⁸².

Тут саме місце навести слова ще одного коментатора, який не виказував симпатій Шелесту, але тим не менш написав: «Під маскою критики Шелеста, у згаданій статті, анонімні автори нападали на усе, що за останні роки успів відвоювати український народ, вони виносили акт обвинувачення не так першому секретареві ЦК КП України, як усьому народові, усім, хто за останнє десятиріччя будь-чим спричинився до рятунку ду-

80 Там само, аркуш 11.

81 *Про серйозні недоліки однієї книги*, В: *Комуніст України*, 1973, № 4, с. 82.

82 Купчинський Р. *Про «ідеалізацію, партійність і патріярхальщину»*, В: *Сучасність*, 1973, № 11, с. 79.

ховності нації перед заливом уніформованої радянщини і обрусіння, хто зберіг національну і людську гідність чи звичайну пристойність»⁸³.

Погромна і запізнла на перший погляд критика свого попередника не була для Володимира Щербицького зведенням особистих рахунків. Хіба що до певної міри. Він пам'ятав, як у 1965 році Шелест заперечував проти його призначення на посаду голови Ради Міністрів УРСР (оскільки на цю посаду раніше був рекомендований Олександр Ляшко). А ось як оцінював роль Щербицького у своєму зміщенні Петро Шелест. 22 травня 1972 року він занотовує у щоденнику: «Відбулася у мене велика розмова із Щербицьким, все, що я знав про його «дії» стосовно мене, я йому висловив в очі. Що він нещира, небезпечна людина, великий кар'єрист і великий підлабузник, що я погано знав його і деяких людей з близького оточення, багато довірявся їм».⁸⁴ Безсумнівно, про цю розмову стало відомо у Москві. Звісно, Шелестом у той момент керували емоції, а вони, як відомо, поганий порадник у житті політика. Однак наступні події не спростували, а підтвердили правильність Шелестових оцінок якостей Щербицького.

Щербицьктий переміг. Проте як політик він вирішив послати «московським боярам» (як він сам їх іронічно називав) сигнал: він добре пам'ятає, на чому завжди «горіли» керівники України: на національному питанні і на «хлібі». У останнє поняття включався не лише хліб, а те, що у погромній антишелестівській статті 1973 року було позначено як соціально-економічне життя українського народу «в єдиній братній сім'ї народів СРСР».⁸⁵ Тобто і хліб й інші продукти Україна має посчати, але при цьому ніяких прав не вимагати, ініціатив, не схвалених у Москві, не виявляти. Новий лідер не збирався повторювати помилки минулого, рішуче дистанціював від «шелестівщини». Не випадково до останнього четвертого «канонічного» видання «Нарисів історії Компартії України» Петро Шелест увійшов як діяч, який «припустився серйозних недоліків у керівництві республіканською партійною організацією»⁸⁶. А Щербицький практично до початку 1980-х років займався тим, що «виправляв» помилки свого попередника.

Симптоматично і те, що у своїх статтях, книгах і виступах Володимир Щербицький завжди уникав вживати вислів «український народ», використовуючи евфемізм «народ України». Та й українську мову підкреслено

83 Прокоп М. *Україна після Шелеста і самвидаву*//В: Сучасність, 1973, № 7-8, с. 179.

84 Шелест П.Е. «...Да не судимы будете». *Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС*, с. 522.

85 *Про серйозні недоліки однієї книги*, В: Комуніст України, 1973, № 4, с. 82.

86 *Очерки истории Коммунистической партии Украины, Издание четвертое, дополненное*, Киев, 1977, с. 734.

ігнорував, що (оскільки для місцевої номенклатури був приклад за номером один) вкрай негативно впливало не тільки на мовну ситуацію, а й на національну політику в УРСР в цілому.

Однак це була не лише словесна чи письмова пропаганда. з від'їздом Шелеста до Москви в Україні посилювався відверто русифікаторський курс, переслідування українського руху опору. У жовтні 1972 року секретарем ЦК КПУ по ідеології замість Федора Овчаренка⁸⁷ було обрано Валентина Маланчука, політичну біографію якого ще належить написати і в оцінках діяльності якого зроблено лише перші кроки.⁸⁸ Було зміщено з посад і багатьох завідувачів віділами, підлеглих Овчаренку, деяких завідувачів секторами ЦК Компартії України.

Олександр Ляшко, який у той час працював Головою Ради Міністрів УРСР, згадував, що для багатьох виявилось несподіванкою висунення Маланчука, який працював заступником міністра вищої і середньої освіти України. Було відомо, що свого часу Шелест добивався зміщення Маланчука з посади секретаря Львівського обкому партії. Ляшко мав розмову із Щербицьким і висловив здивування цим призначенням. На це Володимир Щербицький відповів: «Кандидатура Маланчука підтримується у ЦК КПРС. Там вважають, що звільнення його у Львові з подачі Шелеста було насвоєчасним і неправильним... У ЦК КПРС... надають першочергового значення боротьбі з проявом націоналізму у республіках. Ось я і вирішив: нехай Маланчук і займається націоналістами, щоб в мене голова про них не боліла».⁸⁹ До речі, на пленумі ЦК КПУ, щоб надати більшої значущості кандидатурі Маланчука, Щербицький сказав: «На ваш розгляд секретарем ЦК з ідеології вноситься кандидатура Валентина Юхимовича Маланчука. Він вірний ленінець і, гадаємо, що добре впорається із дорученою ділянкою».⁹⁰

І «вірний ленінець» займався «націоналістами». Причому не один, а разом із згаданим вже Головою КГБ при Раді Міністрів УРСР Віталієм Федорчуком. У жовтні 1972 року Федорчук разом з Маланчуком розробив і

87 Овчаренко Федір Данилович (1913–1996) – учений і політичний діяч, академік АН УРСР за фахом «колоїдна хімія» (1961). У 1950–1956 роках – секретар партійного комітету Академії наук Української РСР. У 1956–1958 роках – завідувач відділу науки і культури ЦК Компартії України. У 1968–1972 роках – секретар ЦК з ідеології.

88 Див.: Бажан О. «Мене називають сучасним Кочубеєм...» (*Нотатки на полях політичної біографії В.Ю.Маланчука*), В: Літературна Україна, 1993, 2 грудня.

89 Ляшко А.П. Груз памяти. Трилогия. Воспоминания. Книга 3, часть 2. На ступенях власти, с 10.

90 Цит. за: Погребняк Я. Не предам забвению... Записки профессионального партийного работника. – К., 1999. – С. 245.

вніс на розгляд Політбюро ЦК Компартії України пропозиції щодо «поліпшення роботи ідеологічних установ, подальшого посилення боротьби з проявами ворожої антирадянської націоналістичної діяльності». Це, зокрема означало чистку наукових установ, вузів, редакцій періодичних видань, видавництв⁹¹.

Останні 23 роки

У Москві Петро Шелест швидко зрозумів, що в політику він вже не повернеться. У квітні 1973 року його вивели із Політбюро ЦК КПРС (за «станом здоров'я»), у травні позбавили державної посади (про це повідомили газети 8 травня) і відправили на пенсію. з того часу Шелест майже рік не працював. Потім вирішив, що ще може працювати за фахом. Звернувся до Брежнєва. Той спочатку не хотів допомагати. Однак за наполяганням Шелеста подзвонив секретареві ЦК КПРС Дмитру Устинову, а той в свою чергу – міністрові оборонної промисловості Петру Дементьєву. Останній влаштував Шелеста на завод при Долгопрудненському дослідно-конструкторському бюро автоматики, де партійний „націоналіст” пропрацював понад десять років. Наприкінці 1984 року, за два місяці до сімдесятисемиріччя, пішов на справжню (не політичну) пенсію.

Під час горбачовської «перебудови» відбулося своєрідне повернення в історію Петра Шелеста. Вперше після відставки він зміг приїхати в Київ (про що Шелест давно мріяв і що йому було заборонено після усунення). Він мав публічні виступи, які викликали великий інтерес. У виступах, інтерв'ю він давав амбівалентні оцінки процесам демократизації, підкреслював, що вважав за необхідне більший суверенітет УРСР, а не вихід її з СРСР.

У жовтні 1990 року, перебуваючи в лікарні, він написав листа до редакції однієї з партійних газет УРСР під назвою «Я вірю в розум народний...». Вітаючи факт ухвали в липні того самого року Верховною Радою Декларації про суверенітет України, Шелест звертає увагу на те, що активізувались сили, що закликають до виходу України з Радянського Союзу. Він вимагає застосувати закон проти заколотників і не розривати зв'язки з Росією.⁹²

Тим не менш у 1991 році Петро Шелест вітав проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 року в московському «Президент-готелі» Пе-

91 Докладніше див.: Курносов Ю.О. *Інакомислення в Україні. (60-ті- перша половина 80-х рр. ХХ ст.)*, Київ, 1994; Касьянов Г. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років*, Київ, 1995; Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. *Опозиція в Україні (друга половина 50-х-80-ті рр. ХХ ст.)*, Київ, 2000.

92 П.Шелест: «Я верю в разум народный...», В: Правда Украины, 1990, 24 октябрия.

тро Шелест зустрівся із Збігневом Бжезинським. Організував цю зустріч Віталій Петрович Шелест. Бесіда, що проходила у дуже визначному політичному контексті (саме цього дня проводився референдум про незалежність України), тривала дві години. Бжезинський поставив питання: «Сьогодні Україна стала незалежною, які почуття ви переживаєте?».⁹³ Шелест замислився, а потім, за словами його молодшого сина, відповів так: «Я не знаю: мені радіти, тому що моя країна стала незалежною, або засмучуватися, тому що загинула інша моя країна, якій я служив усе життя?».⁹⁴ Мабуть, із відчуттям подвійної лояльності Петро Шелест і доживав відведений йому земний час.

Він помер 22 січня 1996 року у Москві, але в Росії не залишився: урна з його прахом на Байковому кладовищі у Києві. Так Шелест заповів. У лютому 2003 року в Україні на державному рівні відзначили 85-річчя Володимира Щербицького. А про 95-річчя Шелеста «забули». «Повернувшись» на історичну мапу України під час перебудови, Шелест, схоже, знов «зникає» з неї за умов декларованої у 2015 році та підкріпленої законами декомунізації. У Києві спочатку назвали вулицю його іменем, а потім перейменували.

Тим часом, як видається, не варто забувати і про Петра Шелеста, і про комуністичних діячів, до когорти яких він належав. Взагалі не варто забувати про добу комунізованої України та її роль у «червоній імперії», тобто в СРСР. Не варто з багатьох міркувань, передусім тому, щоб не повторювати хиб минулого і, власне, точно розуміти, чим це минуле було для України, для її народу і для її політичного класу.

Недаремно вважається, що найскладнішою проблемою у сприйнятті історії України (особливо політичної) є синтез антагоністичних політико-ідеологічних напрямів. З огляду на своє небезпечне географічне положення, що ще раз підтвердила розпочата у 2014 році і підсилена у 2022 році російська агресія проти нашої країни, Україна лише тоді має шанс вистояти, коли суспільство зможе мирно розв'язати внутрішні суперечності та згуртуватися проти зовнішньої агресії чи тиску. Для цього важливо усвідомити, що напрями, які колись протистояли один одному, мусять опанувати мистецтво конструктивної співпраці.

У цьому колосальну роль грає формування широкого погляду на історію, що охоплював би всі, а не лише селективні аспекти минулого. Включно з тими, які колись вважалися несумісними. «Потрібен, – зауважував

93 Інтерв'ю Віталія Шелеста, В: Петро Шелест: *«Справжній суд історії ще попереду...»*. Спогади, щоденники, документи, матеріали, с. 1070.

94 Там само.

Іван Лисяк-Рудницький, – такий спосіб мислення, який дає змогу мати в Лондоні одночасно пам'ятники Карлові I й Оліверові Кромвелю. Така постава не означає, що не можна критикувати окремих осіб, угруповання чи ідеї або ставати на якусь із двох протилежних сучасних позицій. Але вона вимагає всеохопного підходу, при якому минулі і сучасні духовні і матеріальні досягнення нації розглядаються як спільне надбання, а не як заслуга якоїсь однієї фракції. І, навпаки, це також передбачає готовність узяти на себе частку моральної відповідальності за помилки і хиби своєї нації, навіть якщо їх припустилися окремі групи або особи». ⁹⁵

У політичній історії України ХХ століття Петро Шелест постає достатньо суперечливим, часом парадоксальним діячем. Доцільно бачити і зважати на різні сторони, різні грані політичних діячів. Проте слід бачити і домінанти. Петро Шелест був виразним репрезентантом місцевої еліти, яка наголошувала на радянському українському, а не на загальнорадянському суверенітеті. Він ніколи не був «націоналістом», що йому закидали з певних політичних причин, а сповідував ту «поділену лояльність», ту нову (хоч і радянську) українську ідентичність, яку свого часу сповідували «націонал-комуністи». Слід продовжити дослідження «доби Шелеста», старанно уникаючи сімпістики і односторонніх акцентів.

95 Лисяк-Рудницький І. *Напрями української політичної думки*, В: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*, видання 2-е, т. 2, упорядник Я. Грицак, с. 104.

YURI SHAPOVAL

PETRO SHELEST IN THE POLITICAL HISTORY OF UKRAINE OF THE 20TH CENTURY – SUMMARY

Petro Shelest was born on February 14, 1908, in Andriivka, a village what is now the Kharkiv oblast. As he grew older, he worked as a water carrier, postman, porter, and repairman at a railway station – his job was to nail rails to the sleepers.

In 1927, he studied at a Soviet party school in Iziium, and in 1928, he became a member of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) (AUCP (b)). Later, he studied at Kharkiv's Artem Communist University, and then at the Kharkiv Engineering and Economics Institute. From 1932 to 1936, he worked at the Ilyich Iron & Steel Works in Mariupol as a shift engineer, deputy foreman, and workshop head. During this time, he also attended evening classes at the Mariupol Metallurgical Institute. At that time that he married Liubov Banna with whom he had two sons: Borys in 1933 and Vitalii in 1940. She died in January 1942 after several years of serious illness. In April that year, Shelest married Iraida Mozhova, who took on the responsibility of bringing up Borys and Vitalii.

In 1936–1937 Shelest served in the Red Army, and from 1937 he worked as the head of the workshop, production and chief engineer at the Hammer and Sickle factory in Kharkiv. He was elected a member of the factory's party committee and, by decision of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine – CC CP (b)U, was directed to party work.

From 1940 to December 1941, Shelest was secretary of the Kharkiv city committee of the CP (b)U, responsible for the defence industry. During the war with Nazi Germany and in the early post-war years, he headed the defence industry department of the Cheliabinsk Oblast Committee of the AUCP (b), was an instructor of the CC AUCP (b), a party organiser of the CC AUCP (b) in several factories, and deputy secretary of the Saratov regional party committee for the defence industry. From 1946 to 1948, Shelest was a party organiser of the CC AUCP (b) at the Saratov plant No. 292 of the USSR Ministry of Aviation Industry (MAI). In 1948 he was transferred to the Leningrad Party organisation as a specialist mechanic. There he was closely observed, and finally in Leningrad, by decision of the regional party committee, and later by decision of the Central Committee of the AUCP (b), he was appointed Director of Plant No. 272 of the MAI of the USSR.

Shelest did not stay long in Russia, however; by decision of the Central Committee of the AUCP (b) dated April 12, 1950, he was approved as Director of the Kyiv Plant No. 473 of the USSR MAI. As in Leningrad, Shelest worked energetically and successfully as director. He would have had a typical managerial career had he not been forced to join the Party in 1954.

In November 1952 he was summoned to the then First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (CPU), Leonid Melnikov, and offered the post of Chairman of the State Planning Commission of the Council of Ministers of the Ukrainian SSR. Shelest refused and was sent for an interview to the Central Committee of the AUCP (b). Once again he turned down the offer in Moscow. Later, he was offered the position of First Deputy Minister of the Ukrainian Furniture Industry, a proposal that genuinely outraged him. But this was not the end of the story.

Shelest recalled: „Back in 1953, I was elected deputy chairman of the Kyiv City Executive Committee – without my consent. So for several months I worked in two or three shifts as deputy mayor of the capital of Ukraine and director of the aircraft factory. I would run between the factory in the morning, the city council at 10 a.m., and back to the factory by 6 p.m. Eventually the minister of aviation industry stepped in, and I was relieved of my post as deputy chairman of the executive committee and stayed on at the factory. A year later I was elected Second Secretary of the City Party Committee. Once again I went to Minister Dementiev: „Dear Petro, please save me! I don't want to leave the factory! He replied: „You're an exceptional director, that's why I saved you from Soviet work; it was in my power. But as for Party work – I'm sorry... We will appoint your replacement in three days' time. I cannot fight against your Republican leadership a second time. That is how I became a Party member.

At first he headed the Kyiv Oblast Committee of the Party from 1957 to 1962, and in July 1963 he was entrusted with managing all of Ukraine: from that time until May 1972 he served as First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine – CC CP (b)U.

Petro Shelest became a member of the Central Committee and later of the highest body in the communist hierarchy – the Politburo of the CC CPSU. He was repeatedly elected to the Supreme Soviets of the USSR and the Ukrainian SSR. He was awarded the highest honours of the time: the Star of the Hero of Socialist Labour, three orders of Lenin, the Order of the Great Patriotic War – 1st degree and the Order of the Red Star.

Either because of his Cossack heritage or for some other reason, unlike many leading Ukrainian officials of the time, Shelest never saw Ukraine as a stepping stone to a future career in Moscow. He even described the day he left for Moscow

as the „darkest moment” of his life, because Ukraine meant so much to him. Perhaps this, and other aspects, defined Shelest’s personal qualities. The vast majority of those who had the opportunity to work with him remember him without resentment or contempt.

Shelest’s political rival was Volodymyr Shcherbytsky. Asked whether Shcherbytskyi and Shelest represented two different types of [party] nomenclature, former party member and later Ukraine’s first president, Leonid Kravchuk, replied that they did not: „Both defended the existing order and supported the strengthening of the Soviet Union and the transition to communism... They were people of the same type...”

Nevertheless, even dissidents such as Viacheslav Chornovil, Ivan Dziuba and Sergei Paradzhanov referred to Shelest with restraint and a degree of sympathy.

In May 1972, Shelest was relieved of his duties as First Secretary of the CC CPU and „promoted”: he moved to Moscow and took up the position of one of the deputies to the Chairman of the Council of Ministers of the USSR. He still retained a seat on the Politburo of the CC CPSU in Kyiv. The journal „Communist of Ukraine” (the theoretical and political organ of the CC CPU) published a review of Shelest’s book „O Ukraine, our Soviet [Land]”, which appeared in 1970. This review was not discussed at the editorial meeting because it had been sanctioned by Moscow.

The title was: „On the Serious Shortcomings and Errors of a Book”, and it was an unprecedented example of political and ideological retaliation. One of the main accusations was as follows: „In the book entitled ‚O Ukraine, Our Soviet [Land]’, too much space is devoted to Ukraine’s past, its pre-October history, while epochal events such as the victory of the Great October and the struggle to build socialism are inadequately portrayed. The author idealises the Ukrainian Cossacks and the Zaporizhzhian Sich to a great extent, considering both as a homogeneous community of a different class... The book „O Ukraine, Our Soviet [Land]”... limits the criticism of anti-historical tendencies in the elucidation of the past of the Ukrainian people in fiction and scientific literature”.

A significant number of Shelest’s communications to central institutions in Moscow, mainly to the CC CPSU, have survived, in which he directly and clearly stated his position, particularly on economic issues, and criticised the central administrative (economic) structures. Shelest later recalled them. For example, he mentioned an almost detective story about the construction of the Ukrainian Palace. Moscow disapproved of its construction, saying that Kyiv had the Palace of October. Shelest then resorted to the following manoeuvre: he informed the central authorities that a modern cinema was being built. The project was approved. But when it became clear that a palace was being built, a scandal ensued.

The situation had to be straightened out; Moscow dispatched a commission to Kyiv, led by Mykola Pidgorny. The money was not returned, however, and the palace was eventually built.

However, Shelest did not limit his activities to the economic sphere. Some of his actions became associated with his time in power, such as his active support for the Virsky Folk Dance Ensemble and folk art in general, without suppressing other forms of art, including the creative efforts of film director Sergei Paradzhanov.

During a meeting of the Politburo of the CC of the Communist Party of Ukraine, Shelest initiated the adoption of the resolution „On the creation of a multi-volume history of the towns and villages of the Ukrainian SSR”.

Until the early 1970s, Leonid Brezhnev did not object to the polemics that took place at the meetings of the Politburo of the CC CPSU, where critical opinions were expressed. But gradually a silent „unanimity of thought” formed around the General Secretary. Shelest did not fit into this pattern at all.

This seemed somewhat paradoxical given Shelest’s significant role in the October 1964 coup that overthrew Nikita Khrushchev. He had been appointed by Brezhnev and Pidgorny to work with a large group (36 people) of party officials from Ukraine to address the „shortcomings” in Khrushchev’s work.

Possibly due to the fact that Khrushchev did not „reach out” to Shelest (did not have time to sort it out), the latter was automatically seen as a Khrushchev-era candidate, while Shcherbytskyi was seen as his antipode. This false impression was undoubtedly reinforced by Shelest’s speeches at CC CPSU Politburo meetings and his numerous memoranda to the governing bodies, in which he did not advocate any kind of nationalism, but only what was outlined in the constitution of the USSR and the Ukrainian SSR regarding the rights of Ukraine as a union republic. Strategically, however, he did not oppose any of Brezhnev’s initiatives, including the aggression against Czechoslovakia in 1968. There is no doubt that Shelest did not „lobby” for this aggression (as some claim), but was one of the executors charged with ensuring the passage through the Carpathians and the deployment of troops in the „brotherly country”.

Nevertheless, suspicion of him prevailed. Shelest’s fate had already been decided in Moscow. Moreover, the efforts of political enemies, rivals and the state secret service had constructed an image of Shelest as an „excessive” Ukrainian patriot who allegedly harboured plans to expand the scope of Ukraine’s autonomy and also rallied around him a group of young politicians dissatisfied with Brezhnev’s policies and behaviour.

The first significant sign of trouble was the appointment of Vitaliy Fedorchuk as head of the KGB under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR on July

16, 1970. He proved to be a staunch supporter of the brutal suppression of all dissent, the persecution of dissidents, the national intelligentsia and samvydav (,samizdat'). Fedorchuk's main task, however, was to gather information to discredit Shelest and get him out of Ukraine as quickly as possible, especially since his successor had already been designated. The fact is that in April 1971, when Shelest headed the CC CPU and was a member of the Politburo of the CC CPSU, Shcherbytskyi was also elected to the same Politburo. It was a clear signal, and Shelest understood the implications.

Later, reflecting on the situation, he remarked: „And then I had almost figured it all out, all of Brezhnev's plans. A plot had begun. As for Shcherbytskyi – and this is my own opinion, and I am entitled to it... – he was anything but a ,saint'... Meanwhile, many problems in Ukraine were exacerbated by Valentin Yukhymovich Malanchuk, the ,theorist of internationalism', and his followers, especially the academics who served him eagerly by justifying and glorifying the elimination of national differences.

Shelest went to Moscow, and in April 1973 the aforementioned devastating criticism of his book „O Ukraine, Our Soviet [Land]” was published in the journal „Communist of Ukraine”. This signalled that he would never return to mainstream politics. He was subsequently removed from the Politburo (citing errors in the implementation of „Lenin's policy of nationalities”), stripped of his state post and forced into retirement.

Since then, Shelest has not worked for almost a year. In his own words, „I was upset; I tormented and tortured myself. Then he decided that he could still work in his profession and got a job at a factory associated with the Research and Design Bureau of Automation in Dolgoprudensk.

He worked there for over ten years. At the end of 1984, two months before his 70th birthday, he retired as an ordinary employee (not a political leader). He died on January 22, 1996 and, according to his last will, was buried at the Baikove cemetery in Kyiv.

In the political history of Ukraine in the 20th century, Petro Shelest appears as a rather controversial, sometimes paradoxical figure. He was an expressive representative of the local elite, who emphasised Soviet-Ukrainian rather than all-Soviet sovereignty. He was never a „nationalist”, a label attached to him for certain political reasons, but he did profess a „divided loyalty”, a new (albeit Soviet) Ukrainian identity once advocated by the „national communists”. It is necessary to continue the study of the „age of Shelest”, carefully avoiding simplistic and one-sided interpretations.

ОЛЕКСАНДР ШЕВЧЕНКО

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ В ТЕКСТАХ БОГДАНА ОСАДЧУКА В 2004–2010 РР.

Резюме: в статті представлені фрагменти текстів зі статей, інтерв'ю та книг Богдана Осадчука, які представляють його бачення польсько-українських стосунків в період з 2004 року (від подій Помаранчевої революції) до 2010 року (коли був опублікований останній текст Осадчука в газеті Rzeczpospolita). Бачення ситуації Богданом Осадчуком значно відрізняється від аналізу тодішніх політиків чи політичних оглядачів. Це зумовлено перспективою понад піввікового залучення Осадчука в польсько-український діалог та його незалежністю від будь-якої з тогочасних політичних еліт. Саме це робить аналіз політичної думки Богдана Осадчука особливо цікавим та вартісним.

Streszczenie: w artykule przedstawiono fragmenty tekstów z artykułów, wywiadów i książek Bohdana Osadcuka, które przedstawiają jego wizję stosunków polsko-ukraińskich w okresie od 2004 roku (od wydarzeń Pomarańczowej rewolucji) do 2010 roku (kiedy to ukazał się ostatni tekst Osadcuka w gazecie Rzeczpospolita). Wizja Bohdana Osadcuka znacząco różni się od analiz ówczesnych polityków czy obserwatorów politycznych. Wiąże się to z perspektywą ponad półwiecznego zaangażowania Osadcuka w dialog polsko-ukraiński i uniezależnieniem się od jakichkolwiek ówczesnych elit politycznych. To właśnie sprawia, że analiza poglądów politycznych Bohdana Osadcuka jest szczególnie interesująca i wartościowa.

Ключові слова: Польща, Україна, польсько-українські стосунки, польсько-український кордон, Осадчук, Ющенко.

Богдан Осадчук, без перебільшення, є однією з ключових постатей в польсько-українських відносинах ХХ століття. Багаторічний співробітник Єжи Гедройця, він став чи не головним „голосом України” для сере-

довища польської повоєнної еміграції та для німецькомовної частини Європи, за допомогою численних статей на українську тематику в польських еміграційних та німецьких виданнях. Втім, для середовища польських емігрантів роль Осадчука була значно більшою і глибшою, ніж саме лише інформування про події в радянській Україні. Будучи одним з головних авторів паризької „Культури”, Осадчук безпосередньо брав участь у багаторічній важкій та емоційній дискусії, щодо майбутнього польсько-українських відносин в нових геополітичних умовах, що склалися після Другої світової війни. Результатом цієї дискусії стало принципове рішення польських інтелектуальних та політичних еліт про відмову від територіальних претензій до східних сусідів – України, Литви та Білорусі – та усіяка підтримка незалежності цих країн. в публіцистиці ця довготривала дискусія та принципи, до яких вона призвела, називають «Доктриною Гедройця». Богдан Осадчук, будучи багаторічним редактором рубрики «Українські хроніки» в журналі «Культура», став невід’ємною частиною цієї дискусії і зрештою, появи цієї Доктрини, що, за словами Тімоті Снайдера, вберегла Східну Європу, від сценарію югославських воєн після розпаду Радянського Союзу.

Розглядаючи постать Богдана Осадчука, слід насамперед відповісти на запитання, чи можна його назвати представником української політичної думки. Богдан Осадчук не мав ані громадянства СРСР, ані громадянства України, кількість його публікацій в українських ЗМІ після 1991 року була значно меншою, ніж у німецьких чи польських ЗМІ, до того ж Осадчук досі залишається маловідомим в Україні. Усе це могло б свідчити про те, що Богдан Осадчук, українець за походженням, став частиною скоріше німецької та польської політичної думки, аніж української. з іншого боку, Осадчук протягом усього життя в еміграції так чи інакше був пов’язаний з українською громадою. Був членом Української революційно-демократичної партії, заснованої 1946 року Іваном Багряним та українською еміграцією в Німеччині. Осадчук підтримував зв’язки з цією еміграцією і як публіцист постійно займався питаннями, пов’язаними з батьківщиною. Починаючи з 1950-го року Осадчук був пов’язаний з паризькою «Культурою», де відіграв значну роль у розвитку польсько-українського діалогу, про що згадано вище. Однак ключовим формальним фактом, який дозволяє аналізувати тексти Осадчука як частину української політичної думки, є те, що на знаменитій польсько-українській конференції в Яблонній у 1990 році, Осадчук був у складі саме української делегації.

Життєвий та професійний досвід Богдана Осадчука, робить його погляд на політичні події уже XXI століття насправді унікальним, неза-

лежним і не схожим на погляд будь-яких інших публіцистів і політичних оглядачів тих часів. Осадчук був одночасно включений як загальноєвропейський, так і в український політичний контекст, при цьому, на відміну від більшості українських публіцистів, він був незалежний від будь-яких політичних чи фінансових угруповань. Все це дозволяє аналізувати тексти Богдана Осадчука, як чисту політичну думку, що аналізувала події в Україні та навколо України з загальноєвропейської перспективи.

Почати цей аналіз ми пропонуємо з Помаранчевої революції, адже саме ця подія стала тою віхою в історії України та Східної Європи, що вперше ясно показала геополітичні устремління як самої України, так і сусідніх країн.

Богдан Осадчук мав можливість особисто спостерігати за подіями Помаранчевої революції, перебуваючи в Києві. Протест, що виник після фальсифікації другого туру президентських виборів, Осадчук порівняв із польською «Солідарністю» 1980-х років. «Однак, – написав Осадчук, – у конфлікті з нинішньою правлячою елітою йому (протесту – О.Ш.) бракує медіатора або посередника, яким в той час була Католицька Церква в Польщі»¹. з точки зору Осадчука, роль посередників під час Помаранчевої революції могли виконувати іноземні держави, і особливу роль у цьому процесі він відводив Польщі.

Продовжуючи порівняння з «Солідарністю», Осадчук писав: «Революція в Києві вибухнула без найменшої допомоги західних країн, як і свого часу польська «Солідарність». Тоді так само багато західних політиків дивилися на Варшаву з докором. Вони вважали, що поляки становлять загрозу для мирного співіснування з радянською імперією. Сьогодні їхні спадкоємці, такі як канцлер Герхард Шредер і президент Жак Ширак, дивляться на Київ зі схожими почуттями, незадоволені тим, що українці псують їхні стосунки з їхнім другом Володимиром Путіним, «кришталево чистим демократом» із КДБ»². У текстах Осадчука часто можна зустріти нотки протиставлення польсько-українського діалогу пасивності та байдужості Заходу. Ще до Помаранчевої революції Осадчук говорив, що стабільність і позитивний розвиток регіону між Чорним і Балтійським морями «є центральним для миру в Європі»³. в одному з інтерв'ю Осадчук прямо сказав про своє бачення майбутнього регіону: «Я хотів би колись реалізувати ідею створення регіонального об'єднання країн Центральної та Східної Європи за участю Польщі, країн Балтії, Білорусі, Україна і, мож-

1 Osadczyk B. *Niepodległa Ukraina Pogranicze, Sejny*, 2006, s.315

2 Ibidem, s. 318

3 Ibidem, s. 400

ливо, Молдови»⁴. Разом з цим він визнавав, що викликати інтерес Західної Європи цим регіоном було складним завданням. «Однак я сподіваюся, що Польща з її історією та географічним розташуванням зверне увагу на долю цього регіону та продовжить політику мирного сусідства та поглиблення інтеграції в дусі Єжи Гедройця»⁵, – говорив Богдан Осадчук.

Тому не дивно, що він позитивно оцінив роль польських політиків у подіях Помаранчевої революції. Описуючи ті події, він писав, що «віру в успіх протесту зміцнив приїзд іноземних гостей: Леха Валенси, легендарного засновника польської «Солідарності», колишнього прем'єр-міністра Польщі Єжи Бузека...»⁶. Щодо участі у тих подіях тодішнього президента Александра Квасьневського, Осадчук написав, що «Кучма і Ющенко незалежно один від одного звернулися до президента Польщі Александра Квасьневського з проханням про міжнародне посередництво та допомогу у вирішенні спору. в обох таборах цей крок зустрівся з критикою і неприйняттям зі сторони «яструбів». Проте це дозволило знайти можливий вихід із глухого кута: створило можливість знайти компроміс і повторити вибори»⁷.

Крім того, Осадчук високо оцінив допомогу Польщі з точки зору її впливу на дух протестувальників. Підтримку Польщі він сприйняв як певне натхнення, яке допомогло протесту розширитися та вистояти у найважчі часи. в одному з інтерв'ю він сказав:

«По-перше, величезне враження на українців справила підтримка, солідарність і участь поляків у революції. Польща стала найбільшим союзником революції, і це розширило як масштаб, так і дух боротьби на Майдані. Польські євродепутати лобіювали Україну в Європарламенті, політики у Варшаві стояли за нами горою, велике значення мав приїзд Леха Валенси на Майдан Незалежності. Валенса порівняв Помаранчеву революцію з рухом Солідарності. з Польщі приїхали студенти, музичні колективи та багато політиків. (...) [Поляки] вдруге пережили часи Солідарності, вони пам'ятали всю послідовність подій з 1980 року»⁸.

Після завершення революції Осадчук визнав, що польсько-українські стосунки вийшли на новий рівень і це було частково реалізацією ідей, про

4 Kerski B., Kowalczyk A., *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem*, KEW, Wrocław, 2008, s. 232

5 Osadcuk B. *Niepodległa Ukraina Pogranicze*, Sejny, 2006, s.400

6 Ibidem, s. 321

7 Ibidem, s. 323

8 Kerski B., Kowalczyk A., *Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem*, KEW, Wrocław, 2008, s. 216-217

які писали автори «Культури». Він писав: «Відчуття сатисфакції та партнерства величезне. Створено новий рівень відносин. Якби не Гедройць і його «Культура», і все, що відбувалося в останні роки радянської системи, статті в підпільній пресі, важке і повільне знайомство з сусідами, усі ті заяви, які писалися і звучали всюди, ми б будували нові стосунки довше.

Це певною мірою наш великий успіх: Гедройця, мій і усіх тих, хто діяв. (...) Мені запам'ятався короткий обмін думками з Єжи Бузеком на Майдані під час Помаранчевої революції. Вітер віє, наче хоче прогнати нас звідти, а він нахилиється до мене і каже: «Хіба не чудово, що тепер ваші з Гедройцем плани здійснилися?»⁹

Втім, Осадчук досить критично оцінив пасивність польської та української влади щодо подальшого розвитку двосторонніх відносин. Він визнав, що українська влада не змогла вчасно створити сучасні інституції, які б цим займалися. Однак існуючі, за словами Осадчука, застаріли і не могли бути ефективними в нових умовах. Він сказав, що «тоді [після Помаранчевої революції – О.Ш.] ми не використали це належним чином. Був час на роздуми, на дискусії, на проведення дебатів, але... Час спливав, а належних інстанцій, структур, не було жодного працюючого, готового, перевіреного апарату. Хто мав це зробити? Варшавський польсько-український форум дуже застарілий. Загалом я вважаю, що всі існуючі форми співпраці вичерпали себе, віджили, вони походять ще з часів холодної війни. Всі президентські комітети, якісь форуми – це все неймовірно забюрократизовано»¹⁰.

Говорячи про це, Осадчук також пропонував свої ідеї, як заповнити ці «інституційні» пустки. Можна виділити дві такі ідеї Богдана Осадчука, про які він говорив після Помаранчевої революції:

1. Міжнародне товариство імені Єжи Гедройця, яке мало мати чотири секції: польську, українську, литовську та білоруську. Його метою було створити «нову співпрацю» між чотирма країнами.¹¹

2. Польсько-український університет ім Єжи Гедройця в Любліні. По суті, це було продовження ідеї Європейського колегіуму польських і українських університетів, який був створений у 2001 році і діяв до 2011 року, коли був перетворений на Колегіум Східної Європи ім. Марії Кюрі-Склодовської. Ідея Осадчука, про яку він писав у 2006 році, полягала у створенні польсько-українського університету на зразок польсько-німецького Університету Віадрина у Франкфурті на Одері. На жаль, ця ідея досі не ре-

9 Ibidem, s. 231

10 Ibidem, s. 232

11 Ibidem

алізована, хоча у 2014 році, після Євромайдану, про неї говорив тодішній посол України в Польщі Маркіян Мальський¹². Проте ця ідея все ще не знайшла належної підтримки з боку польських та українських урядовців.

Крім того, Осадчук багато говорив про історичні питання польсько-українських відносин. Не вдаючись у деталі його оцінок історичних подій безпосередньо, зупинимося на оцінках польсько-українських історичних відносин. Осадчук вважав, що історичні питання у польсько-українських стосунках мають залишатися у сфері досліджень істориків. При цьому, він визнавав, що в умовах, коли обидві нації формувалися в роки комуністичної неволі, це навряд чи можливо. Він писав: «Єжи Гедройць був проти того щоб ворухити старі рани з часів протистоянь і мучеництва. Він розглядав це як ірраціональну діяльність, що загрожує нинішній та майбутній співпраці між Варшавою та Києвом. Він вважав, що в цьому питанні варто взяти приклад з німців, французів та чехів, які довірили історикам досліджувати історію та наслідки минулих етнічних і прикордонних конфліктів. Для цього він навіть створив журнал «Zeszyty Historyczne», який існує до сьогодні. Однак, його не послухали; наші суспільства виявилися більш чутливими до справи трактування національної пам'яті. Цілі покоління, виховані в роки рабства, культивували культ мучеників, і ця традиція досі залишається вагомим чинником в умовах відновленої незалежності»¹³.

Водночас Осадчук дуже негативно і різко оцінив присвоєння Віктором Ющенком звання Героя України Степану Бандері в січні 2010 року (в останні дні президентського терміну Ющенка). Він писав, що „Віктор Ющенко ніколи не знався на політиці і не навчився цьому до кінця своєї каденції. Це видно і з його дій у справі Степана Бандери. (...) Чому президент України вирішився вшанувати Бандеру званням Героя України в останні дні власної каденції і зробити жести і заяви на адресу націоналістів, які викликають обурення в багатьох країнах? Мені здається, що Ющенко про ці речі взагалі не має уявлення і говорить про Бандеру, як йому кажуть радники з правого крила націоналістів. Можливо, джерелом є також його дружина Катажина, яку він привіз із з Америки, де вона була відома своїм бандерівським фанатизмом. Інакше неможливо уявити, але треба також не забувати, що президент Ющенко дуже слабкий в політичних питаннях.

12 Uniwersytet polsko-ukraiński. Jeśli nie teraz, to kiedy? – <https://lublin.wyborcza.pl/lublin/1,48724,19070632,uniwersytet-polsko-ukrainski-jesli-nie-teraz-to-kiedy.html> (dostęp 19.11.2020)

13 Osadczuk B. “Na przełęcz dziejów” – <https://archiwum.rp.pl/artykul/615212-Na-przeleczy-dziejow.html> (dostęp 20.12.2020)

Він знався на фінансах, будучи головою національного банку. Але він ніколи не знався і досі не знається на політиці»¹⁴.

Це була остання стаття Осадчука в польській газеті «Rzeczpospolita», і ніколи більше, ні до, ні після, він не говорив про Ющенка так критично, як у цьому тексті.

Крім того, Осадчук розумів і пояснював, чому в Україні важко відновити історичну правду. Він пояснив це постійною нестачею фінансових ресурсів і занедбаністю науки в Україні.

«Відновлення історичної правди в умовах сучасної України є кропіткою і важкою справою. Не вистачає спеціалістів для усунення «білих плям» і немає фінансових ресурсів на публікації. Завдяки зусиллям київського та львівського Інститутів Історії видано чимало цінних праць, але брак грошей призводить до до смішного малих накладів – не більше тисячі, а інколи лише двісті чи навіть сто примірників»¹⁵, – писав Богдан Осадчук.

Також Осадчук різко відреагував на приєднання Польщі до Шенгенської зони у 2007 році. Він вважав, що Польща не готова до цього з точки зору власної східної політики. Він також вважав зміцнення польсько-українського кордону провалом ідей Єжи Гедройця. Він писав про це: «Коли найвища влада в Кремлі запитала київського намісника Хрущова, чи перекритий кордон із Польщею, він одразу відповів: «Абсолютно. Без візи навіть миша не проїде». Сьогодні цей апокриф близький до правди (...) Програла також ідея Єжи Гедройця про польсько-український кордон, який буде нас об'єднувати, а не ділити. У Польщі думаючи і недумаючи люди сприйняли шенгенський проект як дар Божий, а прикордонну сузімку Україну – як допущення Боже. Вперше за роки незалежності Захід розділив і роз'єднав нас. Здається, почалася епоха розлучень і поділів...»¹⁶.

Іншою цікавою деталлю роздумів Богдана Осадчука щодо польсько-українських стосунків є його пропозиція регіонального утвору. Не намагаючись у тій чи іншій формі відродити ідею Міжмор'я, Осадчук, однак, заявив, що інтеграція на цьому просторі відповідатиме національним інтересам як Польщі, так і України.

„Я не виключаю, що Польща могла б піти на створення якогось регіонального, неформального об'єднання для співробітництва між Балтійським і Чорним морями. Був час, коли існувало поняття «Міжмор'я».

14 Osadcuk B. „Juszczenko pod wpływem nacjonalistów i żony” – <https://archiwum.rp.pl/artykul/921152-Juszczenko-pod-wplywem-nacjonalistow-i-zony-.html> (dostęp 20.12.2020)

15 Osadcuk B. *Niepodległa Ukraina* Pogranicze, Sejny, 2006, s.294.

16 Osadcuk B. Schengen rozdzieliło Polskę i Ukrainę – <https://www.rp.pl/artykul/86399-Bohdan-Osadcuk--Schengen-rozdzililo-Polske-i-Ukraine.html> (dostęp 20.12.2020).

З'явилося б серйозне регіональне об'єднання, що створення задля захисту інтересів території, де проживає понад сто мільйонів людей. Польща та Україна знайшли б спільну мову. Треба шукати рішення, які відповідають нашим спільним інтересам»¹⁷, – писав Богдан Осадчук.

Перспектива Богдана Осадчука на польсько-українські стосунки в ХХІ сторіччі (як і на загальну тогочасну політичну ситуацію в Європі та світі) обумовлюється передусім його багатим і незвичним життєвим та політичним досвідом. Це робило цю перспективу незалежною від поточних політичних трендів, але включеною в загальноєвропейський контекст та історичні тенденції, які Осадчук мав змогу особисто спостерігати десятиліттями (найкращим підтвердженням цієї тези є реакція Осадчука на приєднання Польщі до Шенгенської зони – особливо, якщо порівняти її реакцією тогочасних політиків та журналістів). Крім того, Осадчук залишався незалежним від будь-якої політичної сили, що робило його перспективу насправді об'єктивною. Тому аналіз праць Богдана Осадчука в період після смерті Єжи Гедройця і закриття «Культури» є особливо цікавим, а моделюючи його стиль мислення на сучасні часи, можна відкрити для себе нову, більш глобальну і незалежну від поточних трендів перспективу.

17 Osadcuk B. *Niepodległa Ukraina* Pogranicze, Sejny, 2006, s.410–411.

OLEKSANDR SHEVCHENKO

POLISH-UKRAINIAN RELATIONS IN THE TEXTS OF BOHDAN OSADCZUK IN 2004-2010 – SUMMARY

The article presents Bohdan Osadchuk's vision of Polish-Ukrainian relations in the context of the political processes in Europe over the period from 2004 to 2010. Bohdan Osadchuk is one of the key figures of the Polish-Ukrainian dialogue of the 20th century. For half a century, he worked closely with Jerzy Giedroyc and the Polish emigration magazine „Kultura”, where he created the „Ukrainian Chronicles” column and for which he edited as well for a long time. After the death of Jerzy Giedroyc and the closure of „Kultura” in 2000, Osadchuk continued to engage in political journalism and analysis, collaborating with several newspapers and magazines in Germany, Poland and Ukraine. As a correspondent, Osadchuk traveled to Kyiv to cover the events of the Orange Revolution. This event marks the chronological beginning of this article. The Orange Revolution fundamentally changed both the Ukrainian political scene and the general geopolitical situation, including having a serious impact on Polish-Ukrainian relations. Therefore, starting with the events of the Orange Revolution, the author began the analysis of Bohdan Osadchuk's assessments of Polish-Ukrainian relations in the 21st century. Osadchuk persistently compared the Orange Revolution in Kyiv with the Solidarity protest in Poland in the 1980s. He claimed that the countries of Western Europe (in particular, then French President Jacques Chirac and German Chancellor Gerhard Schroeder) watched the protests in Kyiv with distrust, fearing the possibility of a confrontation with Russia. In addition, Osadchuk said that international mediators could have helped to get out of the „dead end” of the political confrontation in Kyiv and positively evaluated the initiative of the Polish political elites of the time (in particular, the then president Alexander Kwasniewski and ex-president Lech Wałęsa) in this direction.

Subsequently Osadchuk critically assessed the lack of reforms within Ukraine, as well as the lack of progress in Polish-Ukrainian dialogue. In particular, Osadchuk drew attention to the lack of modern and effective institutions for the development of Polish-Ukrainian relations. At the same time, Osadchuk proposed several projects for Polish-Ukrainian universities and analytical centers that could have helped improve this situation. Unfortunately, Osadchuk's proposals have still not yet been implemented. Osadchuk also paid attention to the

historical relations of the two countries and their peoples, realizing that until a successful formula is found for these issues that could satisfy the historical vision of the 20th century of both peoples, history will remain a tool for dividing Ukrainians and Poles. Osadchuk believed that both societies, deeply traumatized by years of communism, are creating a cult of martyrs today, which stands in the way of an objective and emotionless historical dialogue. At the same time, Osadchuk sharply criticized Viktor Yushchenko for awarding the title of Hero of Ukraine to Stepan Bandera in 2010, considering this move to be frankly harmful for the Polish-Ukrainian dialogue and accusing Yushchenko of misunderstanding political processes.

In addition, Bohdan Osadchuk's reaction to Poland's accession to the EU Schengen zone is particularly interesting, which, accordingly, had an impact on strengthening and complicating the procedures for crossing the Polish-Ukrainian border. Osadchuk considered it a tragedy for two peoples and a defeat for the ideas proposed by the authors of „Culture”. This reaction is sharply different from the prevailing reactions of politicians, political analysts, journalists, and Polish society in general, who considered entry into the Schengen zone as another victory for Poland in its integration with a united Europe. It is this distinction that reflects the difference between Bohdan Osadchuk's assessments, which were conditioned by an understanding of the global historical perspective, from the assessments of many other political analysts, which were made in the context of current political processes and depended on the political and ideological trends of their time. After all, it is this difference that makes Bohdan Osadchuk's perspective on the events of the 21st century particularly interesting for analysis from the perspective of today's times.

OLGA BRUSYLOVSKA

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW/ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

SCIENTIFIC DISCOURSE ON UKRAINE-EU RELATIONS THROUGH THE PRISM OF “THE EUROPEAN IDEA”

Abstract: After the enlargement of the EU in 2004–2007, the European aspirations of the post-Soviet countries began to evoke more positive responses from Brussels. As for Ukraine, its European choice was not made today, but it faces many external and internal problems. It can be viable only if foreign policy decisions are compatible with the identity of the Ukrainian people. Some features obviously bring the Ukrainian strategic culture closer to the European one than to any other. But only in 1999, in the EU’s Joint Strategy for Ukraine, was the Union’s recognition of the European choice of Ukraine heard. The academic discourse on Ukraine’s relations with the EU demonstrates that Ukraine suffered because its European partners did not perceive it in the way Ukrainians wanted. But if we dispassionately examine the activities of Ukraine’s political elites, Europeans’ fears about such a partnership become clearer: the use of the „European idea” in Ukraine was widespread, but not deep. This led to a crisis of confidence in Ukraine’s relations with the EU and the strategic uncertainty of both actors regarding the future format of relations. At the turn of 2013–2014, Ukraine itself, as a state with common borders with the EU and the Russian Federation, found itself caught between the consequences of soft normative Europeanization (in the form of democratic transformations within the country) and the onslaught of the aggressive „Russian world”. Paradoxically, Russia’s war against Ukraine prompted the EU to radically change its policy towards Ukraine and intensify its support in all directions, including the intensification of the dialogue on EU membership. But in order to develop an effective strategy, the EU, like Ukraine, needs a fundamentally new approach, built not only on the solution to today’s problems related to the war but also on a scientific understanding of the peculiarities of Ukrainian identity and deep processes within the transitory Ukrainian society.

Streszczenie: Po rozszerzeniu UE w latach 2004–2007 europejskie aspiracje krajów posowieckich zaczęły spotykać się z coraz bardziej pozytywnymi reakcjami Brukseli. Jeśli chodzi o Ukrainę, jej europejski wybór nie został jeszcze dokonany, ale stoi przed wieloma problemami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Może to być wykonalne tylko wówczas, gdy decyzje w zakresie polityki zagranicznej będą zgodne z tożsamością narodu ukraińskiego. Niektóre cechy w oczywisty sposób zbliżają ukraińską kulturę strategiczną do europejskiej bardziej niż jakiegokolwiek innej. Jednak dopiero w 1999 r. we Wspólnej Strategii UE dla Ukrainy pojawiło się uznanie przez Unię europejskiego wyboru Ukrainy. Dyskurs akademicki na temat relacji Ukrainy z UE pokazuje, że Ukraina ucierpiała, ponieważ jej europejscy partnerzy nie postrzegali jej tak, jak chcieli tego Ukraińcy. Jeśli jednak bezstronnie przyjrzymy się działalności elit politycznych Ukrainy, obawy Europejczyków przed takim partnerstwem staną się zrozumiałe: posługiwanie się „ideą europejską” na Ukrainie było powszechne, ale niezbyt głębokie. Doprowadziło to do kryzysu zaufania w stosunkach Ukrainy z UE i strategicznej niepewności obu aktorów co do przyszłego formatu stosunków. Sama Ukraina na przełomie lat 2013, 2014, jako państwo posiadające wspólne granice z UE i Federacją Rosyjską, znalazła się pomiędzy konsekwencjami miękkiej normatywnej europeizacji (w postaci przemian demokratycznych wewnątrz kraju) a atakiem agresywnego „rosyjskiego miru”. Paradoksalnie wojna Rosji z Ukrainą skłoniła UE do radykalnej zmiany polityki wobec Ukrainy i zintensyfikowania wsparcia we wszystkich kierunkach, w tym intensyfikacji dialogu na temat członkostwa w UE. Aby jednak opracować skuteczną strategię, UE, podobnie jak Ukraina, potrzebuje zasadniczo nowego podejścia, opartego nie tylko na rozwiązaniu współczesnych problemów związanych z wojną, ale także na naukowym zrozumieniu specyfiki ukraińskiej tożsamości i głębokich procesów zachodzących w obrębie transformującego się społeczeństwa ukraińskiego.

Key words: discourse, Ukraine-EU's Relations, “The European Idea”.

After the enlargement of the EU in 2004–2007, the European aspirations of post-Soviet countries began to evoke more positive responses from Brussels. Until today, Ukraine's European decision has still not been made, and it faces many external and internal problems. It can be viable only if foreign policy decisions are compatible with the identity of the Ukrainian people. Obviously some features bring the Ukrainian strategic culture closer to the European one than to any other. But it was only in 1999, in the EU's Joint Strategy for Ukraine, that the Union recognized Ukraine's European choice. The academic discourse

on Ukraine's relations with the EU demonstrates that Ukraine suffered because its European partners did not perceive it in the way Ukrainians wanted. But if we dispassionately examine the activities of Ukraine's political elites, Europeans' fears about such a partnership become clearer: the use of the "European idea" in Ukraine was widespread, but not deep. This led to a crisis of confidence in Ukraine's relations with the EU and the strategic uncertainty of both actors regarding the future format of relations. At the turn of 2013–2014, Ukraine itself, as a state sharing common borders with the EU and the Russian Federation, found itself caught between the consequences of soft normative Europeanization (in the form of democratic transformations within the country) and the onslaught of the aggressive "Russian world". Paradoxically, Russia's war against Ukraine prompted the EU to radically change its policy towards Ukraine and intensify its support in all directions, including the intensification of dialogue on EU membership. But in order to develop an effective strategy, the EU, like Ukraine, needs a fundamentally new approach, built not only on the solution to today's problems related to the war but also on a scientific understanding of the peculiarities of Ukrainian identity and deep processes within the transitory Ukrainian society.

Since the end of the Cold War, the European Union has become the main structured pole of interstate relations on the European continent. The attraction of this pole was very strong, which demonstrated the desire of 20 countries of Northern, Central, Eastern and South-Eastern Europe to join the club of developed countries. The EU responded to these aspirations partially, but not completely. Today, not all Balkan states are in the EU; The EU also did not make promises to the countries that left the Soviet Union (except the Baltics), because it linked its general strategy to a "strategic partnership" with Russia (June 1999); with other post-Soviet countries, in particular with Ukraine, similar intentions were signed later (December 1999). After Maastricht, EU leaders considered all European countries to be part of the process of Europeanization, but not European integration, and the latter was the most important for the newly independent countries, because the idea of Europe does not exist in the minds of post-Soviet peoples outside the EU.

European integration turned out to be a two-way process: it is the process of proposals from the EU in the form of membership or individual multilateral initiatives and bilateral agreements (Association Agreement, etc.), and now the process of implementation by European states of a foreign policy course of rapprochement with the EU. At the same time, regionalization is gaining momentum, which most scientists consider rather in the context of fragmentation than globalization. In this process, the category of "needs" of countries from the same

region, and expectations from that region of joint activity, is important. Josef Kukulka, an authority on the systems approach, called such needs “aspirational” (from the Latin *aspiratio* – breathing): a desire for something, for example, a desire to achieve a goal, a desire to implement ambitious plans, etc..¹ After all, the very appearance of general needs is a peculiar reaction of the states of one region to “a certain state of dissatisfaction with the specific conditions of existence and development” and “a subjective feeling of a certain inadequacy.” This was the historical mission of the EU, which the European Economic Community presented to the countries of the “new” Europe – the same needs of humanitarian values and political and economic standards.

It was important for the EU to form a common European consciousness and identity in countries that are ready to share the values of Europeanization based on democratic principles. The policy of the EU regarding the spread of human rights and freedoms, the foundations of the market economy and the rule of law throughout the European space should serve as a meaningful tool. The operative mechanism of the spread of Europeanization was the integration (not necessarily with the aim of gaining membership in the EU) of individual state and non-state actors, the formation of a regional European political-geographical complex of economic cooperation and security within the borders of geographical Europe.

The collective identity of a nation is created socially through the construction of borders. In political science since the 1980s, borders have been considered not only spatially, as physical borders between states, but also symbolically, as invisible borders in people’s minds. These boundaries are constructed discursively and must be understood as imaginary boundaries that separate “us” from “them” and are expressed in various social practices. The creation and destruction of these borders is an important element in the evolution of a nation’s identity. Anssi Paasi created an analytical foundation of social discourses of the study of the connection “identity – borders”. He singled out four discourses: “we/here”, “others/there”, “we/there”, “we/they”. Traditionally, nation-building is based on two main discourses: “we/here” and “others/there”. That is why we are interested in “them”. The discourse “we/here” is used for integration within a territorial unit, such as a national state (in our case, Ukraine). The discourse “others/there” is based on the process of “othering”, which is used to separate the nation from “others”. These discourses unite the population within a certain territory, create a national identity and anchor it to a certain central territory².

1 Kukulka J. *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*. PWN, 1978.

2 Paasi A. *Territories, Boundaries and Consciousness: The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*. Chichester, 1996.

Paasi's work helps to understand why, despite its popularity, the European idea is so difficult to "take root" in our territory. However, it does not illuminate the political components of this process and does not help to understand whether and to what extent the peoples living in the neighbourhood (Ukrainians and Russians, Ukrainians and European peoples) are compatible and exactly identical.

In order to understand them better, it is necessary to turn to the concept of strategic culture (the historical and cultural basis of the state's foreign policy), which is still popular among foreign political scientists and has recently been highlighted in Ukrainian political science. According to the most common definition, strategic culture is "a set of values, guidelines, beliefs, and patterns of behaviour that a nation shares and that originate from social experience and learned narratives, forming a collective identity regarding the respective goals and means of ensuring national security"³.

Colin Gray believed that the concept of "strategic culture" is useful because it creates a context for certain strategic choices. In other words, it helps us a lot when we interpret why decision makers make certain choices. Gray also acknowledged that circumstances force decision-makers to make choices that may go against the state's strategic culture. We can expect that in these circumstances they might have encountered resistance. For example, there would be some debate in society about whether the course of action taken is entirely desirable. Opposition politicians could criticize the new direction of the government's foreign policy. Those who shape public opinion in the media would perhaps also participate in the debate; and public opinion may well show a degree of rejection or even direct opposition to the new course.⁴

Today, one of the least researched cases remains the strategic culture of Ukraine. It is still in the process of development, just like the Ukrainian nation. This means that modern challenges and threats to Ukrainian security are the factors that change the Ukrainian strategic outlook.

Ukrainian leaders were forced to form alliances with their neighbours to avoid war with two or more enemies from the West, East, and South. Consequently, the policy of developing security through diplomacy has made diplomacy one of the most active methods of nation building. At most, it contributed to the formation of such a fundamental feature of Ukrainian strategic culture as the search for a strong partner state, which often led to an asymmetric partnership such as the "patron-client" relationship. Historical experience shows that

3 *Introduction*. In: *Strategic Culture and Weapons of Mass Destruction*. N.Y., 2009.

4 Gray C. *Strategic Culture as Context: the First Generation of Theory Strikes Back*. "Review of International Studies", 1999, Vol. 21, № 1.

within such a partnership, Ukraine is ready to give up part of its own sovereignty and play a secondary role, but only under the condition that its interests and rights are respected by the senior partner. Let us note the immanent desire for Ukrainians to be treated with respect in such a partnership. That is, the willingness to meet the partner's requirements also has a certain limit, the crossing of which most often pushed Ukrainian society, which is usually prone to compromise, to resistance. Examples of this can be shown through the events of the past, namely the national liberation contests of the middle of the 17th century, and Koliivshchyna, as well as recent events, such as the Orange Revolution and both Maidans.

To a large extent, this was a consequence of the time and conditions under which Ukraine was placed. In the 17th century, when a fairly successful attempt to create a Ukrainian state under the leadership of Bohdan Khmelnytskyi gave results, it would hardly have been possible without the support of a strong partner. When Khmelnytskyi opposed the Polish-Lithuanian Commonwealth, he initially focused on the Shining Port and received military assistance from its vassal, the Crimean Khanate. However, aimed at solving tactical tasks, this union was temporary in nature. Later, Khmelnytsky found an ally – the Muscovite Kingdom, which was culturally, linguistically, and religiously very close to Ukrainians. Over time, it became a political tradition for Ukraine to create its own statehood thanks to an alliance with a more powerful state. Here we can cite the example of Hetman Ivan Mazepa, who tried to win freedom from the Russian Empire through an alliance with the Swedish king Charles XII, an attempt that failed to materialize. Another example happened in 1917–1921, when the Russian Empire was in turmoil and the young Ukrainian republic got a chance for independent development, which was connected with the development of Soviet Russia. At that moment, according to the testimony of Volodymyr Vynnychenko, Ukrainians were also considering two different ways – becoming independent only on their own strength or with the support of the West⁵.

Also, in addition to diplomacy as a strategic tool for the survival and development of the state, one of the specific features that the Cossacks inherited from Kievan Rus was a permanent search for increased freedoms from an external patron, if they believed that they were being humiliated too much or having their rights oppressed. So, quoting Bohdan Kistiyakivskyi, “each period of the struggle for independence... was closely connected with any previous repressions against Ukrainianness”⁶.

5 Винниченко В. *Відродження нації. Ч. 3 (Історія української революції: mareць 1917 р. – грудень 1919 р.)*. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=6872>.

6 Кистяківський Б. *Вибране*. Київ, 1996.

So, there are two apparently mutually exclusive things in Ukrainian strategic culture. On the one hand, Ukrainians are ready to unite with a stronger ally, easily giving it the right to rule in this alliance, and on the other hand, even “parental custody of adult children seems to [Ukrainians] an intolerable despotism”⁷.

A characteristic feature of Ukrainians was that, despite their traditional affiliation with the Polish or Russian empires, Ukrainians never strategically defined Poles or Russians as enemies. On the contrary, to a certain extent, Ukrainians have undergone processes of convergence with both dominant political cultures. This fact has led to a rather low “pain threshold” of the strategic culture of Ukrainians. This feature is one of the most striking differences between Russian and Ukrainian strategic cultures. The former traditionally emphasizes the advantages of its own identity over the so-called “others” and feels very vulnerable to the prospect of Western civilization approaching its borders. The latter is open to any type of integration and coexistence with the “others”.

Some features seem to bring Ukrainian strategic culture closer to the European one than to any other. According to Iryna Maksymenko and Denys Kuzmin, a characteristic feature of the EU’s strategic culture is the absence of the term “enemy” and a focus on security threats with the use of normative instruments to neutralize them. Ukraine’s strategic culture also shares such features of the EU’s culture as openness to cooperation and peaceful coexistence with other states, rejection of confrontational approaches, and commitment to diplomatic means in resolving contradictions and conflicts. That is why Ukraine was the first of the former Soviet republics to declare a course of restoring close contacts with European countries, and joining pan-European and regional integration processes. Such a course is completely organic, it is its civilizational choice made long ago and has not been cancelled⁸.

However, unlike the classical actors of international relations, the EU relies only on soft power in security issues: by spreading its own ideas, norms, and rules, it influences the social and political systems of other states, creates conditions for mutual trust and communication, which ensures the resolution of disputes without war. The choice of a clear format for relations with CEE countries – from association to enlargement – has been successfully applied to Central and Eastern Europe. At the same time, the situation with Ukraine has been more

7 Костомаров Н. *Две русские народности*. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos38.htm>

8 Maksymenko I., Kuzmin D. *Ukraine – European Union Relations through the Prism of Strategic Culture*. In: *Strategic Culture and Foreign Policy of Ukraine*/ed. I. Koval, O. Brusylowska, V. Dubovyk. Odesa, 2017.

complicated. Europe did not know Ukraine; at the time of its independence, it was a “big white spot” on the mental geographical map of Europe⁹.

Ukraine was attributed the main features of East Slavic culture, which was equated with Russian culture, which is not at all similar to European culture. Referring to Samuel Huntington’s thesis that different cultures cannot coexist peacefully, opponents of Ukraine’s integration into the EU have been saying that our country should build its future in the “Slavic system”¹⁰.

In July 1993, the Verkhovna Rada of Ukraine officially defined Ukraine’s full membership in the European Communities as a long-term goal of Ukrainian foreign policy¹¹. But it was only in January 1999 that the EU’s Common Strategy for Ukraine recognized Ukraine’s European choice and aspirations, and that comprehensive cooperation was in the EU’s best interests, as it was an essential factor for peace, stability, and prosperity in the newly united Europe¹².

Unfortunately, the lack of understanding of Ukraine’s European integration on both sides, in the words of John Tedstrom, resembled a “dialogue of the deaf” and continued to determine the nature of relations between Kyiv and Brussels¹³.

The Orange Revolution had a positive impact on attitudes toward Ukraine. The active participation of civil society and peaceful protests of the population, which advocated democratic development of the state and a pro-European foreign policy, became obvious evidence of the European identity of the Ukrainian people for EU citizens. Ukraine became more understandable to them, an integral part of the single European space, and began to move from being “other” to being “one of their own”. A proof of this is the fact that in mid-2005, 55% of respondents from Germany, France, Great Britain, Italy, Spain, and Poland supported Ukraine’s accession to the EU¹⁴.

Unfortunately, in the subsequent period, President Yushchenko wasted time, which, as subsequent events have shown, was short. Disillusionment with the policies of the Ukrainian “elites” once again brought the Ukrainian people to the

9 Каппелер А. У тіні Росії. Як Україна зникла з європейської свідомості. URL: <http://maidan.org.ua/2015/06/u-tini-rosiji-yak-ukrajina-znykla-z-jeuropejskoji-svidomosti/>

10 Геополітичне майбутнє України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19–20 березня 1998 р.)/ред. Б. Гуменюк. Київ, 1998.

11 Постанова Верховної Ради «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 02.07.1993. № 3360-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

12 Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_492

13 Tedstrom J. *The EU and Ukraine: A Transatlantic View*. In: *The EU and Ukraine: Neighbours, Friends, Partners?* London, 2001.

14 Україна: стратегічні пріоритети: Аналітичні оцінки-2005: монографія/відп. ред. О. Власюк. Київ 2005.

streets, but instead of consolidating, society was split once again, largely due to external interference. The EU, in its turn, failed to adequately assess Russia's readiness for extraordinary steps after the Euromaidan events; the voices of EU representatives supporting "the right of all sovereign states to conduct foreign policy without external pressure" were weak and did not correspond to the previously declared "value-based" EU policy in the region¹⁵. Expecting a decisive reaction from the EU to Russia's actions that violated international norms and the territorial integrity of the state due to its European orientation, Kyiv was disappointed by the ambiguity of the EU's policy during the annexation of Crimea and the outbreak of the armed conflict in eastern Ukraine¹⁶.

Thus, studying the academic discourse on Ukraine's relations with the EU, we see that Ukraine suffered because its European partners did not perceive it in the way Ukrainians wanted. But if we take a dispassionate look at the activities of Ukraine's political elites, the fears of Europeans about this partnership become more understandable.

This discussion was raised in our article "The European Idea in Ukraine: Political Discussions in the Verkhovna Rada on the Eve of the Vilnius Summit (2013)". It was noted that during the year under study, representatives of the ruling Party of Regions completely ignored the European topic. The silence regarding Europe in any context was officially explained as follows: "We are steadily moving towards Europe. What else is there to say? It's much better to discuss ongoing economic problems". The silence on the European topic by representatives of the Party of Regions in the Verkhovna Rada came as a surprise to the author, as President Yanukovich had constantly attached optimistic connotations to this issue. He claimed that he had made significant progress in the negotiations on the Stabilisation and Association Agreement with the EU and had done much more than his predecessor, Viktor Yushchenko, on the path to European integration. This discrepancy could not have impressed European partners and led to negative assumptions towards Ukraine.

In the public speeches of the opposition – representatives of Batkivshchyna, UDAR, and Svoboda – the European topic was also discussed in a purely utilitarian way: only in the context of Ukraine's European integration. It seems that the "European idea" was not part of their broader worldview. Accession to the EU was seen as a means of solving economic, social, and political problems. However, they never mentioned that the process of internal reforms is an internal

15 *European Council Conclusions* (19/20 December 2013). URL: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-217-2013-INIT/en/pdf

16 *Заява голів держав і урядів ЄС щодо України* (07/03/2014). URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2014/2014_03_07_01_uk.htm

affair of the state, that it is a matter of civil society's maturity, etc. Thus, the main point of exploiting the European discourse in the parliament was simple: The EU was perceived as a mythical force that could save Ukrainians from poverty and oppression. It is important not only what MPs talked about and how they talked about it, but also what they preferred not to mention. Among the most important omissions in the opposition's speeches were the following. The term "values" remained extremely unpopular among Ukrainian politicians; the notion of "European values" was even more alien to MPs. The study of the political vocabulary of opposition leaders led to the conclusion that populism is their common characteristic. They articulated only those opinions that were supported by voters in their eyes. Parliamentary disputes were used to disguise political principles and positions. Therefore, the veracity of the opposition's pro-Western and pro-European yearnings was questionable. Despite the fact that Batkivshchyna and UDAR cooperated with centre-right political parties in Europe on the international stage, they did not technically become European parties (with corresponding program principles and value systems)¹⁷. Thus, the use of the "European idea" in Ukraine was widespread, but not deep. This has led to a certain crisis of confidence in Ukraine's relations with the EU and strategic uncertainty on the part of both actors about the future format of relations under the influence of growing geopolitical contradictions on the continent. This situation negatively affected the attitude of Ukrainians towards the EU. Thus, while in 2010 52.8% of respondents supported the idea of Ukraine's integration into the EU, in the first half of 2013 – only 45.8%.¹⁸.

However, this did not change the expectations of the Ukrainian people that the EU-Ukraine Association Agreement would contribute to the formation of a European identity in Ukraine, become an impetus and a certain algorithm for the development of a new form of socio-political relations, as well as a modernization mechanism for building the economy and political system and innovative development as a guarantee of the country's stable progress. Already by 21 March 2014, just a few days after the annexation of Crimea, the political chapters of the Association were signed, with the economic parts of the agreement following four

17 Brusylovska O. «European idea» in Ukraine: Political Discussions in Verkhovna Rada on the Eve of Vilnius Summit (2013). In: Constructing "Europe" and spread of European values: Selected articles/ed. L. Mazylis. Kaunas, 2014. URL: http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:B.03~2014~ISBN_978-609-467-058-9

18 Відносини ЄС – Україна – Росія: проблеми і перспективи (Аналітична доповідь Центру Разумкова). "Національна безпека і оборона", 2012, № 4–5; Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи. "Національна безпека і оборона", 2013, № 3–4.

months later, on 27 June. The mutual ratification of the Association Agreement by the Verkhovna Rada and the European Parliament on 16 September 2014 was a powerful symbol of the determination to bring Ukraine closer to the EU.¹⁹ In his inaugural speech, President Poroshenko reminded that “the European choice is the heart of our national ideal, the choice made by our ancestors”²⁰.

The signing and ratification of the AA formalized Ukraine’s European integration priorities and its withdrawal from the zone of Russian geopolitical influence. This period is marked by the acquisition of a new quality of the EU-Ukraine partnership, joint opposition to Russian aggression, and the final approval and legal consolidation of the irreversibility of Ukraine’s European integration course. However, the postponement of the start of the EU-Ukraine Free Trade Area (FTA) until 1 January 2016 was ambiguously perceived both in Ukraine and among EU members²¹. The results of the implementation of the Agreement for 2017–2020 were a cause for mutual concern – in 2017, the overall progress of implementation was estimated at 41%. In 2020, the pace slowed to 34%²².

Another problem was the limited scope of sanctions against Russia, which were imposed after the attempted annexation of Crimea. The EU’s actions did not convince the Kremlin to take the EU as a serious partner and seek a peaceful solution to the conflict with Ukraine. Finally, France and Germany, lacking an effective mechanism to force Russia to fulfil its obligations, were inclined to put more pressure on Ukraine to implement the Minsk agreements within the Normandy Group. As the French publicist Alain Guimol noted, “The interests of Europeans and Ukrainians within this format do not necessarily coincide”²³. Thus, the EU did not take the chance to increase its international power by taking a more decisive stance against Russian aggression towards Ukraine before the outbreak of full-scale war in February 2022.

At the turn of 2013–2014, the EU was still a union of nation-states, but global developments in information technology and unprecedented population mobility had transformed the nature of states and the nature of the EU. Referring to the words of the President of the European Council Donald Tusk, who in 2016 acknowledged that “the Ukrainian people deserve more” and “Ukraine’s success

19 *Угода про асоціацію*. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/>

20 Порошенко П. *Європейський вибір – це серце нашого національного ідеалу*. “Зовнішні справи”, 2014, № 5.

21 *Політичний діалог*. “International Weekly”, 2014, № 15 (03.09.2014–17.09.2014).

22 *Україна-ЄС: шлях до політичної асоціації*. Центр Разумкова. Київ, 2021.

23 *Чи є майбутнє у «нормандської четвірки»?* URL: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/10/161019_normandy_format_quartet_it

will be the success of the whole of Europe”, one could predict Ukraine would further integrate into the European space, despite the lack of an ingrained liberal democratic culture in Ukrainian society. That is why Ukraine, as a state with common borders with the EU and Russia, is caught between the effects of soft normative Europeanisation (in the form of democratic transformations within the country) and the onslaught of the aggressive “Russian world”.

Paradoxically, it was Russia’s war against Ukraine that prompted the EU to radically change its policy towards Ukraine and intensify its support for Ukraine in all areas, including intensifying the dialogue on EU membership.

Paul Maddrell predicted that “Putin’s policy will only fail, just as Stalin and his successors failed if the West proves too united and too strong to be defeated. To regain their eastern and southern territories, Ukrainians will not only have to fight a long war but also receive enormous military, financial and economic assistance from Europe. The United States cannot be expected to provide the lion’s share of assistance, as it has done in the past. Ukraine’s full membership in the EU should be seen as a way to strengthen the country.”²⁴

This gives hope for the possibility of a positive future scenario. We are witnessing the emergence of a new concept of the EU’s foreign policy and a shift from “strategic partnership” to “strategic confrontation” with Russia. So, the worst principle of the previous policy – “business-as-usual” – is probably a thing of the past. An era of prolonged confrontation with Russia has begun: Putin has made it clear that his ambitions go beyond Ukraine to Central Europe. It is crucial for the EU to thwart its plans in Ukraine and secure its borders for the long term. This will require large-scale countermeasures: massive sanctions, “squeezing out the oligarchs”, divestment, cultural and sport boycotts, support for Ukraine with military, economic, and humanitarian aid, and guarantees of international criminal legal protection in the long term. It is important to understand that despite the fact that all of this comes at a high price it is the price of finally defeating Putin. Standing up to Putin as he seeks to destroy Ukraine’s freedom protects not only Ukraine and its people; it protects the core values of Western democracies and therefore their national interests. Thus, today we see a fairly stable opinion on the part of the EU about the possibility of supporting Ukraine, which has become a key factor in the future security of Europe. However, to develop an effective strategy, the EU, like Ukraine, needs a fundamentally new approach and new thinking, based not only on solving the current problems associated with the war but also on a scientific understanding of the peculiarities of Ukrainian identity and the underlying processes within the transitional Ukrainian society.

24 Maddrell P. *Interview*, Odesa, May 10, 2022.

IRYNA MATIASH

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW

PUBLIC DIPLOMACY OF THE FIRST LADY: TRADITIONAL RESPONSIBILITIES AND NEW TOOLS (ON THE EXAMPLE OF UKRAINE AND POLAND)

Abstract:

The article highlights the essence of the concept of “public diplomacy” as an effective direction of the state’s strategic communications with the aim of forming its positive image and consolidating brands in the global information space, its tasks and expanding the toolkit in the conditions of the war waged by the Russian Federation against Ukraine as an independent nuclear-free state. The key problems of public diplomacy, which are researched by scientists of different countries and implemented in practice by diplomats and representatives of civil society, are considered. During the war, official diplomacy activated traditional tools, while the toolkit and range of subjects of public diplomacy expanded significantly. The use of tools of public diplomacy is increasingly present in the activities of First Ladies. They are of particular importance for Ukraine after the start of a large-scale war, because they expand the possibilities of reporting fruitful information about Russia’s war crimes. The use of tools of public diplomacy by the wives of heads of state in their activities is shown in the historical development on the example of Ukraine and Poland (Maria Hrushevskya, Oleksandra Pilsudska, Olga Petliura, Mikhalina Moshchytska, Olena Zelenska, Agata Kornhauser-Duda). Using the example of the activities of the First Ladies of Ukraine and Poland, it is shown that Agatha Kornhauser-Duda and Olena Zelenska changed the perception of the role of presidents’ wives in the development of public diplomacy.

Streszczenie: Artykuł analizuje istotę koncepcji „dyplomacji publicznej” jako skutecznego kierunku strategicznej komunikacji państwa w celu kształtowania

jego pozytywnego wizerunku i utrwalania marek w globalnej przestrzeni informacyjnej, jej zadań i poszerzania zestawu narzędzi w warunkach wojny prowadzonej przez Federację Rosyjską przeciwko Ukrainie jako niezależnemu państwu bezaatomowemu. Omówiono kluczowe problemy dyplomacji publicznej, które są badane przez naukowców z różnych krajów i wdrażane w praktyce przez dyplomatów i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego. W warunkach wojny oficjalna dyplomacja uruchomiła tradycyjne narzędzia, w zamian znacznie rozszerzył się zestaw narzędzi i krąg podmiotów dyplomacji publicznej. Wykorzystanie narzędzi dyplomacji publicznej jest coraz częściej obecne w działaniach Pierwszych Dam. Dla Ukrainy mają one szczególne znaczenie po rozpoczęciu wojny na dużą skalę na Ukrainie, ponieważ poszerzają możliwości przekazywania prawdziwych informacji o zbrodniach wojennych Rosji. Wykorzystanie narzędzi dyplomacji publicznej przez żony głów państw w swoich działaniach pokazano w rozwoju historycznym na przykładzie Ukrainy i Polski (Maria Hruszewska, Aleksandra Piłsudska, Olga Petlura, Michalina Mościcka, Olena Zeleńska, Agata Kornhauser-Duda). Na przykładzie działań Pierwszych Dam Ukrainy i Polski pokazano, że Agatha Kornhauser-Duda i Olena Zeleńska zmieniły postrzeganie roli żon prezydentów w rozwoju dyplomacji publicznej.

Key words: Key words: public diplomacy, First Lady, Russia's war against Ukraine.

Introduction

The hybrid war against Ukraine launched by Russia in 2014, and especially the Russian military invasion on February 24, 2022, has become an extraordinary challenge for both official and public diplomacy. Not only in Ukraine, but in all civilized countries. The soft influence of public diplomacy methods as a system of measures by which the state communicates with the public of other states through a combination of information and cultural and educational activities, in peacetime, has allowed us to shape the perception of the image of one country by politicians and the public of another. Russia's military attack has intensified the global demand for truthful information about Ukraine. At the same time, the issue of countering fake news has become more critical, as the Russian side has intensified its production to ensure that Russian society supports the government's aggressive plans and discredit Ukraine in the international arena. In these circumstances, official diplomacy has intensified its traditional tools, while the tools and range of actors in public diplomacy have expanded significantly.

The purpose of this publication is to highlight the historical background of the use of public diplomacy tools by First Ladies and the role of the First Lady's Institute in the development of public diplomacy in modern conditions, using the examples of Ukraine and Poland.

From the historiography of the problem

The historiography of the problem has two components, the first of which is related to the study of the concept of "public diplomacy," and the second to the understanding of the phenomenon of the First Lady's Institute. Both components have been sufficiently studied in different countries, but the topic in question has not received special coverage.

Among the first mentions of public diplomacy in the sense of the responsibility of statesmen for the impression they seek to make on foreign audiences ("American statesmen should remember that if they want to make a certain impression on us, as they intend, they must set an example for their own people, and this public diplomacy will be the most effective way to do so") is an article in the British newspaper *The Times* back in 1856, dedicated to the activities of the 14th President of the United States, Franklin Pierce¹. The beginning of the use of public diplomacy tools in practice is associated with the activities of the Committee on Public Information², which existed from 14 April 1917 until 30 June 1919. Its creation was initiated by the 28th President of the United States, Woodrow Wilson, and was headed by an experienced journalist George Creel. The organization's staff and volunteers prepared and distributed printed materials, posters, provided materials about the war to film producers and ensured that they "portrayed the US role in it positively", and spoke at cinemas during four-minute³ patriotic appeals, as well as at churches, educational institutions, and various institutions and organizations to garner public support against any attempt to stop US involvement in the war⁴.

Ukrainian scholars have found that at this time, the Ukrainian diplomatic service, founded during the Ukrainian Revolution of 1917-1921 in the closest

1 Дубов Д., *Публічна дипломатія США в добу Холодної війни. Як США завойовували «серця і розум людей» (у дзеркалі розсекречених документів ЦРУ): аналіт. доп.*, Київ 2020, с. 11.

2 Kazin, M. *The Populist Persuasion*, New York 1995, p. 69.

3 This is how long the breaks needed to change rollers lasted.

4 Joseph S. Nye, Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York 2004, chapter 4, *Wielding Soft Power*, http://berkeleycenter.hks.harvard.edu/files/joe_nye_wielding_soft_power.pdf, [access: 12. 04.2023].

version to modern form⁵, began informational and cultural activities in different countries to convey the idea of the existence of an independent Ukraine from the Bolsheviks. The regulatory framework for international information work was the Law “On Amendments to the Law on Embassy Staffs” adopted by the Council of Ministers of the Ukrainian People’s Republic in April 1919, which defined the main task of diplomatic missions of that time as “correctly informing the European community about Ukrainian affairs in order to achieve a positive impact on the development of European attitudes towards the Ukrainian people and the restoration of its state”⁶. The heads of missions in the countries of destination, communicating with politicians, government, public and church figures in the country of destination, were convinced that they would have to “reckon with the worst enemy – complete ignorance of what Ukraine is, what the Ukrainian people are, and what their aspirations are”⁷. No less troublesome was the “second enemy” – gossip, rumors and insinuations about Ukrainians created by Russians⁸. The conclusion about “the need to strengthen the propaganda activities of diplomatic missions as a means of affirming the Ukrainian idea” was made during a meeting of ambassadors and heads of diplomatic missions in Vienna on 1822 June 1919. The meeting’s resolution included information activities among the main tasks of Ukrainian diplomacy⁹.

An important instrument of the UPR’s foreign policy activities was the cultural product as a component of information and cultural work. In 1919, for the first time, a tour of the Republican Chapel, led by Kyrylo Stetsenko and

5 In late December 1918 and early February 1919, the largest number of foreign missions of the UPR was established (compared to the period of the Ukrainian Central Rada and the Hetmanate). Along with the embassies that continued to operate in Germany, Austria, Bulgaria, Turkey and Finland, diplomatic missions were established in the United Kingdom, the United States, Belgium, the Vatican, Greece, Denmark, the Baltic States (Latvia, Lithuania, Estonia) and the Caucasus (Azerbaijan, Armenia, Georgia), Italy, the Netherlands, Norway, Poland, Romania, Hungary, Czechoslovakia, Sweden, Switzerland; an attempt was made to send a mission to Japan.

6 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 2, спр.1, арк.12

7 Липинський В., *Листи до братів – хліборобів*, [в] «Твори. Архів. Студії / [за заг. ред. Я. Пеленський]. Київ – Філадельфія 1995, с. 12.

8 Idid.

9 Матяш І. «Основною орієнтацією...мусить бути орієнтація українська»: (Протоколи віденської серпневої Наради послів і голів дипломатичних місій 1920 р. Джерело з історії української дипломатії), «Україна дипломатична: науковий щорічник», 2005, вип. 6, с. 107.

Oleksandr Koshytsia¹⁰, was used as a tool for representing the state through art, with a political, musical and propaganda mission. The tools of public diplomacy, without naming this term, were used not only in the field of official diplomacy, but also in the activities of emigrant public organizations who were unable to return to Ukraine after the end of the Liberation Movement.

The concept of “public diplomacy” in combination with the concept of propaganda was used later. During the Cold War, the term “propaganda” was used to promote ideas and values in an aggressive manner and had a predominantly negative connotation.

In particular, the CIA memo “Current Position of the USSR on Disarmament” of 20 February 1957 stated that “during the past two years, the USSR has also announced its own unilateral disarmament measures with the express purpose of putting pressure on the public opinion of Western governments to reduce arms spending in the absence of an international agreement. This is public diplomacy and propaganda for the sake of a formal agreement...”¹¹.

As a separate area of research, public diplomacy began to be considered in the works of Edmund A. Gullion (1913–1998), an American diplomat and dean of the Fletcher School of Law and Diplomacy at Tufts University in Medford, Massachusetts, USA, in connection with the establishment of the Edward R. Murrow Centre for Public Diplomacy at the school. Gullion proposed the new term in 1965 as a synonym for the term “propaganda”. The researcher emphasized that public diplomacy deals with public influence on the implementation of foreign policy and requires dialogue. He understood public diplomacy as a means of ensuring that governments, private groups and individuals influence the public perception of one country’s policy by another, and shaping public opinion about the country in foreign countries¹².

Subsequently, the definition of public diplomacy as “the process of government communication with the foreign public to familiarize it with the ideas and ideals of the nation, institutions and culture, current policies and goals” to reduce misunderstandings in relations between countries was proposed by diplo-

10 Калущка, Н., Пархоменко Л. *Олександр Кошиць: мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя*. Київ 2012; Пересунько Т. *Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира»*. Місія капели Олександра Кошиця (1919–1924), Київ 2019.

11 Дубов Д. *Публічна дипломатія США в добу Холодної війни...* С. 11.

12 *Routledge handbook of public diplomacy* / N. Snow, P. M. Taylor, eds. Abingdon 2009, p. 19.

mat and scholar Hans N. Tuch¹³. Michael Lee¹⁴ emphasized the role of the public in promoting a positive image of the state. The author of the theory of soft power, Harvard University professor Joseph S. Nye, considered political values (ideology) along with culture as a set of values important to society and diplomacy in the broad sense to be tools for strengthening the state's position in the foreign arena, which make it possible to form its positive image, ensuring improved relations with other countries¹⁵.

John Arquilla and David Ronfeldt, experts of the RAND Analytical Centre of the US Administration, proposed combining the concepts of cyberspace and information sphere into a single "noosphere" in public administration. Giving a new meaning to the concept of "noopolitics" proposed by the French scientist Edouard Le Roy and developed by his contemporaries Pierre Teilhard de Chardin and Vladimir Vernadsky, they stated in their concept of "noopolitics" the emergence of the so-called "noowar" based on soft power – information warfare capable of purposefully, quickly and secretly influencing the enemy's information systems in order to undermine its politics, economy, and combat capability¹⁶.

Eytan Gilboa¹⁷, Director of the Center for International Communication at Bar-Ilan University (Ramat Gan, Israel), considers public diplomacy as direct communication between the state and foreign citizens to influence their thinking; a way of government communication to form an understanding of national ideas and goals, values, and culture; and activities in the field of information, education, and culture to influence foreign governments through the citizens of a particular country. The researcher distinguishes between the model of public diplomacy, where state and non-state actors use the media and other communication channels to influence public opinion in foreign societies; media diplomacy, where officials use the media to communicate with actors and facilitate con-

13 Tuch, H. *Communicating with the World: U.S. Public Diplomacy Overseas*, New York 1990, 225p.

14 Lee, M. *The Projection of Australia Overseas: The Origins of the Council for Australia Abroad* «Australian Journal of Public Administration», 1991, № 50(1), p. 38-46.

15 Nye J. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York 2004. 192 p.; Nye J. *Public Diplomacy and Soft Power*, «The Annals of the American Academy of Political and Social Science», 2008, vol. 616, p. 101-102.

16 Arquilla J., Ronfeldt D. *The Emergence of Noopolitik: Towards an American Information Strategy*, RAND/MA-103305D. 1999. 102 p.

17 Gilboa, E. *Searching for a theory of public diplomacy*, «The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science», 2008, vol. 616, No. 55, p. 57.

flict resolution; and media mediation diplomacy, where journalists temporarily assume the role of diplomats and act as mediators in international negotiations¹⁸.

Instead, in 2008, James Kenneth Glassman, the US Under Secretary of State for Public Diplomacy and Public Affairs, noted the decline in popularity of traditional media and outlined a new direction of public diplomacy – “public diplomacy 2.0”. It was a way of communicating with foreign audiences through the use of social networks, blogs, and mobile gaming applications to achieve US foreign policy objectives (primarily in the fight against terrorism)¹⁹.

They emphasized the potential of the global network not only to create a positive image of the state, but also to discredit geopolitical competitors in the international arena or to articulate their own position on topical issues in the context of information warfare. This area of public diplomacy was later given several names (digital diplomacy, cyber diplomacy) with the same essence: influencing foreign audiences by posting radio and television programs on the Internet, monitoring discussions in the blogosphere, creating personalized pages of members of the US government on social media²⁰.

Nicholas J. Cull²¹, a professor for the Master’s in Public Diplomacy program at the Annenberg School for Communication and Journalism at the University of Southern California, pointed to the strengthening of the role of public diplomacy as a method used by governments and non-state actors to defend their interests in international politics by interacting with societies in other countries. The researcher identified the following elements in public diplomacy: perception (search and collection of relevant information as the basis of a public diplomacy strategy); implementation (promotion of values, explanation of political steps, other information work as a tool for adjusting public opinion); cultural diplomacy (stimulating interest in language, literature and art as a way to mutual understanding); exchanges (establishing educational and scientific ties through foreign students or specialists and demonstrating the life of the country from the inside); media (television and radio programs for foreign audiences as an important source of information about the country); psychological warfare (an additional element intended for use in crisis situations)²². N. Cull pointed to the

18 Gilboa, E. *Diplomacy in the media age: Three models of uses and effects*, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09592290108406201> [access: 10. 10.2021]

19 Glassman, J. *Public Diplomacy 2.0: A New Approach to Global Engagement*, <http://2001-2009.state.gov/r/us/2008/112605.htm>. [access: 10. 10.2021]

20 Gilboa, E. *Diplomacy in the media age*.

21 Cull, J. *Public Diplomacy before Gullion. The Evolution of a Phrase* / P. Taylor and N. Snow (eds.) *The Routledge Handbook of Public Diplomacy*. New York 2009. 382 p.

22 Cull, J. *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. «Figueroa press», LA, 2009, p. 21, <http://uscpublicdiplomacy.org/publications/perspectives> [access: 10. 10.2021]

inherent desire of new public diplomacy not only to improve the country's image, but also to create a brand; to develop interaction not only vertically (state – public), but also horizontally between representatives of societies; to build relations on the basis of dialogue.

The author of the term “branding”, borrowed from marketing, is considered to be an independent political adviser on building the national brand image of the state, the English scientist Simon Anholt. He has developed a comprehensive approach to territory branding, as opposed to a specialized approach focused on a single aspect (for example, tourism). He identified tourism, politics, export brands, business and investment, culture and people (immigration) as universal elements of a modern territory brand.

German researchers Claudia Auer and Alice Srugies²³ have emphasized that public diplomacy should be based on honesty and self-critical reflection, as concealing negative facts and distorting information broadcast to target audiences can have a negative impact instead of the expected one. The subjects of public diplomacy are state bodies, NGOs and private groups in the political-military, social, cultural, economic, educational and scientific systems, expanding the concept of public diplomacy with approaches from communication science and sociology, taking into account the behavior of various actors in a decentralized system, their interests, their institutional structures, constellations and social subsystems²⁴.

In Ukrainian historiography, the concept of “public diplomacy” appeared in the 21st century. The issues of public diplomacy have attracted the attention of contemporary Ukrainian researchers in the field of political science, theory and practice of international relations, and cultural studies²⁵. Adopted on 25 March

23 Auer C., Srugies A. *Public Diplomacy in Germany. CPD Perspectives on Public Diplomacy*. 2013. Paper 5. 55 p.

24 Ibidem, p. 12-15.

25 Грачевська Г. *Парадипломатія як складник процесів регіоналізації на сучасному етапі*, «Політологія», 2014, № 12 (116), с. 77–82; Гуцал С. *Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави*, «Стратегічні пріоритети», 2010, № 3 (16), с. 106–113; Сухорильський П., Місюк І. *Поняття та сутність громадської дипломатії* «Політологія», 2011, № 1 (75), с. 178–180; Сивак Т. *Публічна дипломатія як інтеграційний компонент стратегічних комунікацій у публічному управлінні*, «Право та державне управління», 2019, № 3 (36), т. 2. С. 84–93; Процюк М. *Публічна і культурна дипломатія як засіб «м'якої сили» України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети*. «Наук. вісник Дипломатичної академії України», 2016, вип. 23 (2), с. 21–28; Балабанов К., Трофименко М. *«Публічна дипломатія» як відповідь на виклики сучасності*, «Україна дипломатична», 2013, вип. 14. С. 989–1021; Трофименко М. *Публічна дипломатія ФРН*, «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія», 2015, вип. 13–14, с. 310–321 та ін.

2021 by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Public Diplomacy Strategy for 2021–2025 contains a formulation of its components – seven areas of activity to promote a positive image of the state: cultural diplomacy, expert diplomacy, economic diplomacy, culinary diplomacy, digital diplomacy, scientific and educational diplomacy, and sports diplomacy²⁶. At the same time, the main actors of public diplomacy have already been identified as the apparatus of the MFA, the Ukrainian Institute, and foreign diplomatic missions, but it has also been indicated that representatives of civil society and Ukrainians abroad can be involved in the implementation of public diplomacy tasks.

Polish scholars have made a significant contribution to the global historiography of public diplomacy. Professor Beata Ociepka is an outstanding specialist in this field. Under her editorship, the first Polish special publications in this field were published in 2008. In the following years, both in the activities of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland and in Polish historiography, public diplomacy has been focused on such areas as economic, cultural and historical diplomacy; sports diplomacy, development cooperation, and the Eastern Partnership²⁷.

In general, the problems of public diplomacy as an effective area of strategic communications of the state, in order to form its positive image and consolidate brands in the global information space, are studied by scholars from different countries and implemented in practice by diplomats and representatives of civil society.

The institution of the First Lady is not usually distinguished among the subjects of public diplomacy. The position of the First Lady is not officially established in most countries, but the range of responsibilities is usually similar. They are localized in the areas of healthcare, education and culture, the fight against poverty and drug abuse, environmental protection, ceremonial functions, maintaining diplomatic relations with the spouses and families of other heads of state, etc. However, according to American researchers Keith Erickson and Stephanie Thomson, “first ladies could competently perform the role of foreign policy diplomacy because they understand its political significance”²⁸.

26 *Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки*, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> . [access: 25.03.2022].

27 Ociepka, B. *Nowa dyplomacja publiczna. Perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego* [New public diplomacy. The prospects of theory of international relations and political communication]. «Przegląd Strategiczny», 2012, no. 1, pp. 129–139; Ry-niejska-Kiełdanowicz, M. *Dyplomacja publiczna Unii Europejskiej*, Warsaw 2020.

28 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1041794X.2011.647502> [access: 12.04.2023].

Robert P. Watson, associate professor and director of American studies at Lynn University, also pointed to the diplomatic mission as one of the duties of the First Ladies of the United States (mother and wife; public figure and celebrity; hostess to the nation; symbol of the American woman; steward and keeper of the White House; agitator; social advocate and champion of social issues; spokesperson for the president; partner of the president; supporter of the president's political party)²⁹. The life and activities of presidential wives, their role in domestic and foreign policy, and the state's international contacts are most actively studied in the United States³⁰. The term "First Lady" is considered to be borrowed from the United States, and its spread is associated with the 1930s. There is no consensus among researchers as to the beginning of the term's use. Among the earliest uses of the title is an article in the St Johnsbury Caledonian newspaper in 1838 mentioning Martha Washington and a speech by the 12th US President Zachary Taylor at the funeral of Dolley Madison, the wife of the 4th US President James Madison, in 1849. The time of the title's first official appearance is 1877, when Lucille "Lucy" Ware Webb Hayes, the wife of the 19th President of the United States Rutherford Hayes, was named after her³¹.

The use of public diplomacy tools by First Ladies was highlighted by JeeYun (Sophia) Baik (cultural diplomacy of the First Lady of China)³², Tanya Strugar (culinary diplomacy of the First Lady of Japan)³³, Christian Reynolds (participation in the Kimchi-Diplomacy project of the First Lady of the Republic of Korea)³⁴, Shannon Tiezzi (cultural diplomacy of the First Lady of the United States)³⁵,

29 Watson R. *The Presidents' Wives: Reassessing the Office of First Lady*, 2000. c. 72.

30 O'Connor K., Nye B., Assendelft L. *Wives in the White House: The Political Influence of First Ladies*, «Presidential Studies Quarterly», 1996, № 26, c. 835–853; Mayo E. *Party politics: the political impact of the first ladies' social role*, «The Social Science Journal», 2000, №37, c. 577–590; Gould L. *First Lady as Catalyst: Lady Bird Johnson and Highway Beautification in the 1960s.*, «Environmental History Review», 1986, № 10, c. 76–92.

31 O'Connor K. *Wives in the White House*...c. 835–853.

32 JeeYun (Sophia) Baik, Peng Liyuan, *China's First Lady in Diplomacy*, <https://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u20150/BestStudentPaper2014.pdf> [access: 30.03.2023].

33 Strugar T. *Eastern Gastrodiplomatic Efforts: Asian Nations as Pioneers in the use of Cuisine in Cultural Diplomacy*, https://www.academia.edu/39546056/Eastern_Gastrodiplomatic_Efforts_Asian_Nations_As_Pioneers_In_The_Use_of_Cuisine_In_Cultural_Diplomacy [access: 30.03.2023].

34 Reynolds, C. *Diplomatic gastronomy* «The convivial nature of the power of prestige, cultural diplomacy and soft power», Trapido, 2008, vol. III-IV, p. 23-32.

35 Tiezzi S, *Michelle Obama's China Trip*, <https://thedi diplomat.com/2014/03/michelle-obamas-china-trip/> (30.03.2023)

Inna Kalita (activities of the First Ladies of Russia, Belarus, and Ukraine)³⁶, Iryna Bondar (public diplomacy of the First Ladies of Poland and Ukraine)³⁷, and others. The study of these aspects of the First Ladies' activities shows that the wives of heads of state are increasingly using public diplomacy tools. For Ukraine, they are of particular importance after the outbreak of a large-scale war in Ukraine, expanding the possibilities of conveying truthful information about Russia's war crimes.

From the history of First Ladies' involvement in promoting the image of the state

In Ukraine, an approach to such a role can be seen in the activities of the wife of the head of the Ukrainian Central Rada from 3 March 1917 to 29 April 1918. Mykhailo Hrushevsky. At the time, the post of president did not exist in Ukraine, and the head of the UCR (as indicated on his business card, "President du Parlement D'Ukraine") was essentially the first person in the newly created state. A Lviv teacher, and priest's daughter, Anna (Ivanna)-Mariia Voyakivska, became the wife of Mykhailo Hrushevsky, a professor at Lviv University, in May 1896. During her husband's tenure in the highest post of state, M. Hrushevsky's status was not officially defined, but her activities laid the foundations for the First Lady Institute in Ukraine. She was active in public and educational activities. In 1901-1915, M. Hrushevsky headed the charitable society "Russian Zahoronka" (after 1912 – "Ukrainian Zahoronka"), which took care of children by organizing kindergartens, providing pedagogical supervision, patriotic education, and their mothers by providing financial assistance³⁸, contributed to the creation of the Ukrainian Girls' Institute in Przemysl, and cooperated with the Ukrainian-Russian Publishing Union, the Ruthene Women's Club, the Ukrainian-Russian Dra-

36 Каліта І., *Институт Первой Леди в опыте Восточной Славии*, https://www.researchgate.net/publication/309188659_Institut_Pervoj_Ledi_v_opyop_vostvosto_Slavii_The_First_Lady_Institut_in_the_experience_of_the_Eastern_Slavia [access: 30.03.2023].

37 Бондар І., *Культурна дипломатія першої леді України*, «Вісник СНТ Донецького національного університету імені Василя Стуса», 2020, вип. 12, т. 2, с. 26-31; Бондар І. *Перші леді Польщі як громадський діяч і «культурний дипломат»*, «Зб. матеріалів Міжнародної наукової конференції «Травневі студії 2020: історія, міжнародні відносини» / за ред. Ю. Т. Темірова, Вінниця 2020, вип. 5, с. 37-41; Бондар І., *Роль першої леді в конфліктному врегулюванні*, «Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва. Матеріали міжнародної наукової конференції», 2021, с. 27-32. Бондар І., *Культурна дипломатія першої леді України*, «Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса», т. 2, Вінниця 2020, вип. 12, т. 2, с. 26-31.

38 Панькова С., *Марія. Затишний світ Михайла Грушевського*, «Історична правда», 2020, 12 березня <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/12/157147/> [access: 06.01.2023].

ma Society named after I. Kotliarevsky, the Women's Industrial Union "Trud", etc. M. Hrushevska combined her social and educational activities with her collaboration in the "month of literature, science and social life" of the "Literary and Scientific Bulletin". Mariia Sylvestrivna was fluent in several foreign languages, translated fluently from French, English, German, Norwegian, and Russian. The combination of her translation skills with a deep knowledge of world literature and a subtle sense of the magic of words resulted in highly professional translations. There was something special about her translations, due to her respect for the author's thought. Her translations into Ukrainian of works by Emile Zola (excerpts from the novel "Paris", "Le crapaud"), François Edouard Joachim Coppée ("A table" "Les sabots du petit Wolff" (a Christmas story), "L'invitation au sommeil"), Alphonse Daudet ("Installation", "L' Arlésienne", "Un teneur de livres", stories from the book "La Fédor: Pages de la Vie", "L'Élixir du révérend père Gaucher", "Le legende de rhomme a la cerveile d'or", "La derniere classe"), Vira Mykulych (L.Veselytska) ("Mimi's Marriage"), Guy de Maupassant ("Le pere Milon", "Par un soir de printemps", "La Veillée", "Jadis", "Première neige", "Le Fermier"), Charles Foley (historical narratives from the book L'Otage etc.), and a number of literary publications were published on the pages of the Literary and scientific journal. Mariia Hrushevska translated Henri Ibsen's drama *Et dukkehjem* especially for Mariia Zankovetska. Theatre was her special passion. According to S. Pankova, director of the Mykhajlo Hrushevsky Historical and Memorial Museum in Kyiv, "modern, educated, ambitious, active, she remained a self-sufficient personality, although after her marriage her name will always be in the light/shadow of her famous husband's name."³⁹

Obviously, public activity before marriage determined the directions of Mariia Hrushevska's activity as the wife of the Head of the Ukrainian Central Rada. She was a representative of Kyiv's educational organizations in all three UCR parliaments. Together with Sofia Rusova, Zinaida Mirna, and Mariia Ishunina, M. Hrushevska initiated the creation of a Commission for the organisation of a Book Fund for educational organizations in Ukraine, which was called "Dzherelo"⁴⁰.

At the end of April 1917, she became a member of the first Committee of the Ukrainian National Theatre, which included the daughters of the writer Mykhailo Starytskyi, Liudmyla Starytska-Cherniakivska and Oksana Steshenko (wife of the Secretary General of Education Ivan Steshenko), the wife of the future Minister of Foreign Affairs Dmytro Doroshenko, the actress Natalia Doroshenko, the

39 Панькова С. *Марія. Затишний світ Михайла Грушевського...*

40 ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1. спр. 162, арк. 59, 60.

wife of the future Consul General of the Ukrainian People's Republic in Zurich Valeriia O'Connor-Vilinska, and the brilliant actress Mariia Zankovetska. According to the memoirs of her contemporaries, M. Hrushevska tried to match her status in the style of her clothing. She followed fashion and had an appropriate wardrobe of "evening", "visiting", "walking", and "folk" styles of clothing to participate in various cultural and public events, parties, and business meetings to which she received numerous invitations⁴¹. The wearing of vyshyvanka to participate in public events as a means of promoting national dress can be considered an element of fashion diplomacy.

During her forced emigration, M. Hrushevska joined the activities of a women's organization that was created to incorporate the association of Ukrainian women into international organizations. The result of the activity of the Ukrainian women who rallied around her, was the foundation in Bern of the Ukrainian Section of the Women's International for Peace and Freedom as an all-Ukrainian organization with subordinate branches⁴². This section included members such as Valeriia O'Connor-Vilinska, Oksana Khrapko-Drahamanova, Nadiia Survotsova and others. It was a new form of public diplomacy through which Ukrainian women tried to tell the world the truth about Ukraine. This organization made a significant contribution to the development of tools inherent in public diplomacy. In addition, Mariia Hrushevska was elected "general president" of the National Council of Women in Paris, as her daughter Kateryna wrote. Hrushevska accepted this choice temporarily because "the chairman's signature was needed on the mandates of the delegates to the international congress"⁴³. Proud of the achievements of Ukrainian women, in 1920 M. Hrushevska stated: "Switzerland, the best-organized and, one might say, the most cultured country in Europe, still has not granted political rights to its women, and our unhappy and broken country in the first wave of its free life eliminated all differences in rights between its citizens"⁴⁴.

During her short period as the wife of the first person of state, Maria Hrushevska managed not only to combine the traditional duties of the First Lady

41 Панькова С., *Марія. Затишний світ Михайла Грушевського...*

42 ЦДАВО України, ф. 3543, оп.1, спр. 14, арк.49-49 зв.

43 Ibidem, арк. 50.

44 Stępień St. *Olga z Bilskich Petlura – w świetle nowych poszukiwań archiwalnych*, «Prace Polsko-Ukraińskiej Komisji dla Badania Relacji Wzajemnych w latach 1917–1921», т. 1 / Redaktorzy naczelni J. Bruski, W. Werstiuk, Redaktor odpowiedzialny W. Skalski. Kijow 2019, s. 233-255; Ківшар Т., *Ольга Петлюра в політичному і культурному русі української еміграції в Європі (20–40-ті роки XX ст., «Ucraina Magna», т. 2: «Українська жінка у іншонаціональному середовищі. Побутовий та громадянський вияви»*, ред. В. Піскун, Київ 2017, s. 159-189.

in other countries, but also to show the possibilities of participating in shaping the image of her country. In contrast, the activities of the wife of the Head of the Directory and Chief Ataman of the UPR Army, Symon Petliura, Olha Petliura, were not public. She chose the path of a “good comrade” of her husband, who supported him in the “difficult times of the Liberation Struggle”, helped him “in a difficult situation” “among the stormy waves of emigrant sentiment”⁴⁵.

Maria Wojciechowska (née Kiersnowska), the wife of the President of the Republic of Poland from 22 December 1922 to 15 May 1926, Stanisław Wojciechowski, demonstrated a similar attitude to her status. Neither she nor public opinion distinguished her because of this status. She tried to avoid public appearances and did not participate in receptions and parties. She tried to avoid public appearances and did not participate in receptions and parties. The title of First Lady was not widely used in Poland at that time. As the historian Kamil Janicki noted, “in the early twenties, various civic circles were very vocal about not wanting to give women any power related to the president. They were afraid that in this case, cosmetics would be on the table along with draft laws, and Poland would again face the loss of independence.”⁴⁶

A true ally in the struggle for Polish independence was Aleksandra (Ola) Szczerbińska, wife of the head of the Polish state, Józef Piłsudski, who was awarded the Cross of Valor and the Silver Cross of the Order of Virtuti Militari “for bravery and fortitude shown in the struggle for independence”. They got married in October 1921, after the death of the Marshal’s first wife. As the wife of the leader of the Polish Republic, after he came back to power in May 1926, Ola Piłsudski prioritized social and charitable activities, supported the movement for the rights of women and children, women’s military organizations, promoted the creation of youth clubs, took care of veterans and military families, and took an active part in the affairs of the Society for the Care of Street Children (Towarzystwo Opieki nad Bezdomnymi Dziećmi). The society operated under the name “Our Home” and had an institution for orphans and abandoned children⁴⁷. The head of the Jewish home for homeless children was a well-known teacher, Janusz Korczak, who became a foster father, guardian, and friend to her children. Mr. Korczak devoted his Sundays to the children of Our Home. He played with

45 Лотоцький О., *Вірність великій ідеї: Симон Петлюра як політик і державний муж*, 3-є скор. вид., зладив М. Добрянський, Париж; Лондон, 1951, с. 17; Коляда І., *Симон Петлюра. Революція. Кохання. Родина*, Історико-біографічний нарис До 100-річчя Української революції (1917-1921 рр.), «Історія в рідній школі», № 11, 2019. С. 30-43.

46 Kamil Janicki w rozmowie z „*Dziennikiem Bałtyckim*”, <http://ciekawostkihistoryczne.pl> [access: 12.04.2023].

47 Piłsudska A., *Wspomnienia*, Warszawa 1989, s. 248.

them, observed them, and gave them general guidance. Mrs. Piłsudski helped to raise funds for the maintenance of the orphanage. This work continued with the organization of kindergartens and public schools for military families in Warsaw, as they were forced to constantly change their place of residence. This is how the association called *Osiedle* was born. In addition to children, she took care of the homeless who lived in barracks. Both people from war-torn urban settlements, who were looking for income and a roof over their heads in the capital, and those who had lost everything and returned home from Russia, evacuated during the First World War, were concentrated there. Thus, Ola Piłsudski became the head of the Military Family Association (*Rodzina Wojskowa*), the *Osiedle* Association, and the Union of Polish Defenders of the Fatherland (*Unia Polskich Związków Obrońcy Ojczyzny*), and became the patroness and leader of the Women's League⁴⁸.

In her active public life, Ola Piłsudski worked closely with the wife of the President of the Republic of Poland, Michalina Mościcka (née Czyżewska), who was the wife of the President of the Republic of Poland in 1926–1939. It is well known that Joseph Piłsudski, who was elected President of the Republic of Poland by the National Assembly on 31 May 1926, refused to accept the post. Therefore, in the second round, Ignacy Mościcki, a scientist, inventor and founder of the chemical industry, was elected by his patronage. His wife showed herself to be well prepared for this mission and carried it out until her death in 1932. She was politically active, fighting for women's rights, and ran for the Senate as a candidate of Lviv activists who wanted to draw attention to the absence of women in the country's political life. She participated in the activities of the Women's Equality Society and the Women's Circle of the Folk School Society. During the First World War, she volunteered at a military hospital and was a member of the board of the Women's League of Halychyna and Silesia in the Supreme National Committee. Foreign language fluency and awareness of etiquette were important skills in her new mission. As the wife of the president, she had to participate in official receptions, receive official visits from guests and attend diplomatic salons. She continued to support all kinds of initiatives related to women's rights, fought for the granting of voting rights, the recognition of gender equality and girls' access to education, and worked closely with Ola Piłsudski in organizing child custody. She devoted a lot of time to help-

48 Drzewucki Ja. *Aleksandra Piłsudska: sufragistka, rewolucjonistka, żona Marszałka*, Polona/ Blog <http://blog.polona.pl/2019/12/aleksandra-pilsudska-sufrazystka-rewolucjonistka-zona-marszalka/> [access: 26.03.2023].

ing orphans and the homeless, and in 1927 she set up a committee to help flood victims in the Hutsul region, which raised 5 million zlotys⁴⁹.

Therefore, the wives of state leaders in both Ukraine and Poland during the struggle for independence were more involved in matters related to the liberation struggle and performed duties traditional for first ladies. The conscious use of public diplomacy tools can only be seen in the activities of Maria Hrushevskya, but much later than her tenure as the wife of the Head of the Ukrainian Central Rada.

Public diplomacy tools in the activities of a First Lady

The systematic use of public diplomacy tools in the activities of a First Lady was pioneered in Ukraine by Olena Zelenska, the wife of the 6th President of Ukraine (since 20 May 2019), Volodymyr Zelenskyi. Although such elements can be found in the activities of Kateryna Yushchenko and Maryna Poroshenko. The First Ladies used fashion as a tool of cultural diplomacy to create a positive image of Ukraine. By wearing vyshyvankas to official receptions and promoting products by Ukrainian designers during foreign visits when accompanying their husbands, the Presidents, or in their contacts with the wives of other heads of state, these First Ladies have introduced the world to Ukrainian culture, demonstrating its identity and historical traditions. In this area, they were in line with the conclusion of American researchers Kate Erickson and Stephanie Thomson that First Ladies represent national identity in the international arena and have become ambassadors for women in their country⁵⁰.

From the beginning of her mission, Olena Zelenska focused on the traditional responsibilities of the First Lady – humanitarian and social initiatives, including the quality of school meals, assistance to people with special needs, and ceremonial functions, in which she continued the already established tradition of promoting national dress. In September 2020, on her initiative, Ukraine joined the Biarritz Partnership, an international initiative for equal rights and opportunities for all which was launched at the Group of Seven Summit on 25 August 2019, and committed to developing a barrier-free public space that is friendly to families with children and people with limited mobility; to promote the prin-

49 Nowak L., *Pierwsze damy II RP: Maria i Michalina Mościcka. Żony Ignacego Mościckiego*, <https://kobieta.onet.pl/wiadomosci/pierwsze-damy-ii-rp-maria-i-michalina-moscicka-zony-ignacego-moscickiego/wsggnr2/> [access: 26.03.2023].

50 Erickson K., Thomson S. *First Lady International Diplomacy: Performing Gendered Roles on the World Stage*, «Thomson Southern Communication Journal», 2012, №77, c. 243.

ciples of gender equality in children and reduce the gender pay gap; to prevent violence; and to create opportunities for men to take care of children⁵¹.

Additionally, Olena Zelenska chose cultural diplomacy as her area of activity. In this area, in the same year, she initiated a global project to interpret audio guides into Ukrainian in museums around the world. As a result, the language has become a new tool for representing Ukrainian culture as an independent living language separate from Russian, as opposed to the fake news spread by Russia about the artificiality of the Ukrainian language. "The world needs to feel that Ukrainians need Ukrainian," O. Zelenska emphasized⁵². At the same time, Ukrainians were given the opportunity to get acquainted with the world's most prominent cultural sites in their native language. By the end of 2021, under the patronage of the First Lady, audio guides in museums in 25 countries were translated into Ukrainian under the auspices of foreign diplomatic missions and Ukrainian communities: Armenia, Austria, Azerbaijan, Bulgaria, Czech Republic, Denmark, France, Georgia, Germany, Greece, Italy, Kazakhstan, Kenya, Kyrgyz Republic, Latvia, Lithuania, Montenegro, Rwanda, Spain, Sweden, Turkey, the Republic of North Macedonia, the United Kingdom, the United States, Uzbekistan, and the United States. Audio guides in the Colosseum in Rome, Versailles in Paris, the Albertina Gallery in Vienna, the Museum of Natural History in Berlin, the Gobustan Historical and Artistic Reserve in Azerbaijan, the Vardzia Medieval Cave Monastery Complex in southern Georgia⁵³, etc. were available in Ukrainian.

In the area of public diplomacy, the First Lady's initiative was to change the format of diplomatic contacts with the spouses of presidents of other countries. As part of the celebration of the 30th anniversary of Ukraine's independence, a summit of first ladies and gentlemen "Soft Power in the New Reality" was held in Kyiv on 23 August 2021. The summit brought together 10 first ladies from around the world and the wife of the President of the European Council to discuss the possibilities of soft power, the role of first ladies and gentlemen in the world, and potential joint efforts to respond to humanitarian challenges. The initiative was highly praised by foreign participants as a "role model"⁵⁴.

51 <https://web.archive.org/web/20200913015428/https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-stala-povnopravnoyu-uchasniceyu-partnerstva-biarric-63521> [access: 27.03.2023].

52 *Україна має врахувати найкращі світові підходи до реалізації публічної дипломатії – Андрій Сибіга* <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-maye-vrahuvati-najkrashisvitovi-pidhodi-do-realiza-69937> [access: 22. 03.2023].

53 https://24tv.ua/olena-zelenska-yiyi-diplomaticzna-misiya-sviti-yak-persha-ledi_n2250298 [access: 30.03.2023].

54 <https://cntime.cn.ua/yuvelir-pershoyi-ledi-z-chernigova-article/> [access: 28.03.2023].

After Russia's military invasion of Ukraine and the outbreak of a full-scale war, the First Lady's activities expanded to include new areas of public diplomacy. Olena Zelenska also began to widely use the tools of scientific, educational, digital and expert diplomacy. She wrote open letters to representatives of foreign media, first ladies and gentlemen of the world, and the World Council of Churches about the war unleashed by Russia against peaceful Ukraine, official meetings with foreign leaders, speeches on various international platforms, online contacts with other first ladies, and numerous interviews were aimed not only at creating a positive image of Ukraine as a country of heroes that is resisting Russian aggression, but also at telling the truth about the war and expanding the circle of partner countries. Of particular importance was Olena Zelenska's speech to members of US Congress, which showed that Americans recognized her as a representative of the state⁵⁵. An important element of the First Lady's activity in this segment has been through interviews conducted with global online media, including the UK (The Guardian, The Economist), Italy (Corriere Della Sera), Spain (El Pais), Germany (Die Zeit, Die Welt), France (Le Parisien, Le Monde), and Switzerland (Le Temps). The presence of the First Lady in the international information space has created an additional authoritative channel for the world community to receive information about Russian crimes, victims of military aggression and the devastating consequences of hostilities, Ukrainian refugees and the problems facing children of war, the humanitarian needs of the state and the need for military assistance, and the heroism of the Ukrainian people who are defending the world against racism. The First Lady's media activity is part of countering Russian propaganda abroad.

A demonstration of support for Ukraine and the activities of First Lady Olena Zelenska was the participation of 23 wives of presidents and heads of government, the wife of the President of the European Council and Her Royal Highness the Crown Princess of Liechtenstein in the Second Summit of First Ladies and Gentlemen, which took place in Kyiv on 23 July 2022 despite martial law being in place. The key topic of discussion was the consequences of Russia's war against Ukraine and the possibility of coordinating efforts to eliminate these consequences. In the process of preparing and holding the Summit, the instruments of academic diplomacy were used (the venue of the Summit, St Sophia of Kyiv, and knyazhyi dvir was there to remind the participants of the daugh-

55 "https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-rozpovila-yak-kultura-dopomagaye-ukrayincyam-bor-80137" Перша леді розповіла, як культура допомагає українцям боротися й перемагати — Офіційне інтернет-представництво Президента України (president.gov.ua) <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-rozpovila-yak-kultura-dopomagaye-ukrayincyam-bor-80137> [access: 28.03.2023].

ter of the Great Prince of Kiev Prince Yaroslav the Wise, and Anna Yaroslavna, Queen of France and mother of the French King Philip I, showing the failure of Russian historical misinformation about the “Russian princess”); cultural and sports diplomacy (the summit was attended by cultural figures, athletes, and scientists who represent Ukraine to foreign participants); fashion diplomacy (the First Lady and Ukrainian participants wore clothes by Ukrainian designers and accessories from the “Independent” jewellery collection created by Ukrainian brands Guzema Fine Jewelry and Gunia Project)⁵⁶.

Cultural diplomacy projects planned in peacetime have taken on new significance in the context of the war. As O. Zelenska noted, “At the very beginning of the Russian invasion, few people thought that this is precisely the time for culture. The priority was to survive physically. And then we saw how the enemy destroys our museums, starting with the Skovoroda and Prymachenko museums. We saw how Russians were looting the museums of Kherson. And the worst thing is how they kill those who create this culture. After that, the answer to the question “Is it now the time for culture?” is not debatable. It is precisely the time. Maybe even more than ever before. We are culture”⁵⁷. The continuation of these projects showed the world the resilience of Ukrainians and the care for the awareness of national identity among children of internally displaced persons.

The Ukrainian Bookshelf project, initiated by O. Zelenska, is aimed at disseminating information about Ukraine, introducing its history, literature, and philosophy, and was a response to the interest in Ukraine throughout the world. As part of the project, Ukrainian collections have appeared in libraries in Austria, Turkey, Lithuania, Slovakia, Sweden, the Czech Republic, France, the Netherlands, Greece, Latvia, Finland, Jordan, Croatia, Lebanon, Japan, Belgium, Albania, the Republic of Korea, Germany, Qatar, Poland, Switzerland, Spain, Norway, Moldova, Bulgaria and Azerbaijan. O. Zelenska personally presented the “Ukrainian Bookshelves” at the Main Library of the Mazovian Voivodeship in Warsaw, the National Library of France in Paris and the Central Library of Frankfurt am Main.

To provide psychological support to children who have left their homes due to the war, other book projects are being implemented under the patronage of the

56 <https://www.president.gov.ua/news/persha-ledi-rozpovila-yak-kultura-dopomagaye-ukrayincyam-bor-80137> [access: 26.03.2023].

57 “<https://rubryka.com/2022/09/21/persha-ledi-provela-nyzku-vazhlyvyh-mizhnarodnyh-zustrichej-na-polyah-77-yi-sesiyyi-genasambleyi-oon/>” Перша леді провела низку важливих міжнародних зустрічей на полях 77-ї сесії Генасамблеї ООН – Рубрика (rubryka.com) <https://rubryka.com/2022/09/21/persha-ledi-provela-nyzku-vazhlyvyh-mizhnarodnyh-zustrichej-na-polyah-77-yi-sesiyyi-genasambleyi-oon/> [access: 30.03.2023].

First Lady in cooperation with foreign partners, including Books Without Borders and Better Time Stories. The patronesses of the Better Time Stories project initiated by Interactive Kids Story (founded by Ukrainian entrepreneur Andriy Shmyhelskyi) and the Foundation of Princess Laurentine of the Netherlands, along with Olena Zelenska, are the First Lady of Germany, Elke Büdenbender, and the First Lady of Austria, Doris Schmidauer⁵⁸. Poland, Norway, Sweden, Lithuania, Ireland, Germany, Bulgaria, Latvia, Czech Republic, Estonia, Slovakia, the United Kingdom, Turkey, Moldova, the Netherlands, Japan, Kazakhstan, Italy, Finland, and Hungary have joined the Books Without Borders initiative. The Better Time Stories initiative is being implemented in Germany, Austria, the Netherlands and Belgium.

The launch of the First Ladies' dialogue format within the framework of the Lublin Triangle during the 77th session of the UN General Assembly is aimed at deepening cooperation between the First Ladies in countering Russian aggression⁵⁹. The First Ladies of Poland and Lithuania provided the widest possible support to the initiatives of the First Lady of Ukraine from the beginning of the large-scale invasion and clearly articulated their position in the media.

For example, the Ukrainian Centre, established on the initiative and under the patronage of the First Lady of Ukraine Olena Zelenska and the First Lady of Lithuania Diana Nausėdienė at the Pedagogical Academy of Vytautas the Great University, has become a source of Ukrainian life and information about Ukraine in Lithuania. The center hosts various events for adults and children from Ukraine who have found temporary shelter in Lithuania, offers training courses, conversation clubs (English, Lithuanian and Ukrainian), creative workshops, sports sections, and provides ongoing psychological assistance by qualified specialists. Diplomatic missions accredited in Lithuania and European cultural institutions are involved in the center's activities⁶⁰.

The First Lady of the Republic of Poland, Agata Kornhauser-Duda, implements important humanitarian projects, focusing on education, healthcare, social adaptation of people with disabilities and support for prematurely born children

58 <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinskij-centr-stvorenij-z-iniciativi-oleni-zelenskoyi-ta-81689> [access: 30.03.2023].

59 Podsumowanie aktywności Pierwszej Damy Agaty Kornhauser-Dudy, <https://www.prezydent.pl/pierwsza-dama/aktywnosc/art,438,trzy-lata-aktywnosci-pierwszejdamy-agaty-kornhauser-dudy.html> [access: 30.03.2023].

60 <https://web.archive.org/web/20160630111622/http://naszwybir.pl/25607-2/> [access: 30.03.2023].

and their parents⁶¹. The First Lady of Poland also promotes reading among citizens. The First Lady's project of reading book excerpts during the coronavirus pandemic, "Stay at Home", is marked by her concern for Polish children. Videos of the readings were published on the Presidential Palace's website and on social media. Since the beginning of Andrzej Duda's presidential term, the First Lady has paid attention to children of Ukrainian citizens of Polish origin who came to Poland because of the hybrid war launched by Russia in 2014, visiting them at the CARITAS Charity Centre in Rybki and receiving them at the Presidential Palace⁶².

Like Olena Zelenska, Agata Kornhauser-Duda pays a lot of attention to the promotion of Polish culture and cultural diplomacy, most often using such tools as organizing Polish language competitions, fashion diplomacy and holding annual pre-Christmas meetings of the First Lady with the diplomatic corps and spouses of heads of diplomatic missions accredited in the Republic of Poland. During these events, guests are introduced to Polish Christmas songs and carols performed by well-known artistic groups and performers⁶³.

In the first days of Russia's invasion of Ukraine, the First Lady released a video message to the international community, including women, calling on them to support Ukraine and to tell the truth about the war. The yellow and blue ribbon on Agata Kornhauser-Duda's clothes became a symbol of Polish support for Ukrainians, which was later actively used. In her address, the First Lady assured that Poland would take care of the children who had been driven away by the war⁶⁴. Thanks to her support for O. Zelenska's initiative, "convoys of life" were set up to transport children with cancer from Ukraine through Poland for treatment in cancer hospitals in the European Union, Canada and the United States⁶⁵.

Even during the large-scale war, the wife of the President of Poland visited Ukraine on numerous occasions, visiting Lviv, Ivano-Frankivsk, Zolochiv, Zhovkva, and Kamianets-Podilskyi. The First Lady's participation in the opening of the Polish-Ukrainian Children's Day was symbolic of her continued support for Ukraine and the commonality of state interests in caring for children. During the trip, she took part in an integrated lesson for first-graders of Lviv lyceums №24

61 Podsumowanie aktywności Pierwszej Damy Agaty Kornhauser-Dudy, <https://www.prezydent.pl/pierwsza-dama/aktywnosc/art,438,trzy-lata-aktywnosci-pierwszejdamy-agaty-kornhauser-dudy.html> (30.03.2023)

62 <https://tsn.ua/lady/ato/mi-vsi-hochemo-schob-koshmar-ciyeyi-viyni-nareshti-zakinchivsyapersha-ledi-polschi-pidtrimala-ukrayinciv-2007259.html> [access: 30.03.2023].

63 <https://adm.dp.gov.ua/news/ponad-400-ukrayinskih-ditej-z-onkologiyeyu-evakujovano-nalikuвання-za-kordon> [access: 30.03.2023].

64 <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3565096-persa-ledi-polsi-vidvidala-skolariv-ulvivskomu-licei.html> [access: 30.03.2023].

65 <https://www.youtube.com/watch?v=0fpIWe8Vm10> [access: 30.03.2023].

and №10, visited Polish Saturday and Sunday schools in Zolochiv and Zhovkva, met with Polish language teachers, laid flowers at Polish military graves, and paid tribute to Ukrainian soldiers. In Ivano-Frankivsk, Agata Kornhauser-Duda visited the Centre for Polish Culture and European Dialogue, met with members of the Forum of Young Poles in Ukraine, and watched a play about the history of the city based on a script by Polish teacher Renata Klenczanska, who was sent to work by the Centre for the Development of Polish Education Abroad. In Kamianets-Podilskyi, the Polish president's wife, together with representatives from the authorities, laid flowers at the ATO Heroes Memorial, visited the Dominican monastery and talked to IDPs. "Poland will continue to support Ukrainians in these difficult times, provide humanitarian aid, and welcome our citizens to its territory. After all, Ukraine is now defending the whole world," the First Lady underlined.

The First Ladies of Ukraine and Poland actively use digital diplomacy tools in their contacts. Thanks to these tools, Olena Zelenska and Agata Kornhauser-Duda are in constant contact. During such online meetings, the First Lady of Poland informs Olena Zelenska about Ukrainians temporarily staying in Poland, the education of Ukrainian children in Polish schools, the health status of children with cancer who arrived in Poland thanks to the Ukrainian-Polish "life convoys" and newborn Ukrainians born in Polish maternity hospitals⁶⁶. During a video meeting with Agata Kornhauser-Duda, Olena Zelenska thanked the First Lady of Poland for her constant and active assistance to Ukraine. Olena Zelenska's multilateral and bilateral online meetings expand the possibilities for coordinating cooperation. In particular, the First Ladies and Gentlemen Summit in 2022 raised \$6.4 million to purchase 84 ambulances for the needs of the Ministry of Health of Ukraine. Olena Zelenska's request to the First Ladies of other countries to shelter Ukrainian refugees ("Let them temporarily become your citizens") found a favorable response in the world⁶⁷. Through the tools of digital diplomacy, the First Lady of Ukraine finds support in addressing humanitarian issues during the armed conflict.

Conclusion

Thus, based on the activities of the First Ladies of Ukraine and Poland, it can be argued that Agata Kornhauser-Duda and Olena Zelenska have changed the perception of the role of presidential wives in the development of public diplomacy. Despite the first mentions of public diplomacy occurring in the late

66 Olena Zelenska. Instagram, https://www.instagram.com/olenazelenska_official/ [access: 30.03.2023].

67 An Open Letter to the First Ladies and Gentlemen of the World. Facebook. https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=625666479017266&id=100047217572864 [access: 30.03.2023].

nineteenth century, and the testing of its tools in the first half of the twentieth century, active involvement in academic and professional use began in the second half of the twentieth century, and in Ukraine in the twenty-first century. Elements of public diplomacy can be seen in the activities of the wives of the first persons of Ukraine and Poland during the struggle for statehood. They became the historical basis for the First Ladies' use of public diplomacy tools. The modern First Ladies of Ukraine and Poland, along with their traditional duties, have mastered the tools of public diplomacy to shape the image of their country in the minds of other countries. The use of this toolkit has become especially important since the outbreak of Russia's war against Ukraine and, in fact, the entire civilized world. Through their activities, they justified that the First Lady's Institute belongs to the subjects of public diplomacy.

As the duties of the president's wife are not officially enshrined, the extent to which the first lady is involved in public affairs varies depending on the political culture of the country. However, the humanitarian sphere is a traditional area of responsibility of the president's wife and the common element that usually forms the basis of cooperation between first ladies. Therefore, in the context of an armed conflict, the president's wife may seek support and assistance in addressing humanitarian issues from her counterparts in other countries. One of the biggest problems caused by hostilities is the forced migration of the population. The first lady cannot interfere with another country's humanitarian policy towards refugees, but she can seek help from the first ladies of those countries. Following Russia's large-scale invasion of Ukraine, Olena Zelenska appealed to the world's first ladies to shelter Ukrainian refugees: "Let them temporarily become your citizens" [95].

OLGA BOGORODETSKA

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW

CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE: A CHALLENGING START

Abstract: Cultural diplomacy as an instrument of Ukraine's foreign policy doesn't perform as its new tool. The conception of "cultural diplomacy" hasn't yet come through a full process of institutionalization. Theoretical background of cultural diplomacy as a notion is still weak and relies on foreign scholars' scientific research in this field. The practical field of Ukrainian cultural diplomacy is more advanced. Nevertheless, it is mainly concentrated in the space of the "Ukrainian Institute" activities' and is maturing in the frameworks of wartime that significantly limits its capability of development. The following research is an attempt to present how "cultural diplomacy" is understood in Ukraine as a notion and process.

Streszczenie: Koncepcja „dyplomacji kulturalnej” we współczesnej ukraińskiej polityce zagranicznej nie przeszła jeszcze pełnego procesu instytucjonalizacji. Podstawa teoretyczna dyplomacji kulturalnej jako pojęcia jest wciąż słaba i opiera się na badaniach naukowych prowadzonych w tej dziedzinie przez badaczy zagranicznych. Bardziej zaawansowany jest obszar praktyczny ukraińskiej dyplomacji kulturalnej. Niemniej jednak koncentruje się głównie na działalności „Instytutu Ukraińskiego” i dojrzewa w ramach czasu wojny, co znacznie ogranicza jej możliwości rozwoju. Poniższe badanie jest próbą przedstawienia, jak na Ukrainie rozumiana jest „dyplomacja kulturalna” jako pojęcie i proces.

Keywords: cultural diplomacy, soft power, Ukraine

Introduction

Ukraine became an independent state in 1991. Since that time, it has faced multiple challenges that have influenced its political and cultural orientations. Its Post-Soviet past has been pushed out by pro-European "choice". That "choice" we can present as a system of values, standards and quality of life that could be

brought about by joining to the “European family of states” (European Union). The Pro-European “choice” has cost plenty of lives for Ukraine (e.g. the “Revolution of Dignity” in 2014) and the country still demonstrates that it is right to be a part of European Union. For sure Russian aggression against Ukraine in 2022 and the continuing war, has pushed back the development of Ukraine for many years. Nevertheless, even during war time, Ukraine (at least the Ukrainian Institute) has tried to develop and implement some cultural projects, aimed at the promotion of Ukrainian culture abroad (e.g. the presentation of 5 Ukrainian film producers on the European Film Market at the 73rd Berlin International Film Festival in February 2023¹; the presentation of Ukrainian culture under the festival “Un weekend à l’Est”, held in Paris in November 2022²).

The war has also changed attitudes to Ukraine and in some way has “opened” Ukraine to the world. It occurred due to the fact that Ukrainians were in need of not only physically defending the independence of their state, but of actively being engaged in an informational war, to counteract Russian propaganda. The messages that were sent to foreign audiences had the task of showing the reality of the situation in Ukraine: the results of brutal Russian attacks. The active engagement of Ukraine’s (both governmental and non-governmental) structures into the informational war against Russia, was aimed at drawing the attention of the public abroad to the current situation in Ukraine and to convince them to support Ukraine (military, financially and informationally). The process of the dissemination of information about Ukraine among foreign audiences has involved different types of governmental, non-governmental representatives, structures, organizations and ordinary citizens. One of the significant initiatives, belongs to the president of Ukraine Volodymyr Zelenskyy, who promoted the launch of “United24”³. It is a governmental-run platform that is operating as a charitable organization. “United24” is aimed at uniting the world around supporting Ukraine with online donations. Promotion of the platform and the importance of fundraising support has been done through the involvement of “ambassadors”. Famous representatives of culture, sport, etc. were selected into spheres that could influence the opinion of foreign societies by their image and achievements, stars like, for example, Andriy Shevchenko, a football player and manager. Such involvement by famous people, even the type of initiative where

1 Український Інститут, *Презентація українських продюсерів на Європейському кіноринку Берлінського кінофестивалю*, <https://ui.org.ua/news/news-cinema/73-berlinale-film-market/>.

2 Український Інститут, *У Парижі відбудеться фестиваль “Un week-end à l’Est”, присвячений українській культурі*, <https://ui.org.ua/news/festival-dedicated-to-ukrainian-culture-in-paris/>.

3 United24, <https://u24.gov.ua/about>.

famous people are involved in the project as ambassadors with the aim of promotion, is reflected as a part of cultural diplomacy, when national interest aims are gained through culture. More detailed examples of the functioning of Ukrainian cultural diplomacy will be analysed in the following part of the article.

This article is aimed at presenting how cultural diplomacy is understood in Ukraine. Among its main tasks are to determine the theoretical base of Ukrainian cultural diplomacy; investigate how cultural diplomacy is understood in Ukraine at both theoretical and governmental levels; define the process and actors of Ukrainian cultural diplomacy realization; present the situation of Ukrainian cultural diplomacy during wartime.

The theoretical background is based on the research of American and European scholars. Cultural diplomacy is presented in the article through the prism of public diplomacy. "Culture" and "people-to-people communication" perform as the main notions of cultural and public diplomacy. The study of them is based on the usage of two main approaches in this research: constructivism and interdisciplinary. The first one presents the world as a social construction, where states seek "for recognition of their identities in their dealings with others"⁴. Herewith, the culture performs as a notion that builds such identity. Mexican scholar Cesar Villanueva Rivas went further in his study of cultural diplomacy and has used an approach of cosmopolitan constructivism to it. The scholar claimed that "the construction of a peaceful community of states matters as the highest goal for diplomacy, and that governments must make use of cultural and public diplomacies as mechanisms to collaborate in the common understanding of their own cultures, diversities and differences"⁵. He also added that both cultural and public diplomacies "are political arrangements conducive to the construction of a plurality of representations of cultures abroad via diplomatic institutions"⁶. In other words, states are conducting cultural and public diplomacy effectively, while they have a clear understanding of their own identity (cultures, diversities, and differences). At the same time, cultural and public diplomacy help to pres-

4 D. Clarke, *Cultural Diplomacy*, 2020, <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-543> ; jsessionid = BF0A3D95B057387980CCE698259CA390.

5 R. C. Villanueva, *Cosmopolitan Constructivism: Mapping a road to the future of cultural and public diplomacy*, "Cultural Diplomacy Magazine" 2010, P. 54, University of Southern California, <http://publicdiplomacymagazine.com/cosmopolitan-constructivism-mapping-a-road-to-the-future-of-cultural-and-public-diplomacy/>.

6 R. C. Villanueva, *Cosmopolitan Constructivism: Mapping a road to the future of cultural and public diplomacy*, "Cultural Diplomacy Magazine" 2010, P. 54, University of Southern California, <http://publicdiplomacymagazine.com/cosmopolitan-constructivism-mapping-a-road-to-the-future-of-cultural-and-public-diplomacy/>.

ent diversity and richness of culture to a foreign audience, that could build better mutual understanding between states.

Cultural diplomacy as a field of study belongs to the political sciences, nevertheless, it is a wide notion that includes social elements such as, for example, “communication” and “people-to-people contacts”. Thereby, a comprehensive study cannot be conducted without sociology. Research dedicated to the development of cultural diplomacy in Ukraine also requires the inclusion of a historical approach to its analysis. This significant task, while conducting cultural diplomacy, is to define a unique specific “cultural code” of the nation that would be presented to the foreign audience. Such an understanding and studying of your own state’s culture is also connected with cultural studies. Regarding the “maturing” stage of the cultural diplomacy of Ukraine, it is quite important to analyse the process of cultural diplomacy institutionalization through the frameworks of legal sciences. As mentioned above, the peculiarities of “cultural diplomacy” as a notion, have caused a need for an interdisciplinary approach application.

Theoretical Background

Culture is one of the main factors that determines people’s perceptions of each other. It is a specific unique system of categories that includes values, attitudes, traditions, norms, languages, etc. Those categories distinguish one country from other countries. An Oxford Advanced American Dictionary presents “culture” as “the customs and beliefs, art, way of life, and social organization of a particular country or group”⁷. It could also be defined as “any interpersonally shared system of meanings, perceptions and values”⁸. This unique system is an essential part of the foreign policy of the state, which use “diplomacy” as its main tool. Traditionally the meaning of “diplomacy” is interpreted as an art of negotiation or form of influencing foreign governments and their societies through negotiation and dialogue. Among others, foreign policy goals are achieved due to permeation of “culture” into diplomacy. The expression “cultural diplomacy” was first used in the U.S. and by late 1950s it was referring to educational exchange programs⁹. One of the examples of such programs, which continues to be implemented, is the Fulbright Program. It is one of the main, and most glob-

7 Oxford Advanced American Dictionary, *Culture*, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/us/definition/american_english/culture_1.

8 D. Jacquin, A. Oros, M. Verweij, *Culture in International Relations: An Introduction to the Special Issue*, “Millennium – Journal of International Studies” 1993, Vol. 22, No 3, P. 376.

9 D. Clarke, *Cultural Diplomacy*, 2020, <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-543;jsessionid=BF0A3D95B057387980CCE698259CA390>.

ally known, academic exchange programs, and has been sponsored by the U.S. government since 1946. The Program “provides awards to approximately 8,000 students, scholars, teachers, artists, and professionals each year from the United States and 160 countries” and is directed to build trust and enhance mutual understanding between the United States and other countries¹⁰. Nevertheless, the term “cultural diplomacy” was coined in the late 1980s by American political scientist M. Cummings. According to the scholar, “cultural diplomacy” is “an exchange of ideas, information, values, systems, traditions, beliefs, and other aspects of culture, with the intention of fostering mutual understanding”¹¹. An advancement of national interests is one of the main objectives of cultural diplomacy, among which could be not only mutual understanding, but as well the establishment of cooperation. Cultural diplomacy encompasses a wide range of practices to help reach foreign audiences. Among them: exhibitions, festivals, art performances, concerts, artistic and literary activities, etc. Cultural diplomacy is a state driven process. Nevertheless, the abovementioned activities indicate that representatives of various non-governmental structures are engaged in the process of cultural diplomacy implementation. Among them are artists, writers, poets, musicians, singers, journalists, dancers, etc.

The notion of “cultural diplomacy” is strongly connected with the meaning of “public diplomacy”. “A very wide definition of the cultural element in cultural diplomacy also blurs the boundary between this kind of activity and public diplomacy”¹². Cultural diplomacy may be presented as a field of public diplomacy. This approach is supported by N. Cull¹³, an American scholar and one of the leading researchers in the fields of cultural and public diplomacies. Public diplomacy is an instrument of the foreign policy of the state, aimed at influencing a foreign audience, using various fields as culture, history, education and science, sport, cuisine, social media, etc. The main peculiarity of public diplomacy is that it is a two-way communication process. The opinion of the foreign audience, on which our public diplomacy activities are directed, always matters and is evaluated. Public diplomacy is aimed at the creation and maintenance of a favorable image of the state at the target foreign society. Nowadays national governments

10 *The Fulbright Program*, <https://eca.state.gov/fulbright/about-fulbright/fulbright-program-overview>.

11 J. Hemming, *Comment on Cultural Diplomacy*, Academy for Cultural Diplomacy, <https://www.culturaldiplomacy.org/academy/index.php?comment-on-cultural-diplomacy-4>.

12 D. Clarke, *Cultural Diplomacy*, 2020, <https://oxfordre.com/internationalstudies/display/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-543;jsessionid=BF0A3D95B057387980CCE698259CA390>.

13 N. J. Cull, *Public diplomacy: Taxonomies and histories*, “*Annals of the American Academy of Political and Social Science*” 2008, No 616 (1), pp. 31–54.

are actively refining their models for public diplomacy implementation, among which the highest level of attention is paid to evolve cultural diplomacy as its main field.

Both of the notions “cultural diplomacy and “public diplomacy” are presented as parts of the “soft power” of the state. Cultural and public diplomacies don’t possess soft power. Both of the diplomacies may just represent the soft power of the state. Special attention to the role of soft power in international relations has started to be paid since the September 11 attacks. There (in American political circles) was a clear understanding that reaching and influencing a foreign audience is more effective through “soft” forms, such as a dissemination of culture, than less “hard” methods, such as military ones. These approaches were described and presented by American political scholar J. Nye. in 2003. Nevertheless, the term “soft power” was coined by J. Nye much earlier in the late 1980s¹⁴. He claims that soft power “is the ability to affect others to obtain the outcomes one wants through attraction rather than coercion or payment”¹⁵. In a simple words, it can be presented as an “ability to persuade through culture, values and ideas”¹⁶.

There are two key elements, while presenting soft power of the state by means of cultural and/or public diplomacy, “communication” and “people-to-people contacts”. Both of these diplomacies may be presented as a form of international communication. This kind of communication has specific features, defined by the state’s foreign policy goals. One of them is directed at overcoming negative perceptions (if they existed in the country where we want to influence a foreign audience). Stereotypes and negative perceptions are the most difficult tasks for cultural diplomacy. Exhibitions and festivals may serve as a temporary element of influencing foreign society, but to overcome stereotypes, we need constant communication based on long term cooperation. The sociological theory of “communication” presents it as a process to “connect” and “exchange information”. Communication, while conducting cultural diplomacy performs in both processes: it is a way to “connect” people through culture, thereby, supporting mutual understanding and building trust; it is a form to “exchange in formation” and break stereotypes, a way to promote cultural diversity. According to L. Leydesdorff, communication theory has a reflexive character of inter-human

14 J. S. Nye, *Soft Power: The Means to Success in the World Politics*, New York: Public Affairs, 2004.

15 J. S. Nye, *Public Diplomacy and Soft Power*, “The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science” 2008, No 616 (1), P. 94.

16 C. P. Schneider, *Culture Communicates: US Diplomacy That Works*, [in:] J. Melissen (ed.), *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*, Palgrave Macmillan 2005, P. 147.

communication¹⁷. Maintenance of a favorable image of the state abroad demands communication that would be based on human interaction. The theory of international relations presents such “interaction” in the frameworks of public and cultural diplomacy as “people-to-people contacts”. Such an approach, to use people-to-people contacts in the foreign policy purposes, was observed in the beginning of 1960s in the U.S. during the Eisenhower Administration. This time the State Department in cooperation with cultural institutions sponsored various cultural oriented programs and activities. For example, the tour of the Howard University Choir “in 18 countries from Mexico to Argentina, with three stops in the West Indies”¹⁸. The term “people-to-people diplomacy” was even used¹⁹, with the aim of sharing values and traditions. Nowadays, cultural diplomacy is also based on people-to-people contacts through active human interaction, whilst its ability to influence (through various channels, including the internet and new technologies) and aims have significantly expanded. Cultural diplomacy is not only about presenting the cultural assets of specific states and promoting cultural diversity among a foreign audience. It is also an important foreign policy tool, directed at building trust and understanding with another nation, while using appropriate communicational channels and techniques. The key point here is to understand as well the specificity of the target foreign audience on which our cultural diplomacy activities are oriented. It could be the values and traditions of the country, standards and customs, mentality, preferences, etc. An understanding of those features helps us to cut through stereotypes and negative perceptions much easier and allow us to determine the main spheres of influence.

Thereby, most scholars engaged in the problem of cultural and public diplomacies study, agree that communication may bridge differences and facilitate mutual understanding²⁰. Cultural and public diplomacies may also be interpreted as a form of intercultural dialogue, where communication is based on intercultural dialogue. Such dialogue is directed at “bolstering and renewing multilateral cooperation, beyond competing interests, to put forth global public

17 L. Leydesdorff, *A Sociological Theory of Communication: The Self-Organization of the Knowledge-Based Society*, Universal Publishers, 2001, P. 36.

18 A. B. Turpeau, *People to People Diplomacy*, “World Affairs” 1960, Vol. 123, No. 4, P.104.

19 A. B. Turpeau, *People to People Diplomacy*, “World Affairs” 1960, Vol. 123, No. 4, P.104.

20 P. M. Goff, *Cultural diplomacy*, [in:] A. F. Cooper, J. Heine, R. Thakur (eds.), *The Oxford handbook of modern diplomacy* Oxford, UK: Oxford University Press 2013, P. 3.

goods, while also tackling some of the pressing issues of our time, such as disinformation, social inequalities, conflict and climate change”²¹.

How Cultural Diplomacy is Understood in Ukraine

An interest to the problem of Ukrainian cultural diplomacy, both on a theoretical and practical level, started to be given a bit more than 10 years ago. Nowadays it is an increasingly prominent issue that is reflected in governmental documents and the theoretical research of Ukrainian scholars. The concept of “cultural diplomacy” is not yet fully set as an institution in Ukraine. However, some Ukrainian scholars claim that Ukrainian cultural diplomacy has already “emerged as a specific socio-cultural institution with defined legal and conceptual foundations, functions, forms and methods of activity”²². This is a debatable statement. We agree that certain institutions, policies, and practices have been established, nevertheless, there is still much work to be done to fully integrate it into Ukraine’s diplomatic efforts. We consider that on the current stage, Ukrainian cultural diplomacy still comes through the process of institutionalization, which we understand as a process of creating, developing, and formalizing structures, policies, and practices to support cultural diplomacy. There are several key actions that need to be done at both practical (governmental) and theoretical levels. Starting with the theoretical level, we can observe in Ukraine a lack of scientific research dedicated to the theory of cultural diplomacy. The existing research on Ukrainian cultural diplomacy has been more about practical implementation rather than theoretical development.

Among the main Ukrainian scholars engaged in the cultural diplomacy study is N. Rzhevskaya, who presents the notion of cultural diplomacy as “a tool of the state’s policy, which allows the presentation of its image through the means of culture”²³. The research of N. Rzhevskaya has plenty of reflections on cultural diplomacy of the U.S. and the European Union. The research of the scholar is based mostly on the scientific analysis of prominent American scientists in the field of cultural diplomacy, such as Joseph Nye, Milton Cummings, etc. Another Ukrainian scholar I. Panina dedicated her study to an examination of the nation-

21 UNESCO official web-page, *Cutting Edge. From standing out to reaching out: cultural diplomacy for sustainable development*, April 2022, <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development>.

22 Д. Веденеев, *Становлення культурної дипломатії України як соціокультурного інституту*, “Зовнішні справи” 2021, Т. 31, No. 1-2, P. 21.

23 Н. Ф. Ржевська, *Культурна дипломатія України: сучасний стан та перспективи*, “Міжнародні відносини. Серія “Політичні науки” 2018, No. 18-19, P. 87.

al branding of Ukraine through the prism of cultural diplomacy²⁴. The article is more about what an effective branding strategy of Ukraine should look like, rather than the real connection between national branding and cultural diplomacy. The research of I. Panina is also concentrated on the practical aspects of Ukrainian cultural diplomacy, such as the activities of the Ukrainian Institute, and the place of Ukraine in the top world rankings. In addition, practical elements of Ukrainian cultural diplomacy implementation have been presented in the analysis of T. Hrachevska and O. Osmolovska. The former examined the activities of cultural and information centers as part of cultural diplomacy²⁵, the latter – book publishing as an effective means of cultural diplomacy of Ukraine²⁶. Both of the analyses highlight the importance of specific measures and actions that should be made towards effective cultural diplomacy implementation. For example, in Osmolovska's article significant attention is given to the promotion of Ukrainian capital for the participation in the UNESCO project "World Book Capital"²⁷ and many other practical activities that would bring Ukrainian cultural diplomacy into action. The important research of Y. Korniychuk examined the key aspects of cultural diplomacy through the frameworks of Joseph Nye's "soft power" concept. The author notes that Joseph Nye's concept of "soft power" is one of the basic ideas for understanding modern cultural diplomacy, nevertheless, none of J. Nye's books have been translated into Ukrainian. We totally agree with Y. Korniychuk that "translation, reading and broader understanding of the "classics" of cultural and public diplomacy remains to be one of the most urgent tasks of the Ukrainian academic community today"²⁸. Similarly are the views of I. Kostyria, who claims that the problem of cultural diplomacy in Ukraine is that it has not received the attention and resources it deserves in terms of both theoretical development and practical implementation. The scholar also believes that cultural diplomacy is crucial for both preserving Ukraine's national identity and

24 І. Паніна, *Культурна дипломатія у стратегії національного брендингу України*, "Геополітика України: історія і сучасність" 2021, No. 1 (26), pp. 49-59.

25 Т. Грачевська, Діяльність культурно-інформаційних центрів як компонента культурної дипломатії, *"Науково-теоретичний альманах Грані"* 2016, No. 19 (2), pp. 22-26.

26 О. Осмоловська, Книговидання як дієвий засіб реалізації культурної дипломатії України, *"Культурологічний альманах: Культурна дипломатія: стратегія, моделі, напрям"* 2017, No. 5, pp. 97-100.

27 О. Осмоловська, Книговидання як дієвий засіб реалізації культурної дипломатії України, *"Культурологічний альманах: Культурна дипломатія: стратегія, моделі, напрям"* 2017, No. 5, P. 100.

28 Ю. Корнійчук, *Культура як "м'яка сила" в концепції зовнішніх відносин Джозефа Ная*, *"Культурологічний альманах: Культурна дипломатія: стратегія, моделі, напрям"* 2017, No. 5, P. 58.

enhancing its international standing²⁹. This implies that cultural diplomacy can serve as a tool for projecting Ukraine's cultural values, traditions, and identity to the international community. By doing so, it can help promote a positive image of Ukraine and increase its influence on the international stage.

Quite interesting is the research of M. Lyashenko "An experience of improving the forms and methods of Ukrainian cultural diplomacy"³⁰. The author presented cultural diplomacy as an important component of Ukraine's European integration strategy³¹. Nevertheless, the article mostly examines the challenges that exist in the sphere of Ukrainian foreign policy. M. Lyashenko believes that Ukraine's international interests are not being pursued in a structured or organized way. We agree that there is a lack of clear prioritization or ranking of values, priorities, and tools in Ukraine's foreign policy. Ukraine's foreign policy objectives are not being pursued in a coherent or strategic manner. M. Lyashenko also claims that "modern Ukrainian diplomacy should be based on a set of methods and forms of foreign policy implementation"³². The scholar's viewpoint suggests that the immediate priority for Ukraine is to build a cohesive political community that can effectively respond to the ongoing challenges posed by the rapidly changing and unstable global system of international relations. This implies that Ukraine must prioritize internal reforms that promote political stability, foster social cohesion, and build resilience against external threats. To achieve this goal, Ukraine may need to implement a range of measures that promote political inclusivity, foster national unity, and enhance democratic governance. As well this they may involve constitutional and electoral reforms, efforts to strengthen the rule of law, measures to combat corruption and enhance transparency, and initiatives to promote social and economic development. We believe that without the aforementioned transformations and reforms cultural diplomacy, but more generally the development of Ukraine as a democratic state, would be impossible.

29 І. Костира, *Роль та місце культурної дипломатії у системі зовнішньополітичних відносин*, "Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології" 2018, Вип. 33, pp. 141–146.

30 М. Л. Ляшенко, *Досвід удосконалення форм і методів культурної дипломатії України*, "Освіта, наука і культура на Поділлі" 2017, Т. 24, pp. 215–222.

31 М. Л. Ляшенко, *Досвід удосконалення форм і методів культурної дипломатії України*, "Освіта, наука і культура на Поділлі" 2017, Т. 24, Р 218.

32 М. Л. Ляшенко, *Досвід удосконалення форм і методів культурної дипломатії України*, "Освіта, наука і культура на Поділлі" 2017, Т. 24, Р 217.

An analysis of Ukrainian cultural diplomacy in the context of European integration can be seen in the research of I. Musienko³³. The author has presented cultural diplomacy as one of the foreign policy means that is based on inter-cultural communication dialogue, tolerance and openness to other cultures³⁴. Moreover, I. Musienko has focused on the experience of leading states in the sphere of cultural diplomacy, such as the U.S., Germany, etc. The scholar believes that the leadership of Ukraine, as well as its cultural elite, have a responsibility to increase Ukraine's cultural footprint globally by promoting intercultural communications and exchanges³⁵. This implies that Ukraine should seek to foster greater understanding and appreciation of its culture among other nations, while also learning from and engaging with cultures from around the world. We believe that it is quite important to implement various measures that promote cultural exchange, such as supporting international cultural events, investing in cultural infrastructure and education, and promoting collaboration between Ukrainian and foreign cultural institutions.

A significant contribution to the research of Ukrainian cultural diplomacy has been done by M. Protsiuk. Her article, which at this point needs mentioning, is dedicated to the problem of public and cultural diplomacy as a means of Ukrainian "soft power"³⁶. The scholar underlines one of the priority tasks in the direction of cultural diplomacy realization, – effective state cultural policy development. She also claims that strengthening the cultural presence of Ukraine in the world, searching for dialogue and establishing new connections is possible, among others, through the usage of public and cultural diplomacy means³⁷. M. Protsiuk presents actions that have already been achieved in the field of Ukrainian cultural diplomacy, for example, the project "Culture 2025" – a long-

33 І. в Мусієнко, *Культурна дипломатія України в контексті проблем євроінтеграції та міжнародних економічних стосунків*, "Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи" 2015, pp. 118–121.

34 І. в Мусієнко, *Культурна дипломатія України в контексті проблем євроінтеграції та міжнародних економічних стосунків*, "Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи" 2015, Р. 118.

35 І. в Мусієнко, *Культурна дипломатія України в контексті проблем євроінтеграції та міжнародних економічних стосунків*, "Розвиток суспільних наук: європейські практики та національні перспективи" 2015, Р. 120.

36 М. В. Процюк, *Публічна і культурна дипломатія як засіб "м'якої сили" України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети*, "Наук. вісн. Дипломат. акад. України" 2016, Вип. 23 (2), pp. 21–28.

37 М. В. Процюк, *Публічна і культурна дипломатія як засіб "м'якої сили" України: запозичені моделі, реальні кроки та стратегічні пріоритети*, "Наук. вісн. Дипломат. акад. України" 2016, Вип. 23 (2), Р. 22.

term national cultural strategy; establishing cultural and informational centers by Ukrainian diplomatic missions in other countries.

Among the main analysis, dedicated to the problem of Ukrainian cultural diplomacy, are the scientific works of O. Rozumna³⁸ and V. Tsivatyy³⁹. These scholars were early pioneers in the study and development of cultural diplomacy within the academic community in Ukraine. This implies that they were instrumental in shaping the discourse and understanding of cultural diplomacy in Ukraine. O. Rozumna presents cultural diplomacy as “an effective tool for forming a positive image of the country in the world, solving national security issues, stimulating demand for the national product abroad, ensuring the development of many spheres of society, including social and cultural”⁴⁰. The scholar claims that the institutionalization of cultural diplomacy in Ukraine is facing a range of challenges. In particular, there is a lack of clear policies and support for cultural initiatives, as well as a shortage of resources, including administrative, financial, and personnel resources⁴¹. O. Rozumna proposes a model of cultural diplomacy, which could be effective in Ukraine. She included the following elements: the necessity of comprehensive state support; the popularization of the language and provision of services for its study; promotion of European values; compliance with the cultural requirements of the host country (understanding of the target audience); establishing of long-term relationships and developing productive partnerships; support of contemporary culture and art; maintenance of literary projects and publishing⁴². We agree with the scholar on such an approach, especially taking into account that: a) comprehensive state support may involve providing financial and administrative resources for cultural diplomacy initiatives, as well as establishing policies and strategies to guide the development and implementation of these initiatives; b) popularization of the Ukrainian language and provision of services for its study in order to help promote Ukraine’s cultural identity and enhance its cultural diplomacy efforts; c) promotion of European values which can help to align Ukraine with European cultural norms and values, and which may enhance its reputation and strengthen its cultural ties with

38 О. П. Розумна, *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*, Київ, 2016, 53 р., https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf.

39 В. Г. Ціватий, *Велич української мови: інституціональний вимір культурної дипломатії України*, “Наук. вісн. Дипломат. акад. України” 2013, Вип. 20 (2), pp. 4–8.

40 О. П. Розумна, *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*, Київ, 2016, Р. 45, https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf.

41 О. П. Розумна, *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*, Київ, 2016, Р. 7, https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf.

42 О. П. Розумна, *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*, Київ, 2016, Р. 7–15, https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-09/kultu_dypl-26841.pdf.

other European countries; d) compliance with the cultural requirements of the host country that can help to ensure that Ukraine's cultural diplomacy is successful, especially if there is deeper understanding of the cultural values, traditions, and expectations of that host country; e) establishing long-term relationships and developing productive partnerships can help to build sustainable cultural connections with other countries, which can lead to a deeper understanding and appreciation of Ukraine's cultural identity; f) support for contemporary culture and art can help to showcase Ukraine's cultural richness and diversity, as well as enhance its reputation as a vibrant cultural hub; g) maintenance of literary projects and publishing can help to promote Ukraine's cultural heritage and ensure that its literary traditions are preserved and shared with others. Overall, the model proposed by O. Rozumna provides a comprehensive framework for the effective implementation of Ukrainian cultural diplomacy.

It is worth saying that O. Rozumna has also emphasized the importance of Ukrainian expatriates as a resource of cultural diplomacy. We consider that Ukrainians living abroad, can serve as cultural ambassadors for Ukraine, promoting its cultural identity and values in the countries where they reside. They may also be able to provide valuable insights and perspectives on the cultural norms and expectations of the host country, which can inform and enhance Ukraine's cultural diplomacy efforts. Furthermore, Ukrainian expatriates may already have valuable connections and networks that can help to facilitate cultural exchange and partnership opportunities between Ukraine and other countries. By leveraging these connections and networks, Ukraine can build stronger and more productive relationships with other countries, which can benefit its cultural diplomacy initiatives and its broader diplomatic efforts. Overall, the inclusion of Ukrainian expatriates as a resource for cultural diplomacy can enhance Ukraine's ability to promote its cultural interests and values abroad, and to build meaningful cultural connections with other countries.

V. Tsivatyy presents cultural diplomacy as "an effective form of international relations and an effective means of forming a positive image of the state abroad"⁴³. The scholar also emphasizes the importance of cultural and information centers as institutional components of foreign diplomatic institutions of Ukraine. Specific attention is given by the scholar to teaching the Ukrainian language abroad (in the diaspora, to foreign students in Ukraine, and to students from foreign countries). We assume that the teaching of Ukrainian language abroad is an essential element of Ukraine's cultural diplomacy efforts, as it provides a means

43 В. Г. Ціватий, *Велич української мови: інституціональний вимір культурної дипломатії України*, "Наук. вісн. Дипломат. акад. України" 2013, Вип. 20 (2), Р. 4.

of promoting the country's language and culture and build meaningful connections with individuals and communities worldwide.

Therefore, the research of Ukrainian scholars, dedicated to the problem of cultural diplomacy is sporadic, quite often it is examined in the context in European integration, mostly based on the American school of cultural diplomacy study. While analyzing the notion of "cultural diplomacy", Ukraine scholars mostly present it through the prism of the state's "image". Quite often, in those studies, the category of "image" is intertwined with the meaning of "branding". Overall, there is a need for a more robust theoretical framework to guide Ukraine's cultural diplomacy efforts. Such a framework would provide a clear understanding of the goals, strategies, and tactics that should be employed in promoting Ukrainian culture and values abroad. Such research would require collaboration between academic institutions, government agencies, and cultural organizations in Ukraine. It would also require a multidisciplinary approach that draws on fields such as cultural studies, international relations, and communication studies. It is quite important to build research on Ukrainian cultural diplomacy using case studies and best practices from other countries that have successfully implemented cultural diplomacy initiatives. By learning from the experiences of others, Ukraine can develop more effective cultural diplomacy strategies that are tailored to its unique cultural, political, and economic context. In conclusion, continued research and development in the field of cultural diplomacy is crucial for Ukraine to effectively promote its culture and values abroad, as well as build meaningful connections with other countries.

Ukrainian Cultural Diplomacy: The Implementation Process

The emergence of Ukrainian cultural diplomacy is difficult to pinpoint to an exact period, as it has evolved over time and has been influenced by various historical, political, and social factors. However, some scholars trace the roots of Ukrainian cultural diplomacy to the late 19th and early 20th centuries, when Ukrainian intellectuals and artists began to assert their national identity and cultural heritage in the face of imperial domination. During the Soviet era, cultural diplomacy in Ukraine was heavily influenced by the Soviet government's propaganda and ideological agenda. However, after Ukraine gained independence in 1991, there was a renewed focus on promoting Ukrainian culture and values abroad, particularly in Europe and North America. Since then, Ukrainian cultural diplomacy has continued to evolve, with efforts to promote Ukrainian culture and values becoming more sophisticated and strategic. The establishment of

the Ministry of Foreign Affairs' Department of Public Diplomacy in 2015⁴⁴ is one example of this evolution, as it reflects a growing recognition of the importance of cultural diplomacy in Ukraine's foreign policy.

The implementation of Ukrainian cultural diplomacy has been conducted due to certain legal frameworks and by defined actors. Starting with the legal frameworks, several key documents should be mentioned. First of all, since Ukraine gained independence in 1991, there has been a Law of Ukraine "On Culture", dated December 14, 2010 No. 2778-VI⁴⁵; the Law of Ukraine "On the Ukrainian Cultural Foundation", dated March 23, 2017 No. 1976⁴⁶. Both of the documents didn't define "cultural diplomacy" as a concept or term, but they included important elements regarding the promotion of Ukrainian culture abroad. In accordance with Art. 3 of the Law of Ukraine "On Culture": the main principles of state policy in the field of culture include the promotion of Ukrainian national culture in all its diversity abroad and world cultural heritage in Ukraine. As regards the Ukrainian Cultural Foundation, which was established in 2017 with the aim of supporting the development and promotion of Ukrainian culture and arts both within Ukraine and abroad. The foundation's mission has been to foster cultural diversity and integration of Ukrainian culture into the global cultural space, and to promote Ukraine's positive image and cultural identity abroad. The foundation provides financial support for cultural projects and initiatives across a wide range of artistic disciplines, including music, theater, cinema, literature, and visual arts. By supporting and promoting Ukrainian culture and arts, the Ukrainian Cultural Foundation aims to enhance Ukraine's cultural diplomacy efforts and increase its cultural presence and influence in the world⁴⁷.

Another significant document was the Long-term Strategy for the Development of Ukrainian Culture, which was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine on February 1, 2016 through Order No. 119-r. The Strategy aimed at: a) "ensuring the popularization of Ukrainian culture abroad by creating a special institution; b) implementation of the EU program "Creative Europe"; c) supporting of programs of intercultural and international dialogue, dissemination of

44 Department of Public Diplomacy since its beginning has covered activities in the field of cultural diplomacy, nevertheless, the Directorate of Cultural Diplomacy was launched a bit later in 2018.

45 Закон України "Про культуру" від 14 грудня 2010 р. No 2778-VI, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

46 Закон України "Про Український культурний фонд" від 23 березня 2017 р. No 1976-VIII, https://kodeksy.com.ua/pro_ukrayins_kij_kul_turnij_fond.htm.

47 Ukrainian Cultural Foundation, <https://ucf.in.ua/en/about-us/>.

successful international and national experience, in particular, implementation of the project of the Council of Europe and the European Commission “Community-led urban strategies in historic cities” (COMUS); d) implementation of UNESCO Conventions in the field of protection of intangible cultural heritage and encouragement of various forms of cultural expression. The implementation of UNESCO projects and educational programs; e) development of bilateral cultural ties through cultural exchanges, educational programs, educational trips, internships; f) the studying and adaptation of international expert experience, harmonization of the system of indicators of the influence of culture on socio-economic development according to European and world standards”⁴⁸. Thereby, the Strategy was aimed at achieving significant and constructive changes in the cultural sector.

In the same year (2016), the Concept of Popularizing Ukraine in the World and Promoting the Interests of Ukraine in the Global Information Space for the period of 2016–2020 was launched. The main goal of the concept was to popularize Ukraine in the world and foreign national information resources, with the aim of protecting its political, economic, and socio-cultural interests, as well as to strengthen its national security and restore territorial integrity. This concept has also been aimed at creating a positive image of Ukraine by highlighting its competitive advantages, strengths, and significant achievements on the world stage, and to promote broad prospects for international cooperation with Ukraine. Additionally, the concept aims to ensure interdepartmental coordination and constant operational activities for the dissemination of accurate and objective information about Ukraine, including its individual regions, as well as to increase tourism and investment attractiveness⁴⁹.

It is worth noting that the most important document that currently defines the implementation of Ukrainian cultural diplomacy is the Public Diplomacy Strategy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine for 2021–2025, which was adopted in March 2021. The Strategy outlines the key goals and objectives for promoting Ukrainian culture and arts abroad, including the development of cultural and educational exchanges, the support of Ukrainian artists and performers, and the promotion of Ukraine’s positive image in the global community. It also emphasizes the importance of digital technologies and social media in achieving these goals, as well as the need for effective coordination among gov-

48 *Довгострокова стратегія розвитку української культури – стратегія реформ*, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119-2016-%D1%80#Text>.

49 *Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі*, від 11 жовтня 2016 р. № 739-р, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text>.

ernment agencies, cultural institutions, and civil society organizations. The notion of “cultural diplomacy” is defined in the Strategy as: “one of the directions of public diplomacy and “soft power” policy, the purpose of which is to improve the recognition of Ukraine and its cultural diversity, to form a positive attitude of citizens of other countries towards Ukraine. Cultural diplomacy as a direction of foreign policy makes it possible to popularize and share national achievements and experience in the field of culture with citizens of other countries, achieving better understanding and trust”⁵⁰.

Overall, Ukrainian cultural diplomacy is an important tool of its foreign policy, aimed at promoting Ukraine’s positive image, strengthening its international reputation, and building relationships with other countries through cultural exchange and cooperation. It helps to showcase Ukraine’s rich cultural heritage, diverse traditions, and modern achievements in the arts, music, film, and other creative fields, while also fostering mutual understanding and respect between peoples and nations. Cultural diplomacy can also contribute to the development of economic, political, and social ties between countries, as well as to the resolution of conflicts and the promotion of peace and stability.

Realization of Ukrainian cultural diplomacy occurs due to activities conducted by its main actors: governmental (the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine) and non-governmental (certain institutions, public organizations, individuals). However, it is important to note that the already mentioned actors quite often work together and collaborate on various programs and projects related to cultural diplomacy. In the same time they may not have sufficient funding for the development and implementation of individual cultural policy programs and projects, and as a consequence they often work with other organizations, including civil society groups and cultural institutions, to pool resources and coordinate efforts. Therefore, there is a need for effective coordination and cooperation among all stakeholders involved in cultural diplomacy.

While the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine may not prioritize cultural diplomacy as a key task, it does have a Department of International Cooperation and Protocol that is responsible for cultural diplomacy implementation, among other tasks. However, the Ministry’s official website and the aforementioned department’s webpage have limited information on Ukraine’s international cooperation in the cultural sphere. The department’s stated tasks include “organizing and holding of international events in Ukraine

50 *Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки*, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>.

and abroad in cooperation with the relevant structural units of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine”⁵¹. Also, the Ministry’s website has not been updated and presents outdated information, including projects that were relevant only in 2019–2020 under the “Art” category⁵².

Overall, the key role in the implementation of Ukrainian cultural diplomacy is played by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Its main tasks in the field of cultural diplomacy are assigned to the Department of Public Diplomacy, which is responsible for: 1) promoting modern Ukrainian cinema and facilitating the participation of Ukrainian films in international film festivals; 2) promoting modern Ukrainian classical and popular music and supporting joint international projects; 3) promoting modern Ukrainian theater and performance art, especially through participation in international theater festivals; 4) promoting modern Ukrainian literature and encouraging participation in leading international book exhibitions, as well as supporting the translation and publication of works by Ukrainian writers abroad; 5) supporting foreign publishing projects in languages other than Ukrainian, aimed at popularizing the history and present situation of Ukraine; 6) promoting Ukrainian classical and modern visual arts through exhibition projects, artistic exchanges, and collaborations with foreign partners; 7) promoting Ukrainian creative industries, such as design, fashion, architecture, etc.; 8) presenting the diversity of Ukrainian art and culture at international festivals, forums, and conferences; 9) supporting international research projects in the field of culture and art and encouraging foreign specialists to study Ukrainian culture; 10) promoting Ukrainian cultural heritage; 11) popularizing the Ukrainian language worldwide; 12) promotion of the projects in the field of culture and art of representatives of indigenous peoples and national minorities⁵³. The implementation of those ambitious tasks occurs due to the usage of several communication channels, as “digital” (social networks, websites, mobile applications, etc.); “mass media” (TV, radio, printed magazines, etc.); “events” (activities in the sphere of culture); “ambassadors of

51 Міністерство культури та інформаційної політики, *Управління Міжнародного Співробітництва та Протоколу*, <https://mkip.gov.ua/content/viddil-mizhnarodnogo-spivrobitnictva-ta-protokolu.html>.

52 Міністерство культури та інформаційної політики, *Міжнародні та всеукраїнські конкурси, фестивалі та інші періодичні культурно-мистецькі заходи*, <https://mkip.gov.ua/content/mizhnarodni-ta-vseukrainski-konkursi-festivali-ta-inshi-periodichni-kulturnomi-stecki-zahodi.html>.

53 *Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки*, Р. 11, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>.

Ukraine” (those pro-Ukrainian celebrities, statesmen, leaders of public opinion, and in general, those who can influence public opinion)⁵⁴.

Most of these tasks and activities are realized through the Ukrainian Institute, which began its work in 2019. The Ukrainian Institute is a state institution managed by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, whose primary goal is to enhance global understanding and perception of Ukraine while strengthening its cultural relations with other nations. As a professional and expert organization, the Ukrainian Institute initiates its own cultural diplomacy projects and serves as a creative hub for foreign institutions seeking to partner with Ukraine on projects. Foreign institutions are encouraged to work with the Ukrainian Institute when planning and implementing cultural projects abroad. The Institute generates innovative ideas for contemporary cultural projects and programs to further the promotion of Ukrainian culture and arts internationally⁵⁵.

The Institute operates under the guidance of the Strategy of the Ukrainian Institute for 2020–2024⁵⁶. It is a document that outlines the main priorities and goals of the institution for the next five years. The strategy is based on the principles of openness, transparency, and professionalism, and aims to contribute to the development of a positive image of Ukraine in the world and the strengthening of its international position through cultural diplomacy. The main objectives of the Ukrainian Institute’s strategy include: 1) improving the understanding and recognition of Ukraine among foreign audiences; 2) ensuring constant demand for professional interaction with Ukraine; 3) strengthening the capacity of the actors of Ukrainian culture, education, science and civil society to develop international cooperation; 4) strengthening Ukraine’s involvement in current cultural processes around the world; 5) expanding the area of Ukrainian language usage in the world⁵⁷. The implementation of these objectives is expected to increase the recognition and visibility of Ukraine in the world and to enhance its cultural influence and soft power. The Ukrainian Institute aims to achieve these goals through collaboration with other government institutions, civil society, and private partners both in Ukraine and abroad.

54 *Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки*, Р. 25, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>.

55 *Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки*, Р. 29, <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>.

56 *Стратегія Українського Інституту на 2020–2024 рр.*, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategy-ukrainian-institute-3.pdf>.

57 *Стратегія Українського Інституту на 2020–2024 рр.*, Р. 22, <https://ui.org.ua/wp-content/uploads/2022/01/strategy-ukrainian-institute-3.pdf>.

There are also non-governmental actors involved in Ukrainian cultural diplomacy, including cultural organizations, non-profit organizations, and individual artists and cultural figures. These actors play an important role in promoting Ukrainian culture abroad and building bridges between Ukrainian and foreign cultures. Some examples of non-governmental actors involved in Ukrainian cultural diplomacy include the Ukrainian Cultural Foundation⁵⁸, the Ukrainian Institute of America⁵⁹, the Ukrainian Canadian Congress⁶⁰, the Ukrainian Cultural Centre in Israel⁶¹, and various Ukrainian cultural and arts organizations around the world. These organizations and individuals work to promote Ukrainian culture through exhibitions, festivals, concerts, and other cultural events, as well as through educational and research activities aimed at raising awareness of Ukrainian culture and its historical and contemporary context. In addition to their work in promoting Ukrainian culture, these non-governmental actors also engage in cultural exchange and dialogue with representatives of other cultures, building networks of cultural exchange and understanding that contribute to the development of global cultural diplomacy.

Ukrainian Cultural Diplomacy since the 2022 War

Since the start of the war in 2022, Ukrainian cultural diplomacy has faced new challenges and opportunities. On the one hand, the conflict has had a negative impact on the country's international image, leading to a decrease in the interest of foreign audiences in Ukrainian culture. On the other hand, the war has also increased the urgency of promoting Ukrainian culture as a means of countering negative stereotypes and presenting a positive image of the country. In response to these challenges, the Ukrainian government has increased its support for cultural diplomacy initiatives, including through the Ukrainian Institute and other cultural organizations. Efforts have been made to promote Ukrainian culture in countries where there is a high degree of interest in the conflict, such as in Europe and the United States, through exhibitions, festivals, and other cultural events.

At the same time, Ukrainian cultural diplomacy has also been focused on building bridges with countries that have traditionally been less engaged with Ukrainian culture. For example, in 2022, Ukraine participated for the first time

58 *Ukrainian Cultural Foundation*, <https://ucf.in.ua/en/about-us/>.

59 *Ukrainian Institute of America*, <https://ukrainianinstitute.org/>.

60 *Ukrainian Canadian Congress*, <https://www.ucc.ca/>.

61 Embassy of Ukraine in the State of Israel, *Ukrainian Cultural Centre in Israel*, <https://israel.mfa.gov.ua/en/news/61165-the-ukrainian-cultural-center-celebrated-its-5th-anniversary>.

in the Beijing International Book Fair⁶², with the aim of promoting Ukrainian literature and culture in China. Another important aspect of Ukrainian cultural diplomacy since the war has been the focus on promoting cultural heritage and traditions. This includes supporting local cultural initiatives and preserving historical and cultural monuments in conflict-affected areas, such as in eastern Ukraine.

As the war in Ukraine continues, Ukrainian cultural diplomacy has become even more important in promoting Ukraine's image and values abroad, as well as building bridges with other cultures and countries. Despite the ongoing conflict, Ukrainian cultural organizations, artists, and other cultural figures have continued to promote Ukrainian culture around the world and engage in cultural exchange with representatives of other cultures. One example is the Ukrainian Film Festival, which has been held annually in New York City since 2003. In 2022, the festival featured a special section dedicated to films about the war in Ukraine, including the documentary "Bloodlands" and the feature film "Donbas". The festival serves as a platform for Ukrainian filmmakers to showcase their work to international audiences and build bridges between Ukrainian and foreign cultures. Additionally, the Ukrainian government has continued to support cultural exchange programs with other countries, despite the ongoing conflict. For example, in September 2022, the Ukrainian Ministry of Culture and Information Policy signed an agreement with the Embassy of Italy in Ukraine to launch a joint cultural program that will feature exhibitions, concerts, and other cultural events⁶³. The program aims at strengthening cultural ties between Ukraine and Italy and to promote a deeper understanding of each others culture.

Ukrainian cultural diplomacy has also focused on raising awareness about the ongoing conflict in Ukraine and promoting support for Ukraine's sovereignty and territorial integrity. Ukrainian cultural figures have used their platforms to speak out about the war and advocate for peace, and cultural events have been organized to promote understanding and dialogue between Ukrainians and representatives of other cultures. For example, in 2022, Ukrainian pianist Valentina Lisitsa performed a benefit concert in Kyiv to raise funds for wounded soldiers and their families. Ukrainian writers, musicians, and artists have also used their platforms to raise awareness about the conflict and call for an end to the violence.

62 Embassy of Ukraine in the People's Republic of China, *Cultural Cooperation between Ukraine and China*, <https://china.mfa.gov.ua/en/partnership/cultural-cooperation>.

63 The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, *News*, <https://mfa.gov.ua/en/news/ministerstvo-kulturi-i-informacijnih-tehnologij-ukrajini-ta-posolstvo-italiji-v-ukrajini-pidpisali-plan-spivrobitnictva-na-2022-2023-roki>.

Nevertheless, there have definitely been significant challenges facing Ukrainian cultural diplomacy since the start of the 2022 war: 1) limited resources available for cultural diplomacy efforts; 2) an image problem: the ongoing conflict in Ukraine may have damaged the country's international image and made it more difficult to promote Ukrainian culture abroad; 3) limited access: Ukrainian cultural actors may face limited access to international markets or audiences due to political or economic barriers; 4) security concerns: it may be more difficult to organize cultural events or exhibitions in the conflict-affected areas of Ukraine; 5) language barriers: the Ukrainian language is not widely spoken outside of Ukraine, which may make it more difficult for Ukrainian cultural actors to engage with international audiences; 6) limited awareness of Ukrainian culture and history among international audiences, which may make it more challenging to promote Ukrainian cultural diplomacy. Also, the conflict has resulted in the displacement of many Ukrainian citizens, including artists and cultural figures, which has disrupted the cultural landscape of the country. It is worth mentioning that the war has led to the destruction and damage of cultural heritage sites and artifacts in Ukraine, which has resulted in the loss of important cultural symbols and historical relics. Furthermore, the economic challenges facing Ukraine, including inflation and a weakened currency, have made it difficult to finance cultural programs and initiatives, which has limited the ability of Ukrainian cultural organizations and artists to engage in cultural exchange and diplomacy.

Despite these challenges, there are many opportunities for Ukrainian cultural diplomacy to make an impact and build bridges between Ukraine and the rest of the world. Through creative and innovative approaches, Ukrainian cultural actors can help to promote Ukrainian culture and heritage, raise awareness of Ukraine's history and current challenges, and foster greater understanding and dialogue between Ukraine and other countries. Ukraine is a country with a rich cultural heritage that can be leveraged to promote national identity, as well as to build bridges with other cultures and countries. For example, efforts to preserve and promote Ukrainian folk traditions, such as embroidery and music, can help to foster a sense of national pride and unity, while also showcasing Ukraine's unique cultural identity to the world.

Conclusion

In Ukraine, cultural diplomacy is understood as the use of cultural assets, such as music, art, literature, theater, and film, as a means of promoting the country's national interests and building bridges between Ukraine and other countries. Cultural diplomacy is seen as a way to strengthen Ukraine's image

abroad, showcase its rich cultural heritage, and foster mutual understanding and respect between peoples and cultures. Ukrainian cultural diplomacy emphasizes the importance of promoting the Ukrainian language and culture, as well as highlighting Ukraine's contributions to global culture and society. Cultural diplomacy is seen as a tool for enhancing Ukraine's soft power and building partnerships with other countries.

While the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine plays an important role in promoting Ukrainian culture abroad, it is not the only actor involved in Ukrainian cultural diplomacy. There are also non-governmental actors, such as cultural organizations, non-profit organizations, individual artists and cultural figures, who play an important role in promoting Ukrainian culture and building bridges between Ukrainian and foreign cultures. Nevertheless, the Ukrainian Institute is one of the main actors of Ukrainian cultural diplomacy. It is a key player in promoting Ukrainian culture abroad, organizing exhibitions, concerts, film screenings, and other cultural events around the world. Additionally, the Ukrainian Institute has launched several cultural exchange and residency programs, which provide opportunities for international artists, curators, and researchers to work and collaborate with their Ukrainian counterparts.

Ukrainian cultural diplomacy after the 2022 war continues to face many challenges, as the conflict and its aftermath have had a significant impact on the country's cultural sector. However, there have been several initiatives aimed at promoting Ukrainian culture and building cultural bridges with other countries. Despite the challenges and difficulties caused by the conflict, we believe that cultural diplomacy can play an important role in promoting understanding, reconciliation, and rebuilding in post-conflict situations. In fact, cultural heritage can often serve as a powerful symbol of a nation's resilience and identity, and can help to create a sense of unity and pride among the population.

MYKOLA RIABCHUK

CENTER FOR UKRAINIAN STUDIES, CENTRE FOR EAST EUROPEAN STUDIES,
UNIVERSITY OF WARSAW

MAPPING A “NOWHERE NATION”. THE TOXIC SPELL OF “IMPERIAL KNOWLEDGE” AND THE CHALLENGES OF DECOLONIZATION

Abstract: Ukraine’s striking absence on mental maps of the vast majority of Europeans, the article argues, is primarily a byproduct of Russian “imperial knowledge”, i.e., a system of narratives developed by the empire with the primary goal of undermining the subjectness of subjugated nations, dispossess them from any agency and make them virtually invisible to the world and reprehensible to themselves. That knowledge has attained international currency as allegedly “scientific” and therefore unquestionable, and largely determined fallacious policies of Western governments vis-à-vis both Russia and Ukraine. Its false tenets, internalized and normalized in the West as a common wisdom, still facilitate the global penetration of Russian anti-Ukrainian propaganda and hinders a unified international response to Russian aggression. The article advocates the fundamental deconstruction of that “knowledge”, primarily in the academic field, within the ongoing global processes of decolonization.

Streszczenie: Autor artykułu wskazuje, że uderzająca nieobecność Ukrainy na mapach mentalnych ogromnej większości Europejczyków jest przede wszystkim produktem ubocznym rosyjskiej „wiedzy imperialnej”, tj. systemu narracji opracowanego przez imperium, którego głównym celem jest podważanie podmiotowości podbitych narodów i uczynienie ich praktycznie niewidzialnymi dla świata i negatywnymi dla samych siebie. “Wiedza” ta zyskała międzynarodowe znaczenie jako rzekomo „naukowa”, a zatem niekwestionowana i w dużej mierze determinowała błędną politykę rządów zachodnich zarówno wobec Rosji, jak i Ukrainy. Jej fałszywe założenia, zinternalizowane i znormalizowane na Zachodzie jako powszechna mądrość, w dalszym ciągu ułatwiają globalną penetrację rosyjskiej propagandy antyukraińskiej i utrudniają jednolitą międzynarodową reakcję na rosyjską agresję. W artykule postuluje się zasadniczą dekonstrukcję

tego dyskursu, przede wszystkim na polu akademickim, w ramach trwających globalnych procesów dekolonizacji.

Key words: Ukraine, Russia, imperial knowledge, Russian-Ukrainian war, decolonization

1. Imperial Knowledge

Russia's spectacular failure to achieve its declared goals on the first days, weeks and eventually months of the all-out military invasion of Ukraine has been attributed primarily to Moscow's miscalculation: the profoundly wrong assessment of both its own strength and Ukraine's weakness. Experts generally agree that the blunder was compounded by two intertwined factors: the rigidity of Putin's authoritarian system that frustrates the effective flow of information, especially if that information is unflattering for its bosses; and secondly, the fundamentally biased ideologically distorted Russian view of themselves and, especially, of Ukraine that precludes an adequate response to the situation on the ground.

That view was quintessentially articulated by Vladimir Putin in his notorious dictums that Ukraine "is not even a country" and that Ukrainians and Russians are "one people". Both Russian politicians and ideologists parroted that mantra vehemently and developed it at length. In July 2021, Putin himself indulged in producing a quasi-historical treatise to prove that Ukraine has never existed and should not ever exist as a nation separate from Russia.

"Ukraine denial" is certainly not a Putin invention. It has been a cornerstone of Russian (imperial) identity since the very invention of "Russia" in the first quarter of the 18th century. Ukraine inevitably became a centerpiece of that construction insofar as a transformation of the Eurasian Muscovy into the European "Russia" under Peter the Great required appropriation of the name and legacy of Kyivan Ruś which was primarily Ukrainian, and partly Belarusian, but only remotely and marginally Muscovite. To that aim, the political continuity between 12th-century Kyiv and 17th-century Muscovy was invented, the quasi-Latinized name of "Russia" was coined to semantically equate Moscow tsardom with Kyivan Ruś (a medieval entity that ceased to exist five centuries earlier under the nomadic assault), and claims to the old Ruś legacy were raised with far-reaching consequences.

A tricky semantic manipulation (Ruś=Russia) legitimized Moscow's alleged entitlement to the whole Ruś history (which was only minutely Muscovite), enhanced its demands for the whole Ruś territory (which for centuries had been a part of the Polish-Lithuanian Commonwealth) and, worst of all, delegiti-

mized the very existence of Ukrainians and Belarusians who were downgraded, within that mythical narrative, to a regional brand of “Russians” (in fact, it was the Muscovites who rebranded as “Russians”). Ukrainians who insisted on their distinct identity and maintained their language as a full-fledged means of communication, and strove to develop a higher culture beyond the permitted ethnographism, were reasonably perceived as enemies, a subversive force that undermined the empire’s integrity and legitimacy. Ukraine remained a dangerous witness of a historical theft, an unsurmountable obstacle in a smooth appropriation of the Ruś legacy. It was indeed an alien body on an otherwise wonderful mythical picture. That nuisance should be definitely absorbed, digested, appropriated – or destroyed.

Since then, Russian attitudes and policies vis-a-vis Ukraine were determined by some sort of existential anxiety – not only because without Ukraine Russia would cease to be an empire in geopolitical terms, as Zbigniew Brzezinski has famously put it, but also because it would cease to be an empire in its essence – culturally and psychologically. Without Ukraine, Russians would have to undergo a painstaking revision of their identity, to invent a new historical narrative stemming from Moscow rather than Kyiv, and to develop a new idea of Russian-ness that does not include Ukraine as its constitutive part. In sum, Russia would have to become a “normal” European nation-state within fixed, internationally recognized and universally accepted borders, rather than an ever-expanding empire with messianic claims and ungrounded resentments.

Putin did not invent anything new in his ardent denial of independent Ukraine, but merely reinvigorated Ukrainophobic ideas of Russian 19th and early 20th-century philosophers – the ideas that were wisely replaced by the Soviets with a much subtler (and more perfidious) theory of “rapprochement and ultimate fusion” of “brotherly” nations. Putin who castigates Bolsheviks as alleged destroyers of the empire and inventors of various Soviet nationalities, in particular Ukraine, is fundamentally wrong. Bolsheviks, in fact, rescued the empire by making some (temporary and strictly supervised) concessions to nationalists on the empire’s peripheries – something that their opponents-monarchists, including Putin’s pet hero Anton Denikin, staunchly refused to do – and therefore lost. Putin, like his monarchist predecessors, is really “obsessed with Ukraine and its unique significance for Russian national identity... For him, the ‘schism’ of 1991 that resulted in Ukraine’s independence cut right through the Russian national body, having deprived Moscow not only of the millions of its kin and vast ‘historical Russian lands’ but, more crucially, of the most precious

and ancient part of ‘Russia’s’ own history”.¹ The only novelty he introduced into that Ukrainophobic world-view was not in theory but in practice. He decided to solve the “Ukrainian question” once and for all by launching a genocidal war.

Predictably, the heavily biased, ideologically distorted view of reality precluded both the adequate perceptions of facts and their reasonable interpretation. Since Ukraine was programmatically declared “not even a country” and Ukrainians defined as “one people” with Russians, anything that ran contrary to this view was ignored or downplayed as insignificant, temporary, exogenous and artificial – a minor deviation from the imaginary (“all-Russian”) normality, easily fixable by an appropriate social engineering.

Ukraine itself sent mixed signals to Russian ideologists, inasmuch as only part of Ukrainians (roughly one third of the population) firmly stood in the 1990s for the radical break with the communist past (seen also as colonial) and for the rapid and full-fledged integration into the Euro-Atlantic structures. The other part, a “silent majority”, was rather reluctant to give up the habitual way of life and change the convenient, however uncomfortable, environment. The chicken of today was preferred over the eggs of tomorrow; a familiar post-Soviet “komunalka” prevailed over a hazy “European community” where arguably “nobody waits for us” (as post-Soviet politicians recurrently emphasized). Ukrainians have never been anti-Western, like many Russians. But they hoped, rather naively, to have the best of both worlds – to ascend European modernity but retain mental ties with archaic imaginary Orthodox/East Slavonic “ummah”; to embrace European democracy, freedom and the rule of law but maintain informal institutional practices of increasingly authoritarian post-Soviet “Eurasia”.

Many observers confused this ambivalence with “pro-Russian” orientation, and Russian politicians and ideologists were the most eager to believe it. They neglected, however, two underlying phenomena that ultimately determined Ukraine’s drift. One was a grass-root Ukrainian patriotism that in all critical situations (e.g., in the 2003 conflict with Russia over the Tuzla island) offset the residual East Slavonic attachment and led ultimately to the radical break with that imaginary community. And the second underappreciated phenomenon was a different, more individualistic and non-authoritarian political culture that Ukrainian society preserved despite the centuries of Russification/Sovietization. It remarkably came to the fore in the 2000s, when Ukrainian rulers tried to emulate authoritarian practices of their Russian and Belarusian counterparts.

1 Torbakov I., *The Kremlin’s nationalist utopia*. *Eurozine*, 26 April 2023, <https://www.eurozine.com/the-kremlins-nationalist-utopia/>

By 2012, the pro-Western attitudes in Ukrainian society, for the first time, prevailed over the “East Slavonic”. This reflected in the growing attractiveness of the EU, a broad impact of its soft power, but also in the internal changes in Ukrainian society that remained throughout all the post-Soviet years relatively free, open and pluralistic. Generational change probably also played a role, as well as the growth of authoritarianism in neighboring Russia which further undermined the attractiveness of that country and of the “Eurasian” choice that it epitomized. Revolution of Dignity (a.k.a. Euromaidan, 2013–14) was rather a result of that pro-European shift than its cause, though it undoubtedly catalyzed the prior mental developments in society and accelerated Ukraine’s political Westernization. The 2014 Russian invasion put an effective end to Ukraine’s protracted ambivalence, striking a deadly blow to the “East Slavonic” attachments of many people and relegating those attitudes into the realm of infantile phantasies and wishful thinking.

Remarkably yet, all the Russian elite appeared to be blind and deaf vis-à-vis those developments. They simply ignored or downplayed everything that did not fit their habitual view of Ukraine as “not even a country” and Ukrainians as “one people” with Russians. The overwhelming support (over 90%) of national independence in the 1991 referendum was interpreted as a purely economic vote masterminded by opportunistic post-communists and nationalists who tricked the gullible population into something they never cared about. The 2004 Orange revolution was understood not as a spectacular surge of civic activity and “people’s power” but as a Western conspiracy aimed against Russia. (Ukrainians, within this supremacist logic, could not themselves stand for ideals of freedom, justice and dignity, but had to be paid for this by some Western masters). The same interpretative frame was applied to Euromaidan in 2013–14. Nor even the failure of the “Russian Spring” and “Novorossiya” projects in Ukraine’s south east in 2014–15 made Russian ideologues revise their habitual view of Ukrainians as “almost Russians” who were tricked or forced by nationalists (proverbial “junta”) into the artificial state-building project, where they presumably had no stakes within it to care and defend. The Russian elite apparently projected upon Ukrainians their own situation – of a political clique that captured the state and imposed unchecked dominance over the pliable population.

All these distorted views and biased interpretations of Ukrainian reality go far beyond sheer supremacism, rather typical for all the imperial nations vis-à-vis their colonies (seen as a “lesser people of the lesser world”, in Edward Said’s words). In this particular case, the Russian dismissive view of Ukraine is based on the coherent, elaborated system of quasi-historical assumptions and arguments that create quite a powerful imperial ideology and assign peculiar mean-

ing and value to anything it encounters. That ideology oddly places Ukraine in the very center of Russian identity and makes its holders agonize over perceived incompleteness of that identity as long as Ukraine (and Kyiv, the most precious part of Russia's imaginary Self) is off. Russian imperial thinkers articulated that feeling long before Putin. As early as 1911, Piotr Struve envisioned Ukraine's (possible) secession in apocalyptic terms: should it happen, he wrote, the result will be a "gigantic and unprecedented schism of the Russian nation... a veritable disaster for the state and for the people".² Ivan Ilyin, Putin's favorite fascist philosopher,³ argued in 1938: "Ukrainian separatism is an artificial phenomenon, devoid of real grounds. It arose out of the ambition of the leaders and international conquest intrigue... Little Russia and Greater Russia are connected together by faith, tribe, historical fate, geographical location, economy, culture and politics. Foreigners who are preparing the dismemberment must remember that they are declaring a century-long struggle for the whole of Russia".⁴

We may define all that system of imperial, ideologically informed and driven narratives as "imperial knowledge", – a set of facts, inventions, and interpretations that aims, on one side, at a glorification of the empire, its supposedly great, universal culture and unique historical role, and, on the other side, at a depreciation, marginalization, and sheer appropriation of cultures of subordinate nations, and monopolization of a God-given (or history-given, under the Soviets) right to speak on their behalf. This enables empire to silence subaltern groups and make them completely invisible.⁵

Since the 18th century onwards, empire institutionalized all those narratives in schooling and scholarship, high and mass culture, political discourses and church practices, imperial laws and civic rituals. It developed "imperial knowledge" as a holistic explanatory frame for anything in its history and in current relations with the external world and its own colonies. It can be defined, after Edward Said, as a peculiar Russian style for "dominating, restructuring, and having

2 Struve P., *Obshcherusskaia kul'tura i ukrainskii partikuliarizm: Otvet Ukraintsu*, 'Russkaia mysl', no. 1 (1912), p. 85.

3 Snyder T., Ilyin I., *Putin's Philosopher of Russian Fascism*, 'The New York Review of Books', March 16, 2018, <http://www.nybooks.com/daily/2018/03/16/ivan-ilyin-putins-philosopher-of-russian-fascism/>

4 Ильин И., Основы борьбы за национальную Россию [1938]. In: Ильин И., *Национальная Россия. Наши задачи*. Москва: Алгоритм, 2017; <https://www.litres.ru/book/ivan-ilin/natsionalnaya-rossiya-nashi-zadachi-13144589/chitat-onlayn> [paywall]. Free access at: [http://revolution.rhga.ru/upload/iblock/a0e/4\)%20И.%20А.%20Ильин.pdf](http://revolution.rhga.ru/upload/iblock/a0e/4)%20И.%20А.%20Ильин.pdf)

5 Thompson E., *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism*. Westport, CT and London: Greenwood, 2000.

authority” over subaltern people.⁶ Or, as Larry Wolff may have put it, a “style of intellectual mastery, integrating knowledge and power, perpetrating domination and subordination” and suitable therefore not only for rhetorical exercises but also for “real conquest”.⁷

In the most tragic twist of events, the toxic – supremacist, jingoistic and simply fraudulent – “imperial knowledge”, produced and disseminated by Russian imperial institutions, gentrified and legitimized by obsequious imperial intellectuals, became international. It has strongly influenced Western academia, media, mass culture and common wisdom. The world both adopted and normalized it; the international public tuned its sensors habitually to imperial messages as presumably the most comprehensive, ‘important’ and authoritative – rather than to the marginal voices of minor, subaltern and ‘less important’ nations. Common wisdom doesn’t require any proof; it is something that everybody knows. There is no need to question or problematize it.

This explains why Ukraine had been invisible under the Western gaze for a few centuries and why, even after its emergence on the political map of Europe in 1991, it still remained on the mental maps a big blind spot. This explains also why Ukraine’s bravery and resilience under the Russian assault came as a great surprise not only for Moscow, but also for most Westerners: they shared the same view of Ukraine as a highly corrupted, almost dysfunctional state, and a deeply divided, almost irretrievably broken society.⁸ Their attitudes toward Ukraine differed politically but not epistemologically. And this graphically illustrates how deeply Russian “imperial knowledge” penetrated Western society, how its most toxic myths and clichés were uncritically accepted and normalized, and how this facilitated for years, until recently, the global spread of Russian propagandistic discourses and warped arguments.

2. Nowhere Nation

Ukraine’s protracted absence on international mental maps can be explained as a result of its absence on political maps – and vice versa. In 1918, Ukraine

6 Said E., *Orientalism*. London, 1978, p. 3.

7 Wolff L., *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994, p. 8.

8 Taras Kuzio attributes this to an excessive influence on the Western policy makers from the Russianists who have no expertise in Ukraine, Georgia, or Estonia but do not hesitate to make far-reaching judgements on any development in any post-Soviet country. This is why the Westerners got Ukraine wrong, Kuzio contends, – and they got it wrong exactly in the same way and for the same reasons as Russians did. Taras Kuzio, If you’re an expert on Russia it does not make you an expert on Ukraine, Georgia, or Estonia. *Youtube*, 24 April 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=UGNBhqsetGM>.

briefly emerged on (some) political maps but this did not help it to get international recognition nor any significant support. The victorious Entente allies bet on hopeless Denikin and were prone to negotiate even with Bolsheviks but not with unknown and seemingly incidental Ukrainians. The luminous Wilson's principles of national self-determination were applied after WWI to almost all stateless nations of Eastern Europe – except for Ukrainians and Belarusians, the primary targets and victims of Russian “imperial knowledge” dominant in the West.

This ignorance became even more glaring in 1932–33 when Western governments consciously averted their eyes on the genocidal famine in Ukraine engineered by Stalin. A secret report by British diplomats who discouraged their government from any intervention was very paradigmatic in this regard: “The truth of the matter is, of course, that we have a certain amount of information about famine conditions in the south of Russia [sic], similar to that which had appeared in the press... We do not want to make it public, however, because the Soviet government would resent it and our relations with them would be prejudiced.”⁹

WWII, paradoxically, contributed to the further invisibility of Belarus and Ukraine, even though both of them took the most active part in the war and suffered the highest casualties – Ukrainians in absolute numbers (3.5 mln civilians and 3 mln soldiers in the Red army), and Belarusians in relative numbers (one third of their population). Both of them were rewarded, at Stalin's whim, with a seat in the newly established United Nations, but hardly anybody took this bogus membership seriously: it was just a pair of additional seats for victorious “Russians”, and little more than a mockery of real agency and sovereignty for Ukrainians and Belarusians.

The war invigorated interest in Russian studies and provided Russian emigre scholars with additional platforms. “Although the US field of Slavic Studies as a whole was shaped by American security concerns and by Americans”, Susan Smith-Peter notes, Russian history was quite different. While political science, economics, and other fields came out of the experience of World War Two, Russian history was formed by Russian emigres such as [Michael] Karpovich and George Vernadsky, who had very different interests”.¹⁰ Both of them, as well as Nicholas Riasanovsky whose *History of Russia* has been republished

9 Carynnyk M. et al. (eds.), *The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932–1933*. Kingston, 1988, p. 397.

10 Smith-Peter S., *How the Field was Colonized: Russian History's Ukrainian Blind Spot*. ‘H-Russia’ December 14, 2022, <https://networks.h-net.org/node/10000/blog/decolonizing-russian-studies/12015665/how-field-was-colonized-russian-history's>

almost annually since 1968 as a textbook, drew on the antiquated ideas of Vasily Kliuchevsky who denied any agency for Ukrainian people and considered any systemic approach to Ukraine’s history as a “deviation into offshore currents”.¹¹ “Russian history in the United States was founded as an outpost of the V.O. Kliuchevskii school”, Susan Smith-Peter contends. “As a result, the field inherited a blind spot regarding Ukraine, which was only sporadically integrated into the narrative and was seen as an object, not a subject, of history”.¹²

Émigré scholars were major transmitters of Russian “imperial knowledge” in American academia. They influenced not only younger historians but also a few generations of eventual journalists, politicians, and all kinds of intellectuals. None of them even doubted that Russia was a “thousand-year-old state” founded in Kyiv, and nobody even dared to question a nonsensical formula “Kievan Russia”. WWII only solidified the positions of Russian “imperial knowledge” in the West and further marginalized any attempts to problematize and disprove it. The Soviets who started the war as Hitler’s allies, changed sides (by default) in 1941 and finished the war in an honorable position as a member of the victorious anti-Hitler coalition. This effectively obliterated not only their past Nazi collaboration but also any references to their multiple crimes either during the war or before, like the Great Terror, Gulags, the Great Famine, and so on. The “allied scheme of history”, as Norman Davis dismissively described it,¹³ took a firm hold in the West and further facilitated promotion of Russian “imperial knowledge” in the outside world.

For Ukrainians, it appeared even more harmful insofar as the Soviet Union was equated with “Russia”, and Russians became the only heroic participants of the war. All other nationalities were omitted, silenced or mentioned occasionally on the wrong side of the barricade – as Nazi collaborators. As Timothy Snyder has aptly put it in his seminal Bundestag lecture, “it is Russian foreign policy to divide the history of the Soviet Union into two parts. There’s the good part, which is the Russian part, and the bad part, which is the Ukrainian part. I can

11 As quoted in Plokyh S., *Unmaking Imperial Russia: Mykhailo Hrushevsky and the Writing of Ukrainian History*. Toronto: University of Toronto Press, 2005, p. 102.

12 Smith-Peter S., *Periodization as Decolonization*. ‘H-Russia’, January 4, 2023, <https://networks.h-net.org/node/10000/blog/decolonizing-russian-studies/12148542/periodization-decolonization>

13 Davies N., *The Misunderstood War*. ‘The New York Review of Books’, June 9, 1994, <https://www.nybooks.com/articles/1994/06/09/the-misunderstood-war/>; also his *The Misunderstood Victory in Europe*. The New York Review of Books, May 25, 1995, <https://www.nybooks.com/articles/1995/05/25/the-misunderstood-victory-in-europe/>. The ensuing debates summarized in: Applebaum A., *Norman Davies is innocent*. The Prospect, July 19, 1997, <https://www.prospectmagazine.co.uk/culture/55334/norman-davies-is-innocent>

sum this up for you faster than the official memo of the Russian foreign policy does it: liberation – Russian; collaboration – Ukrainian. That is the line that they follow very consistently, and in this country [Germany], to great effect”.¹⁴

No alternative views and voices could break through the monolithic “imperial knowledge” that acquired a status of scientific truth and enabled its guardians to dismiss any challenge as a “nationalistic deviation”. The doyen of Ukrainian studies in Canada, Orest Subtelny, recollected that “well into the 1980s, Ukrainian history was considered not only a peripheral but even intellectually suspect area of specialization by many North American historians,” and the assumption prevailed that “a historian of Ukraine was, almost by definition, a Ukrainian nationalist.”¹⁵ Professor George Grabowicz, a long-time director of the Ukrainian Research Institute in Harvard, supported the claim: “Up to the end of the 1980s the very term ‘Soviet empire’ was seen as an obvious sign that the text in which it was used was not very serious—the author being either ‘right wing’ or not all there. One can check this in the bibliographic sources: up to 1989 studies or overviews that use this term can be counted on the fingers of both hands.”¹⁶

It’s of little surprise then that just a few months before the collapse of the Soviet Union Margaret Thatcher declared Ukraine’s secessionist claims as nonsensical as those of Bavaria or Texas, and on the very eve of Ukraine’s independence George Bush Sr. warned Ukrainians against “suicidal nationalism” and called on them to stay with Moscow and Gorbachev.¹⁷ International recognition of Ukraine’s independence might have been problematic even after the Soviet collapse and Ukraine’s overwhelming vote for it – both in the parliament and in a national referendum. The “imperial knowledge”, with additional Russian help, may have thwarted Ukraine’s recognition and accession into the UN – if it were not already there by Stalin’s whim.

Independence de jure, however, did not provide Ukraine independence de facto. Western experts and international media still drew heavily on “imperial knowledge” (and on the updated Russian propaganda that capitalized on it) and

14 Snyder T., *Germany’s Historical Responsibility for Ukraine*. Bundestag, June 20, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=OTJwCCAF2lA>. The transcript published, inter alia, in ‘Kyiv Post’ on July 7, 2017, <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/timothy-snydergermany-must-past-atrocities-ukraine.html>

15 Subtelny O., *The Current State of Ukrainian Historiography*. ‘Journal of Ukrainian Studies’ 18, nos. 1–2 (Summer–Winter 1993), p. 37; <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/13743/file.pdf>

16 Грабович Г., *Україна: підсумки століття*. ‘Критика’ no. 11 (1999): p. 6.

17 Devroy A., Dobbs M., *Bush Warns Ukraine on Independence; President Supports Gorbachev’s Union Treaty in Kiev Speech*. ‘The Washington Post’, August 2, 1991, <https://web.archive.org/web/20140611082257/http://www.highbeam.com/doc/1P2-1077882.html>

consistently described Ukraine as a “temporary phenomenon”, “seasonal state”, “cleft country” or, scornfully, “unwanted step-child of Gorbachev’s perestroika”. Gloomy predictions of Ukraine’s inevitable split along multiple regional, ethnic, religious and other lines popped up recurrently and reverberated with apocalyptic, heavily overblown debates about Ukraine’s nuclear disarmament.

Ukraine inherited from the Soviet Union an impressive stockpile of nuclear arms on its territory, reportedly the third largest after Russia and the U.S., but it had neither operational capability nor the will to employ it (actually, non-nuclear status was enshrined in Ukraine’s constitution). The Ukrainian government, however, insisted on fair compensation for the transfer of that weapon to Russia or elsewhere and, crucially, on security guarantees from the major nuclear powers. All these subtle details were largely ignored, while Ukraine was presented instead as an ugly aggressive, non-cooperative state with nuclear ambitions. Ukraine’s moderate president Leonid Kravchuk was compared to Slobodan Milosevic (as arguably another communist who opportunistically jumped onto the horse for nationalism), while the reputable *New York Review of Books* did not hesitate to feature Abraham Brumberg’s article on its cover as a “Nasty New Ukraine”.¹⁸

It took thirty years and hundreds of rockets launched onto Ukrainian cities from the same heavy bombers that Ukraine transferred to allegedly “democratic” Russia upon Western insistence in the mid-1990s, to recognize the deadly mistake and apologize, as Bill Clinton did recently: „I feel a personal stake because I got them [Ukraine] to agree to give up their nuclear weapons... [Nobody] believes that Russia would have pulled this stunt if Ukraine still had their weapons”.¹⁹ In another interview, Clinton recollected his 2011 “chilling discussion with Russia’s president in Davos” that made him to feel that it was “just a matter of time” before Vladimir Putin would move on Ukraine”. During the conversation, Putin rejected a US-brokered deal agreed by Boris Yeltsin, to respect Ukraine’s territory in exchange for Kyiv relinquishing its Soviet-era nuclear arsenal. “Vladimir Putin told me in 2011 – three years before he took Crimea – that he did not agree with the agreement I made with Boris Yeltsin. He said ‘I don’t agree with it. And

18 Brumberg A., *Not So Free At Last*. ‘New York Review of Books’ no. 22 (October 1992), p. 56; <https://www.nybooks.com/articles/1992/10/22/not-so-free-at-last/>. See also Flier’s M. response where he hinted at Brumberg’s incompetence in one field, of Ukrainian language, but implicitly also in other fields where Brumberg’s expertise on Ukraine was not much better: ‘New York Review of Books’, January 14, 1993.

19 Cook E., *Bill Clinton: I’m to Blame for Russia’s Invasion of Ukraine*, ‘Newsweek’, April 5, 2023, <https://www.newsweek.com/bill-clinton-ukraine-war-russia-nuclear-weapons-dealvladimir-putin-1792682>

I do not support it. And I am not bound by it.' And I knew from that day forward [Clinton says] it was just a matter of time".²⁰

Throughout the 1990s, however, and actually till the disastrous events of 2022, Russian "imperial knowledge" (about both Russia and Ukraine) reigned supreme in Western minds, media, and political discourses. It was not that Westerners did not have access to alternative information: since 1991, Ukrainian studies emerged in international academia as a legitimate field, and some important revisionist texts appeared in both academic and non-academic press. In 1995, Mark von Hagen published a seminal article "Does Ukraine Have a History?" where he drew attention to the intellectual structures that "have served to organize our thinking about the region" while being informed by peculiar geopolitical realities of Eastern Europe:

"Because none of the states which exist today between Berlin and Moscow existed at the time of the rise of modern historiography in the early and mid-nineteenth century, their histories continue to carry a taint of artificiality, non-genuineness; real states are Britain, France, Spain, Russia and, with qualifications, Germany. But Czechoslovakia, Hungary, Romania and especially Ukraine are suspect candidates in the international order and somehow undeserving of the prerogatives of genuine statehood. As one of the consequences of the failed or circumscribed statehoods of the peoples in eastern and central Europe, the ["non-historical"] peoples of the region have been denied full historiographical legitimacy".²¹

The change of geopolitical realities in the region did not bring about an immediate change of "intellectual structures" that were to organize a new, presumably more objective knowledge about the region. This happened partly because pernicious Russian "imperial knowledge" appeared deeply entrenched in the mentality of many Westerners, in their cultural and historical stereotypes and language clichés. But also, and perhaps primarily, it happened because that 'knowledge' suitably resonated with the West's own imperial *Weltanschauung* acquired through centuries of colonialism, supremacism and discursive othering of "lesser people of the lesser world". Jack Matlock's article "A Nowhere Nation" published almost ten years after Ukraine's independence in a presumably liberal and intellectual *New York Review of Books* provides a graphic example of such an attitude – as its dismissive title clearly indicates.

There was actually no dearth of such statements at the time, suffice to mention the notorious remark by Romano Prodi that Ukraine "has as much reason

20 Chaffin J., *Bill Clinton saw Vladimir Putin's Ukraine campaign as 'just a matter of time'*. 'Financial Times', May 5, 2023, <https://www.ft.com/content/404af8ef-d073-4edc-ab25-384442864342>

21 Von Hagen M., *Does Ukraine Have a History?* 'Slavic Review' no. 54:3 (1995) p. 659.

to be in the EU as New Zealand” (because New Zealanders, in his words, also have European identity). Or, no less controversial was Günter Verheugen’s quip that “anybody who thinks Ukraine should be taken into the EU should perhaps come along with the argument that Mexico should be taken into the U.S.”²² All these speakers are not yellow-press journalists or political mavericks: Matlock served in 1987–91 as a U.S. ambassador to Moscow, Prodi was an Italian prime minister in 1996–98 and 2006–08, and the president of the European Commission in 1999–2004, and Verheugen was a member of Bundestag in 1983–99, and a European Commissioner in 1999–2010.

But it is not only imperial hubris that makes many Westerners so responsive to Russian “imperial knowledge” (often at the cost of “non-historical” nations in-between), but also a long tradition of geopolitical realism, that was partly revised at the normative level in the past few decades, but still retains strong positions in academia and dominates the policy making of governments. In this regard little has changed since 1933 when British diplomats advised the government to neglect the genocidal famine in Ukraine for the sake of profitable trade relations with Moscow. As late as the year 2000, on the eve of the EU big-bang enlargement, the German and French foreign ministries drew up a similar classified report that assigned Ukraine into the Russian sphere of influence apparently for the same “pragmatic” reasons: “The admission of Ukraine would imply the isolation of Russia. It is sufficient to content oneself with close cooperation with Kiev. The Union should not be enlarged to the East any further...”²³ (Remarkably, they did not even muse on what the admission would imply for Ukraine; “non-historical” nations have no agency to be cared of. The same narrative would eventually be employed about Russia’s “legitimate security concerns” vis-à-vis NATO “expansion”. Ukraine’s, or Georgia’s, or Moldova’s concerns, though much more real and reasonable, would not even be considered).

There was no need to classify such documents since the Western “pragmatic” position vis-à-vis Russia and its “near abroad” was an open secret: a former French president and the head of the European Convent Valéry Giscard d’Estaing reiterated it with a Matlock-style confidence and similar competence: “The borders of contemporary Ukraine were drawn by the Soviets in only around 1957 [sic]. This causes controversies between Moscow and Kyiv. The Crimea, for instance, had never historically belonged to Ukraine. A part of Ukraine has,

22 As reported by Varfolomeyev O., *The EU’s Unwanted Stranger?* ‘Transitions Online’, 12 July 2002.

23 Quoted in *New Neighbourhood – New Association. Ukraine and the European Union at the beginning of the 21st century*, ‘Policy Papers’ no. 6 (Warsaw: Stefan Batory Foundation, March 2002), p.11.

indeed, a European character – these are the lands that had belonged to Poland and, earlier, to the Polish-Lithuanian Commonwealth. But the territories behind the Dniپر river and those to the south have a Russian character. Those lands cannot belong to the European Union as long as Russia is not admitted to the EU”.²⁴ Ten years later, after Russia annexed Crimea and invaded Donbas, the former West German chancellor Helmut Schmidt argued with a similar confidence: “As late as 1990, nobody in the West doubted that Ukraine had for centuries belonged to Russia. Since then, Ukraine has become an independent state, but it is not a nation-state”.²⁵ (It is remarkable how a dubious common wisdom – “nobody doubted” – is transformed here into a proved fact: “Ukraine [still] is not a nation-state”. With such a powerful discursive support from international bigwigs, one can only wonder why Mr. Putin felt constrained in his “Ukraine denial” and hesitate with invasion for so long).

Timothy Garton Ash recollects how in 2004, after the spectacular Orange Revolution, he urged the president of the European Commission, José Manuel Barroso, to say publicly that the European Union wished for the Ukraine to become a member one day. “If I did that,” he replied, “I would immediately be slapped down by two major member states [France and Germany].” “There will first have to be a discussion of whether a country is European”, a spokeswoman for the EU external-relations commissioner candidly clarified the issue.²⁶

Indeed, until March 2022, when the EU leaders radically changed their mind and declared at their summit that “Ukraine belongs to our European family”,²⁷ not a single official document of the EU had ever referred to Ukraine as a European nation. Instead, it was euphemistically defined as either a “Neighboring country” or a “partner state”. It took three decades of peaceful development and two weeks of fierce fighting – “so much effort and so much unnecessary bloodshed”, in Timothy Snyder’s words – to achieve something that should have been quite obvious if it were not seen through Russian lenses: “No society should have to resist a Russian invasion in order to be recognized”.²⁸

24 Bielecki J., *Europa pod ścianą* [interview with Valéry Giscard d’Estaing], ‘Rzeczpospolita’, 26 November 2005, <https://archiwum.rp.pl/artukul/583586-Europa-pod-sciana.html>

25 Quoted in Garton Ash T., *Ukraine in Our Future*. ‘New York Review of Books’, February 23, 2023, <https://www.nybooks.com/articles/2023/02/23/ukraine-in-our-future-timothy-garton-nash>

26 Ash, op. cit.

27 Herszenhorn D. and Barigazzi J., *EU leaders back Ukraine but balk at fast-track membership*. ‘Politico’, March 11, 2022, <https://www.politico.eu/article/euco-versailles-summit-ukraine-russia-eu>

28 Snyder T., *Ukraine Holds the Future*. ‘Foreign Affairs’, September/October 2022, <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>

3. Challenges of Decolonization

The Russian war in Ukraine unleashed an extensive debate on its reasons, ideological underpinnings and the role of intellectuals in developing, promoting or variously enabling the spread of imperial ideology. In most cases, that role was not active and purposeful but, as a Ukrainian-Canadian scholar aptly remarked, “without explicitly supporting or endorsing the Russian regime, both academics and governments have played the classic role of enablers: they created, allowed, and/or sustained a framework in which Russia’s actions have been seen as either legitimate or at least acceptable and tolerable. The prevailing academic discourse has served to assure the Russian government of its impunity and emboldened its aggressive and violent political course”.²⁹ People in the West who wrote about Ukraine with a supremacist (“orientalist”) bias and/or sheer incompetence “partly laid the groundwork for many of Putin’s statements” that ultimately eventuated into a genocidal practice.³⁰

It was that practice (and the popular outrage it provoked) that forced Western intellectuals to take a more critical look, albeit belatedly, at the ideological rationales – quasi-historical, ersatz-ethnological and geopolitical – that had been promoted by Putin’s regime for years but never evoked any serious repudiation either from Western scholars or politicians. Politicians’ permissiveness might be simply in line with the logic of the 1933 British secret memo: not to spoil profitable relations with Moscow for some minor issues like a genocidal famine in Ukraine. But the non-responsiveness of intellectuals reveals a more serious problem: Kremlin arguments apparently did not contradict the basic premises of “political realism” dominant in the West nor did they run against the major assumptions of Russian “imperial knowledge” internalized internationally as a scientific truth and a common wisdom.

In the heart of that “realism” dwells a racist belief that some nations are superior over others and are therefore entitled to various privileges (like a “legitimate sphere of influence”), while smaller, “non-historical” nations have neither agency nor dignity of their own, and should be subordinated (and occasionally

29 Zayarnyuk A., *Historians as Enablers? Historiography, Imperialism, and the Legitimization of Russian Aggression*. ‘East/West: Journal of Ukrainian Studies’, no. 9: 2 (2022), p. 192–193, DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus754>

30 Zayarnyuk A.: ‘When we look at the intellectual construction of the world from the position of an American college or British university, a very imperial picture of reality emerges’. Interview with the Ukrainian Jewish Encounter, March 13, 2023, <https://ukrainianjewishencounter.org/en/andriy-zayarnyuk-when-we-look-at-the-intellectual-construction-of-the-world-from-the-position-of-an-american-college-or-british-university-a-very-imperial-picture-of-reality-emerges/>

sacrificed) to big masters for the sake of stability and “progress”. This is why Russia’s imaginary (and largely hypocritical) “security concerns” were taken more seriously than the quite real and reasonable concerns of its neighbors; why the hundred-plus years of Russia’s dubious ownership of Crimea fully obliterated half a millennium of the prior Crimean Tatar statehood in the peninsula (let alone their genocidal deportations by Russian colonizers); and why so many pundits and politicians are still more preoccupied with how to “spare Putin’s face” and avoid “humiliation” than how to bring him to justice for crimes of aggression and genocide.

Western “political realism” matches perfectly with Russian “imperial knowledge” insofar as the latter also dwells on the racist hierarchy of “historical/non-historical” nations, “more important” and “less important”, “objectively” entitled to have dominance and, conversely, assigned to subordination. Russian historical myths about “Kievan Russia” and political continuity between Kyiv and Moscow, about Ukraine’s artificialness and secondariness to allegedly eternal Russia, or Ukrainian primordial affinity, almost sameness with Russia, resonated perfectly with realists’ assumption of geopolitical superiority of Russia and inferiority of its satellites. There was no need to challenge “imperial knowledge” since it provided “stability” while any questioning of its premises implied probability of political bifurcations.

This dubious status-quo may have lasted forever if Putin hadn’t overplayed his hand and launched an all-out invasion – instead of further hybrid advances in Ukraine, euphemistically called in the West the “Ukraine crisis”. Western awakening came too late and at a very high price – at least for Ukrainians. The whole international system – of security, trade, diplomatic relations, cultural exchange, etc., – was profoundly shattered. International scholarship, which by and large is Western scholarship, could no longer ignore the new situation, which was largely enabled by deficiencies of international knowledge about both Russia and Ukraine and, more generally, by global structural problems of knowledge production.

“When we look at the intellectual construction of the world from the position of an American college or British university [a Ukrainian-Canadian author wrote], a very imperial picture of reality emerges, where you can clearly see former imperial centers and the periphery, the provinces... In reality, empires have not disappeared but continue to exist in mental geography. After all, the nineteenth-century empires were not just about conquests and the capture of territories but also about imperial metropolises, those grand centers of culture and

knowledge with wonderful universities and academies of science”.³¹ And the system of knowledge production remains virtually the same insofar as “academic [and not only academic. – M.R.] structures are duplicating the configurations of power, influence, and domination already present in international relations”.³²

It remains to be seen whether the system can be substantially challenged. But decolonization looms large, at least as a slogan. The recent conference of ASEES (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies) declared it as a primary goal: “Russia’s full-scale invasion of Ukraine has led to widespread calls for the reassessment and transformation of Russo-centric relationships of power and hierarchy both in the region and in how we study it”. The Russian war in Ukraine, as one of the participants aptly remarked, has „pushed the field to understand empire and colonialism as probably never before... Previously it was all academic discussion but now people are dying over this”.³³

Paramount to this new debate is a gradual recognition that the ongoing war is not about territory, resources and sheer colonial conquest, as political realists staunchly insist. Nor is it about a perceived NATO “threat” and alleged “security concerns”, – which are quite ephemeral for the country with the second largest nuclear arsenal in the world. It is not even about regime survival and the need to tighten the screws and mobilize people against an invented external threat, nor to suppress the democratic “disease” in the neighborhood and prevent its spillover into Russia.

The war is a “culture war”, a war about history and identity, – something that does not fit the theory of political realists who believe that international relations are first and foremost about accumulation of power, wealth and enhancing security. They have little if any professional expertise on Ukraine or Russia, but lavishly give advice on how to end the war and reach a “negotiated solution”. They are confident that all political actors are rational and able to compromise, and simply cannot assume that some leaders might be irrational and paranoid. It is really “unprecedented in the twenty-first century: a delusional political leader seeking to pursue his utopian nationalist vision based on the antiquated primordialist notion of nation long discarded by scholarship”.³⁴

But for Ukrainian scholars who are much better acquainted with Russian history than their international counterparts, and therefore do not buy at face

31 Zayarnyuk A., op. cit.

32 Ibid.

33 Steinberg M., as quoted by Prince T., *Moscow’s Invasion of Ukraine Triggers ‘Soul-Searching’ at Western Universities as Scholars Rethink Russian Studies*. ‘Radio Free Europe’, January 1, 2023, <https://www.rferl.org/a/russia-war-ukraine-western-academia/32201630.html>

34 Tobakov, op. cit.

value Russian myths about “Kievan Russia” and a “thousand-year-old Russian statehood”, the cultural/identitarian roots of the war are just obvious. They dwell in a profound incompatibility of Russian imperial and Ukrainian national identities: independent Ukraine, Ukraine outside Russia fundamentally shatters the entire Russian world-view and “Ruś-sian” self-perception; its absence creates a huge black hole, a bleeding wound at the very center of Russian imperial identity and imperial imagination. Shortly after Ukraine attained independence in 1991, professor Oleh Ilnytzkyj argued perceptively that “Ukraine, by its very political existence and through its intensive national soul searching, is raising doubts about Russia’s exclusive claims to specific historical periods (e.g., Kyivan Ruś), as well as individual cultural figures... Ukraine appears to be challenging Russia’s own sense of self, which, by and large, is defined with reference to this land, its culture and history”.³⁵

This does not mean that all-out war, far beyond the discursive field, was inevitable or that all other factors did not play a role. Maria Mälksoo perspicaciously listed recently all of them while featuring ultimately the cultural/identitarian factor as the most important: “Russia’s 2022 full-fledged invasion of Ukraine is many things at once: a war of aggression; an attempt at yet another territorial conquest after the annexation of Crimea in 2014 and the eight-year-long struggle for Donbas; a parading of an ontologically anxious state whose leadership appears obsessed with being a great power through consolidating the idea of a *Russkii Mir* by ruthless violence and lies even outperforming George Orwell’s dystopic imagination. Most importantly, it is an imperial war in a world of nation-states, underpinned by Russia’s open denial of Ukraine’s political sovereignty and the Ukrainians’ right to exist as an independent nation. The incompatible logics of sovereignty (Ukraine’s) and imperialism (Russia’s) are at loggerheads in this conflict”.³⁶

Recognition of cultural/identitarian roots of the war leads to a closer look at the underlying mythology that informs Russian imperial identity and makes it

35 Ilnytzkyj S. O., *Russian and Ukrainian Studies and the New World Order*. ‘Canadian Slavonic Papers’ no. 34:4 (1992) p. 445–6.

36 Mälksoo M., *The Postcolonial Moment in Russia’s War Against Ukraine*. ‘Journal of Genocide Research’, 2022, DOI: 10.1080/14623528.2022.2074947. Russia’s almost religious fervor in its current war against Ukraine, she further explains, ‘speaks of the denial of genuineness of the Ukrainian nation, culture, history and the state, on the one hand, and reveals the ontological void of the Russian nation, and the fact that any politically meaningful Russian state identity is perceived to be viable only when linked to the empire, on the other. The political fate of Ukraine hence appears as the ultimate test of Russia’s brand of imperial nationalism: that the Russian state and nation have been conceived as imperial, and need to be continuously policed, defended and substantiated as such’.

in particular incompatible with the very existence of an independent Ukraine. Deconstruction of that mythology got a boost in Ukraine in 2014 and culminated in a total purge of all things imperial in 2022. In the West, such a revision is a more complicated story since it encounters the vested interests of many “Russianists” who dominate the field, runs against the cynical “realism” of many politicians, not to mention businessmen, and drags helplessly in mental clichés and “common wisdom” accumulated and solidified through the centuries.

Back in 1995, Mark von Hagen considered the implications of the new political order for Western academia: “Just as the international political system must now make adjustments for the newly claimed sovereignties of eastern and central European nations, so too will scholars outside the region restore historical and intellectual legitimacy to their objects of investigation... What all this does not mean is that we must establish chairs in Ukrainian history everywhere just as it is unrealistic to think that Lithuanian, Estonian or Kazakh history will now be offered everywhere. But, at a minimum, it might mean that in the future departments offering positions in Russian and east European history might very well insist on knowledge of the histories of more than one people of the Russian empire, and of the intellectual and methodological problems of teaching the history of empire”.³⁷

This challenged only implicitly the pervasive dominance of Russocentrism in regional studies. Now, the agenda of thorough decolonization is articulated more forcefully. “The war is really an earth-moving event and academia – as part of that world – has been shaken”, Edward Schatz, the director of the Center for European, Russian, and Eurasian Studies (CERES) at the University of Toronto, concludes. “I feel like it is impossible to do things the way we have done it all along. Something has to change. The question is how much changes and along what dimensions”.³⁸ The proposals envision not only a revised curricula, critical re-consideration of Russian sources and broader representation of alternative non-Russian history, but also more fundamental, structural changes:

“Decolonization must begin with language. Structural decolonization of narratives is equally important... So far, regardless of a person’s views, his or her structural thinking for some reason remains constant and often fits perfectly into Putin’s logic... This reveals the problem of understanding how we tell a story, how we (mis)work with a language that was borrowed in the nineteenth century... Look at historical narratives: they are nationalizing narratives. They Russify not because of any malicious intention, but because Russianness is present in them

37 Von Hagen M., *op. cit.*, p. 673.

38 Prince T., *op. cit.*

as something ‘ancient’, something that is the systemic basis of the narrative. This natural perception of Russianness needs to be deconstructed... All the concepts that we take for granted need to be reconsidered. That is why new narratives are needed... If we do not break the structural foundations of the reproduction of these narratives, these patterns of organizing the discipline and training graduate students, unfortunately, we will not change anything”.³⁹

The discussants reasonably remind us that it is not only the field of history or culture and literature that requires revision but also the field of political sciences and, particular, of international relations, – a real nest of “political realists” who skillfully combine explicit condemnation of Russian aggression with its implicit justification by various calls and arguments to “understand Putin”. Indeed, as Maria Mälksoo observes, “the war in Ukraine challenges the discipline of International Relations with a difficult postcolonial moment. It calls the IR to systematically face up to the tensions between an imperial order and a nation-state order in its long-neglected East European periphery. It also forces the field to probe the moral weight of asking another state to serve as one’s buffer zone”.⁴⁰

Two other aspects of the decolonization agenda go beyond Ukrainian studies and Ukraine-related politics. One of them reminds us that Ukraine is not the only victim of Russian “imperial knowledge” and its global dominance, even though it occupies a central role in the Russian imperial mythmaking. All Russian dependencies deserve postcolonial scrutiny, regardless of the different forms of colonial subjugation – either through sheer conquest, or colonial settlements, or even dynastic appropriations (coercion or threat of coercion has always dwelled behind each of these forms and their various combinations). It is particularly true about indigenous people of the Caucasus, Central Asia, Siberia and Far North who have occupied the lowest places in the imperial ethnic hierarchy and suffered not only from Russian supremacism (insofar as the Russian people were deemed as the most “progressive” under the Soviets and “God-bearers” – народ-богоносец – under the tsars), but also from the most banal and ubiquitous racism. A scholarship from those regions, as a Kazakh author points out, “often has difficulties being heard in the West because of power hierarchies in knowledge production.... Since the Soviet collapse, policymakers in the West

39 Mogilner M., ‘I have always felt that the Ukrainian intellectual environment was different from the intellectual environment in Russia precisely because there were different voices in the Ukrainian one and there was a real interesting dialog’ [interview], ‘Ukraina moderna’, April 6, 2023, <https://uamoderna.com/new/backward/maryna-mohylner-meni-zavzhdyzdavalosia-shcho-ukrainske-intelektualne-seredovyshche-vidriznialosia-vid-intelektualnohoseredovyshcha-v-rosii-same-tym-shcho-v-ukrainskomu-buly-rizni-holosy-i-vidbuvavsi/>

40 Mälksoo, op. cit.

saw Russia as cementing sovereign rights of ex-colonies, especially in Central Asia... Activists in the Global South, too, still see the Soviet Union as an anti-Western, anti-capitalist power” [and feel no solidarity with the deprived people of the “Soviet South”].⁴¹

Another aspect of the pending decolonization agenda relates to the West itself – its own tradition of “Orientalism” and what is defined today as “Westplaining”: a tendency to “explain the situation in Ukraine and Eastern Europe, often in ways that either ignore voices from the region, treating it as an object rather than a subject of history, or claiming to perfectly understand Russian logic and motives”.⁴² Some scholars express overt skepticism of “decolonization” initiatives that “originate in privileged imperial centers with a long history of colonial enterprises” unless the “structures and frameworks that shape the multidisciplinary subfield of regional studies” are fundamentally changed. Andriy Zayarniuk mentions “Eurasia” as one of the concepts that sheds peculiar connotations on everything under its shield, regardless of scholars’ intentions: “Carved around Russia, the space will be dominated by Russia, just as Comecon or Putin’s “Eurasian Union” were”.⁴³

“When it comes to the geography of knowledge production [he maintains], “decolonization” of its own history and culture should be left to Ukraine, but it also should be accompanied by the “de-imperialization” of Western academia’s imperial optics. The first simple step could be to acknowledge the existence and legitimacy of Ukrainian studies, including Ukrainian history. Ukrainian culture was just as real and rich a century ago as it is now. To identify trends in that

41 Kassymbekova B., Marat E., *Time to Question Russia’s Imperial Innocence*, ‘PONARS Eurasia Policy Memo’, no. 771, April 27, 2022, <https://www.ponarseurasia.org/time-to--question-russias-imperial-innocence>

42 Smoleński J., Dutkiewicz J., *The American Pundits Who Can’t Resist ‘Westplaining’ Ukraine*, ‘The New Republic’, March 4, 2022, <https://newrepublic.com/article/165603/carlson-russia-ukraine-imperialism-nato>. See also: Kwiecińska E. and Skigin P., *The Discourse of Privilege: Western Europe and the Russian War against Ukraine*, ‘Review of Democracy’, April 7, 2022, <https://revdem.ceu.edu/2022/04/07/the-discourse-of-privilege-western-europeand-the-russian-war-against-ukraine>; Kazharski A., *Explaining the ‘Westplainers’: Can a Western scholar be an authority on Central and Eastern Europe?*, ‘Ukrainian Studies’, July 19, 2022, <https://ukrainian-studies.ca/2022/07/19/explaining-the-westsplainers-can-a-westernscholar-be-an-authority-on-central-and-eastern-europe>; and one of the earliest articles on the topic that perfectly outlined the phenomenon without (yet) using the term, by Belafatti F., *Orientalism reanimated: colonial thinking in Western analysts’ comments on Ukraine*, ‘Euromaidan Press’, October 27, 2014, <http://euromaidanpress.com/2014/10/27/western-commentators-should-rid-themselves-of-old-prejudices-dating-back-from-the-age-of-colonialismbefore-commenting-on-eastern-european-affairs/>

43 Zayarniuk A., *Historians as Enablers?* p. 197, 208.

culture and make judgements about it, one has to master it first. It is a field that requires linguistic proficiency and specific background knowledge. A doctorate in Russian history should not be seen as a credential of expertise about Ukraine. The scholarly community must finally realize that the center of Ukrainian studies is now in Ukraine. The voices of Ukraine's expert scholars should be heard and respected, instead of being ignored or ridiculed. And finally, those Ukrainian historians who themselves have been involved in demonizing Ukraine and Ukrainian identity need to recognize their moral responsibility for the war, death, and suffering of Ukrainians and to re-examine their priorities, agendas, empathies, and approaches within the discipline".⁴⁴

The decolonization debate elucidates the colonial essence of the ongoing Russo-Ukrainian war and helps the Westerners to gradually dispose of "imperial knowledge" with all its stereotypes about Russia, Ukraine, and their historical relations. Potentially, it may also promote the Ukrainian cause in the Global South which still perceives Russia as the successor to the Soviet Union and a flagbearer of anti-imperialism and anti-colonialism. Blinded with anti-Western, in particular anti-American feelings, those people fail to recognize Ukraine as a victim of the same kind of genocidal colonialism that tormented them in the past centuries, just empowered today with much stronger weapons and much more bare-faced propaganda. The debate may also contribute to the general field of postcolonial studies that for a long time has excluded East Europeans (as well as other Russian subalterns) from its curriculum, but may finally recognize that colonial subjugation, exclusion, supremacism and even extermination are not necessarily racially-based and only practiced overseas.

44 Ibid., p. 209.

ROCZNIK
CENTRUM
STUDIÓW NAD UKRAINĄ

CSU

ЩОРІЧНИК
ЦЕНТРУ
ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНИ

ISSN 2957-1553

Nº 1/2023

UKRAINE CHALLENGES OF INDEPENDENCE